

Guizot, B. Eötvös, Trefort

ÉS

A KERESZTÉNYSÉG.

APOLOGETIKAI TANULMÁNY.

ÍRTA

Dr. DUDEK JÁNOS

A NYITRAI PÜSPÖKI HITTUDOM. LICZEUMON NY. R. TANÁR.

ESZTERGOM, 1890.
BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

Trefort leirata a aagyarr püspöki karhoz a kath. vallás-közjogi minőségről Magyarországon 1887-ben. 1. L E leirat azon anti-keresztény iskola elveinek kifejezője, amely iskola e század második felében... Magyarországon elhalatalmasodott. 2. 1. B. Eötvös Józsefnak «XIX. század uralkodó eszméi» és a magyarországi anti-keresztény iskola. 3. 1. B. Eötvös a modern uralkodó eszmék korrektivumát az európai civilisatio kezdő korában kereszte és téves alapra helyezkedett 4-6 1. Téves felfogása a civili „cioről, a keresztenységről, s ennek folytán a kath. egyháznak az államhoz va; viszonyáról 7-8. 1. B. Eötvös és Trefort viszonya Guizothoz. Az emberi eredetileg-kereszténység S-11. 1. Tanulmányunk tárgya 11. I.

I.

A keresztenység és a polgárosodás.

B. Eötvös előadása a «XIX. század uralkodó eszméi» művében a mai társadalmi állapotokról. A bajok okát az államtudomány tévedésében találja, amely az uralkodó eszmék hamis formában állította fel. Azért az államférifiak feladata a vezéreszmék kiigazítására hatni. 12-17 1.

B. Eötvös e célból visszamegy civilizációink kezdő korára, i^gat-európai polgárisodásunk elemeit veszi bonczkése alá. Ezeket az elemeket balul fogja fel: δ csak emberi eredetű keresztenységet ismer Treforttal együtt. 17-^18. – 1. B. Eötvös és Trefort az eredeti keresztenységről és ennek polgárisodásunkhoz való viszonyáról vállott nézeteiknek részletes taglalása:

1. A keresztenység ősi alakja, a) A katholikusok 18-21. 1. b) a protestantizmus erre vonatkozó tana 22-24. 1. c) Guizot nézete 25-32. 1. d) a tübingai iskola divatos véleménye az ősi keresztenységről 32-42, 1.

2. Polgárisodásunk elemei részletesen. A keresztenység eszméinek szerepe polgárisodásunk kezdetén B. Eötvös és Trefort szerint 43-58. 1. B. Eötvös és Trefort pantheistikus nézete a történelem pragmatizmusáról 59-64. 1. A római elem 64-69. 1. és a germán elem jelentősége civilizációnkban 69-77. 1.

3. B. Eötvös nézete az új civilizáció alakulásáról általános elvei szerint bírálva. 77-86. 1. Isten országa nem e földről való. Az egyházi és az állami hatalom jogköre.

4. A történelem tana civilizációink alakulásáról B. Eötvös és Treforttal

szemben. 66-88. 1. A kereszténység új világnézetet itterjesztett el 88. 1. A keresztenységnak a) az egyedre vonatkozó tana. 89. 1. A régiek nem ismerték az embert 89 – 92. 1. A ker. egyenlőség 92-97. 1. és a ker. szabadság eszméje. 97-100. 1. Az önbecsülés érzetét és az egyéni önállás utáni vágyat nem a germánoknak, hanem a keresztenységnak köszön civilizációt 100-II. 1. Az egyed kifejlése a keresztenységen nem történt álmisztikus irányban 108-iii. 1. Az első keresztenységen nem hiányzott az egyéni függetlenség érzete 111-114. 1. A keresztenységnak b) a társadalom átalakítására vonat. közö elvei 114-123 1. Az ö-világ viszonya az új civilizációhoz 123-125. Trefort kereszteny méltatása 125-129. 1.

II.

A katholizizmus viszonya a keresztenységhez.

B. Eötvös és Trefort képtelenek ítélni a keresztenységről 129-130. Felfogásuk a katholizizmusról 131-134. 1.

Br Eötvös nézete a pápaság keletkezéséről s annak bírálata 134-142. 1. A zsinatok és a pápák eljárása a pápai primátus régi tekintélyéről tesznek tanúságot 142-151. 1. Ranke véleménye a pápaság keletkezéséről s annak bírálata 151 -156. 1.

Az állam viszonya a kath. egyházhhoz a N.-Konstantin és III. Valentíán közti időben 156 -159. 1. A kath. egyház és a római állam helyzete N. Konstantin milánói ediktuma idején 159 -163. 1.

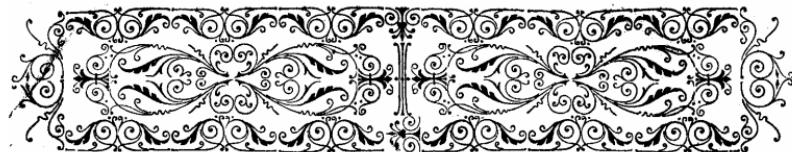
A pápai primátus gyakorlati nyilvánulása a N. Konstantin előtti időben 163-165. 1.

A pápai primátus mellett bizonyító főbb történelmi tények 1. Samosatai Pál esete 165 -166. í. 2. alexandriai Dénes esete 166-167. 1. 3. az eretnek-keresztelésről folyt vita Cypríán alatt 167-171. 1. 4. a Philosophumena kódex adatai 171-173. 1. 5. a húsvéti vita I. Viktor alatt. 173-176. 1. Az egyház köztdata a 2-ik és az i-ső században 176-178.

A római pápa primátusának jogalapja Péterben 178. 1. Péter Rómában, volt, ott mint püspök működött s mint ilyen Rómában halt meg 178 – 181. 1. Pétert Krisztus tette az egyház fejévé 181-197. 1. Visszapillantás 197 -199.1.

Függelék.

Mi szolgáltatott alkalmat e tanulmányra? 200-202. 1. Mondható-e a kath. vallás «recepta religió»-nak Magyarországon? A bakony-szombathelyi esperest kerület felhívása 202-204.1. és Trefortnak e felhívásra vonatkozó levele a kath. vallás közigyi minőségéről, méltatva 204-210. 1. Magyarországi állapotok és syllabus.

GUIZOT, B. EÖTVÖS, TREFORT ÉS A KERESZTÉNYSÉG.

(Adat az újabb hazai korszellem megvilágításához.)

Ama nyilatkozatok, melyek utóbbi időben kormányunk részéről az „avita, hereditaria religio” közjogi helyzetéről tétettek, komoly megfigyelésre méltók. Sokkal világosabb volt az erre vonatkozó leírat, semhogy félre lehetne azt érteni.¹ Elvként ki lett abban nyilvánítva az, a mit a történelmi múlt nem ismer, amit eddig a törvénybe világosan beiktatni nem mertek s a mit a józan ész soha helyeselni nem fog, hogy a kath. vallás Magyarországon se többet se kevesebbet nem jelent, mint azon vallások, a melyeknek egyenlő polgári érvénye az 1848-ki XX. törvénycikk által elismertetett.

Ezt az elvet vallás és közoktatásügyi kormányunk az alkotmány visszaállítása óta nemcsak a bevett vallások egyenlő jogi állása értelmében, hanem határozottan a kath. vallás rovására érvényesít. Ugyanis a törvények, melyek a kath. vallás és az állam érintkezési pontjait: az iskolát, a házassági ügyet, az egyházi személyek közjogi állását stb. tárlyalják; a rendeletek, melyek a törvényen kívül kiadatnak, a nyilatkozatok, melyek a kath. egyháznak

¹ Trefort minister leirata a püspöki karhoz a bakony-szombathelyi eszperesi kerület nyilvános fejihívása alkalmából. 1887. decz. 28.

és az államnak viszonyáról helyivel – közzel tétetnek, olyasmit árulnak el, a mi a törvénybe iktatott egyenjogúságnál mélyebb jelentőségű.

Nem egyszerűen a kath. egyháznak a felekeztekhez és az államhoz való polgári állásáról van azokban szó, hanem egy nézet, egy elméleti tan nyilatkozik azokban, mely magát a pozitív keresztenységet lényegesen érinti s a mely minden mélyebb és mélyebb gyökereket verni látszik.

Ha az országházban a vallás-budget tárgyalásakor mondott beszédeket, az évek során kisebb-nagyobb egyházi ügyekben kiadott miniszteri intézkedéseket; ha az 1870-iki kormány magatartását a vatikáni zsinat alkalmából vagy az autonómiai gyűléseken tartott beszédeket emlékezetünkbe visszaidézzük; ha figyelemmel vagyunk az egyetemről s különösen a jogi fakultásról hirdetett elvekre, melyek az akadémiában is visszhangzanak: akkor világos lesz előttünk, hogy e század második felében a pozitív keresztenység tekintetében, mely azonos a katholizizmussal, egy iskola képződött világi katholikusaink körében, – a protestánsokat természetesen nem is kell említeni, – melynek tanai a kormány férfiainak intézkedéseihez az alapelveket szolgáltatják.

Ezeket megismerni ránk katholikusokra nézve annyi, mint tisztába jönni a korszellem iránt, melynek súlyát érezzük mindenjában, a kiknek a haza körül örök hálára érdemesült kath. egyház ügye szívén fekszik, de a mely korszellem alapelveit az illetékek mesterséges homályba tudják rejteni.

Trefort Ágoston, ezen iskolának egyik oszlopa s elveinek hatalmi megvalósítója, nemrég rámutatott¹ a mesterre, a kinek óriási része van annak a helyzetnek megteremtésében, a melybe a pozitív kereszteny-

¹ Akadémiai felolvasása «B. Eötvös József, A XIX. század uralkodó eszméinek hatalmi megvalósítója, nemrég rámutatott¹ a mesterre, a kinek óriási része van annak a helyzetnek megteremtésében, a melybe a pozitív kereszteny-

ség s annak letéteményese a kath. egyház jutott Magyarszágon, – rámutatott b. Eötvös Józsefre, aki – szerinte – azon magyar, ki legtöbbet gondolkodott s legtöbb gondolatot hozott forgalomba a magyar irodalomban.

Eötvös gondolatainak valóságos leltáraként Trefort ugyanannak „a XIX. század uralkodó eszméi” című munkáját¹ tüntette fel, melyet a fiatal nemzedéknek nem tud elégge ajánlani; mert az e munkából a magyar államtudomány s a politikai nevelés tekintetében bet tanulhat, mint bármely külföldi műből. Hozzátehette volna, hogy ebből a munkából tanulhatja meg a fiatal nemzedék azt is, mit kell tartania a pozitív keresztenységről vagyis a katholiczismusról, ha az újabb egyház-politikai iskolának híve akar lenni Magyarországon. Mert ez a munka teljesen elégséges arra, hogy a hazánkba lábrakapott korszellemnek egész mivoltát bárki is megismerhesse.

Mi tanulmányoztuk e munkát és sokat tanultunk belőle. A többi között megtaláltuk benne Trefort Ágostont vallásügyi politikájának összes eszméivel, megtaláltuk benne világi intelligenciánk nézeteinek egyik forrását, a melyből a keresztenységről alkotott fogalmaik fakadoztak s midőn most ebbeli tanulmányokat a hazai beteges korszellem megismerése s lehető gyógyítása czéljából nyilvánosságra bocsátjuk, tesszük azt ama lelkes ragaszkodásnál fogva, mely Trefort programmjának pontjait felkaroltuk, első sorban azt, mely az egészséget hangsúlyozza; tanulmányunkkal a szellemi betegségek kiirtásában akarunk segédkezni, hogy szolgálatára legyünk a tudománynak s evvel, ha távolról is, előmozdítuk a táramat fel nem forgató gazdagságot. Teszszük pedig ezt ama dogmatizmustól ment szellemi szabadság

¹ A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Írta báró Eötvös József. 2-ik kiadás. II. köt., 1870-1.

nevében, melyet Trefort utolsó akadémiai beszédében annyira hangoztatott.

„A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra” című műnek jelentékenyebb t. i. alapvető része a theologust illeti. Ugyanis ebben munkába vannak illesztve – mint ezt Trefort után tudjuk¹ – egyes részletek azon nagy műből, mely Eötvös a keresztény civilisáció cím alatt mint életének legnagyobb irodalmi és tudományos művét szán-dékozott megírni, a mely célra voltak tanulmányai és olvasmányai irányozva, de kételkedvén, vajjon egészsége, ereje s egyéb viszonyai fogják-e valab engedni, hogy ö a tervezett nagy munkát a keres-tény civilisátióról construálhassa és megírhassa, ez-kétség hatása alatt írta munkáját a XIX. száz; uralkodó eszméiről és abban sok anyagot dolgozott; fel, mi a nagy munka számára volt szánva.

Eötvös mint nagyészű államférfiú belátta, hogy a XIX. század három uralkodó eszméje: a szabadság, egyenlőség s a nemzetiség a történelmi fejlődés rovására értelmezettet annyira, hogy ha a hatalom kezelői e három eszmét modern értelmükben akarnák megvalósítani, az nemcsak az európai civilisáció teljes felforgatására vezetend, de oly állapotokat fog léte siteni, melyek senkit sem elégítenének ki s az e; beriség ezen új állapotában nem fogná megnyugvását találni.

Azért az ezen eszmék értelmezésében törté tévedéseket kijavítani s a jelenkor viszonyainak le, inkább megfelelő állam szervezetét felkeresni tűzte ki magának Eötvös e művében megoldandó feladatul.

Hogy pedig fejtegetéseit, melyek nem kevesebbet, mint a jelen század nagy bajainak orvoslását célozzák, a kellő alapra fektesse, visszament az euró-

¹ I. mű 125. 1.

pai civilisatio kezdetéhez, vázolta e civilisációnak első elemeit s azok között a szabadság és egyenlőség eszméinek fejlődését, a mely eszmék – ámbár új kiadásban – megtoldva a nemzetiség eszméivel ép. pen a XIX. századnak uralkodó eszméit képezik. Az állami és a társadalmi intézmények mindenfelé ezen három eszme névében alakíttatnak át; azonban Eötvös úgy látja, hogy, miután magok az eszmék egészen más értelmet, jelentményt nyertek, mint a mely jelentésben őket az európai civilisatio alakulásában találta, maga az átalakítás a társadalom és emberiségek hátrányára történik. Azért – szerinte – non est spes, nisi in regeneratione scientiarum. (I. 33 1.)

Hatalmas érveléssel bizonyítja, hogy egyrészt a szabadság, egyenlőség, nemzetiség fogalmai – véleményük szerint – ellenkezésben állnak egymással, másrészt, hogy azok ezen alakjukban az emberi – megelégedésére soha sem lesznek valósíthatók. Ennek kimutatásával nagy érdemet szerzett magának; de úgy járt fejezetéivel, mint az az orvos, a ki konstatálta, hogy patiense súlyosan beteg s addig nem is lesz egészséges, míg el nem műlik a betegsége, de a recipe, melyet előirt, enyhítette ugyan meglevő betegséget, csakhogy egy más éppen oly súlyos betegséget idézett elő.

Eötvös biztos kézzel mozog a jelen idő bajainak felderítésében, de midőn az uralkodó eszmék eredeti értelmet keresi a múltban, egyáltalán midőn az európai civilisatio alakulásából s a benne érvényesült elemekből keresi a korrektívumokat a jelenben érvényesülő eszmék kiigazítására eltéved s igazsághoz csak úgy nincs szerencséje, mint azoknak, a kik a szabadság és egyenlőség nagy eszméit letépték a történelmi talajról s önkényes értelmezéssel meghamisították.

Tudja azt ugyanis Eötvös is, hogy az európai civilisáció: kerszteny civilisatio, úgy nevezi ő maga

is, (II. k. I. 1.) mások is. De ez az elnevezés azijelenti s az alábbiakban részletesen is ki lesz mutatva, hogy civilisációknak a ker. eszmék képezik alapját, lényegét; azok által különbözik az ó-kori civilisációktól.

Már pedig csak az a cultur-történész, a ki a jelenkor uralkodó eszméinek vagy helyesebben az ezen eszméktől elköncsönzött szavaknak történet-fejlesztette fogalmát, a mint az a civilisációban, azaz az állami és a társadalmi viszonyok megalapításánál érvényesült, a maga eredeti jelentésében meghatározta: csak az mutathatja ki világosan a különbséget, mely fenforog ezen eszméknek, illetőleg szavaknak régi és a mai jelentése között; csak az ilyen mondhatja meg szabadon: mennyiben tért el a XIX. század az előbbi századuktól a szabadság és egyenlőség eszméinek értelmezésében.

A ki ezen eszméknek eredeti kereszteny jelentését nem értette fel, az, ha a társadalom sokszerű bajaiból következteti is, hogy az annyira hangoztatott eszmék tévesen alkalmaztatnak, mert a bajok magoknak a félreérteit eszméknek gyakorlati alkalmazásával azonnal felmerülnek, – az, üdvös diagnosist nem jelölhet meg; kétségenkívüli dolog lévén, a mit Eötvös verulami Bacoval vall, hogy „a tudománynak mindaddig sikere nem lehet, míglen az alapfogalmak nem alapítottak meg helyesen. (I. 24.)

S éppen ez az, a miben Eötvös nagyon tévedett. Meggyőződése az, hogy a század uralkodó eszméi oly értelmezéssel alkalmaztatnak, a mely ellenkezik az európai civilisatio egész eddigi fejlődéssével. A szabadság, egyenlőség eszméi nem ujak, de a jelentmény, mely nekik e században tulajdonítatik, ellenkező azzal, a melylyel a civilisatio egész folyamán bírtak. S hogyan állítja vissza Eötvös eredeti jelentésüket? Akként, hogy az európai civilisatio legfontosabb elemeit a pogány római civilisatióból s

a barbár Germánoktól származtatja, ezek közé pedig egy oly keresztenységet ékel, mely soha sem létezett, mely a civilisatio be nem illeszthető s a melyről ugyan bajos volna megmondani, hogy mivel járult a civilisatio munkájához. Azért helyesen és jellemzően mondja maga egy helyen: „polgárisodásunk, melyet különböztetésül az ó-koritól, keresztyénnek *nevezhet-nénk*, az egyéni szabadság fogalma által fejlődött ki.” (I. 197. I.)

A szabadság és egyenlőség eszméje, – az, melyen mai civilisation alakult, a pogány Germánoktól származott, – így véleményezi Eötvös.

De ha az európai polgárosodás eszméi ilyenek eredetükben, milyen lényeges különbség lehetne azoknak régi és mai – szerinte elferdített – értelme között? Vagy kereszteny eszmék az európai civilisatio alapeszméi vagy a pogányságból vannak véve. Eötvös szerint a második állítás igaz. De akkor mely más értelmet adhat ő ezen eszméknek, mint adtak azok, a kik szerinte ezen eszméket elferdítették? Eötvös szerint a civilisatio alapeszméi a pogányságból vétettek, de azok akiktől a szabadság, egyenlőség, haladás mai értelmezése származik ugyancsak a keresztenységen kívül sőt határozottan a ker. tanok ellenére – pogány világnezet alapján – alapították meg ezen eszmék értelmét.

Látjuk, s alább be is lesz igazolva, hogy Eötvös azokkal, a kiket igazítani akar, egyenlő alapon áll s azért az elferdített eszmék kiigazítására korrektívumokat megjelelni képtelen. Feltűnt neki az az ellentét, mely a mai fejlemények s a civilisatio egész múltja között van; de ezen ellentét okairól számot adni nem tudott.

A különbség Eötvös között s azon múltszázadi bölcsész-jogászok között, a kiktől az eszmék mai értelmezése származik, az, hogy míg azok nyíltan bevallották, hogy a pozitív keresztenységen kívül sőt

ellenére keresik a forgalomba hozott eszméik számára, melyeket régi nevekkel láttak el, az alapot: addig Eötvös ugyanolyan naturalisztikus alapon a civilisatio múltjából indul ki, közbeveszi a keresztséget is, melyből a katholicizmust látja később fejlődni, de csak azért szerepelteti a keresztenységet, hogy annak a történelem hirdette érdemeit lerontsa. egész mivoltáról hamis nézetet terjeszsen s a mi érdemleges eszme van a civilisatioban, azt kívüle származtassa; hogy milyen eredménynyel, – mutatják a következők.

Azt az egyet elérte, hogy híressé lett művével nagyban hozzájárult nálunk az antikereszteny szellem elterjesztéséhez, mert a mint a közélet mutatja, sokan ismétlik azt, a mi e műben foglaltatik. Mintha csak e mű szolgálna evangéliumul az intéző hatalmi köröknak: a kath. egyház s intézményei megítélésénél!

Különben Eötvösnek abban, hogy az uralkodó eszmék, illetőleg szavak eredeti fogalmait meg nem lelhette, csak az a része van, hogy az európai civilisációra vonatkozó felfogását Guizottól eltanulta¹; ennek révén jutott könyvébe az a *keresztyénség* is, a mely miatt fejezetése nem sikerülhetett. Guizot pedig hugenotta protestáns; keresztenysége a civilisatio alakulásánál is protestáns, de nem Luther vagy Calvin-féle kiadásban, hiszen ez jobbára elmosódott már a protestánsok között is, hanem azon naturalisztikus kiadásban, a mint az a Semler-Baur-féle iskolában, mint emberi eredetű keresztenység, egész rendszerré nőtte ki magát.² Ilyen Eötvösnek a keresztyénsége s ugyanolyan azoké is, a kik őt követik, azon különb-

¹ L. ennek művét: Az európai polgárosodás története a római birodalom felbomlásától a francia forradalomig. Ford. Grubiczy György. 3 kötet. Pest, 1867. I. 58-62. 1.

² Hogy miképen fejlődött a nézet a keresztenység pusztán emberi eredetéről lásd «Jézus személye és tana a modern vallási rendszerekben» tanulmányt M. Sión 1888. 97-109. és 193-207. 1.

seggel, hogy sok tekintetben még Guizotnál is alább illának a keresztenység méltatásában, Eötvös tanítványa Guizotnak, éppen úgy, int Trefort mindkettőnek. Van azonban még más különbség is a francia mester és a magyar tanítványai között. A mesteren meglátszik, hogy ő protestáns lékgörben nevelkedett;¹ a keresztenységről való nézetét bizonyos természetességgel adja elő, mintha más, ellenkező tanról nem is volna tudomása; tanítványai ellenben úgy tűnnek föl, mint a kik Guizot divatját csak később öltötték magokra, a kik nem tudnak megfeledkezni arról, hogy a lékgör, a melyben nevelkedtek, a föld, a melyen oly magas polczra emelte őket a Gondviselés,² a katholicizmus alkotó szelleme által van megszentelve. Innen a mester előadása könnyed, világos, a tanítványoké sokszor erőltetett, homályos; amaz protestáns felfogását ügyesen szövi be az események egymásutánjába; tanítványai nem tudnak menekülni kézzelfogható ellenmondásoktól. S ebben ismét Trefort különbözik Eötvöstől. Míg amaz francia könnyelműséggel s könnyűséggel adja elő antithesiseit s míg ellenmondásaiban is könnyen érthető, őszinte, – addig Eötvös egy német bölcsész mélységevel homályba burkolódzik, rébusokat ír s erősen, hidegen számító észssel vonja be a keresztenységet előadásába, anélkül, hogy pallérozott íránya elsimíthatná az ellenmondásokat.

Mind a háromnak, a mesternek és a két tanít-

¹ Guizot Ferenc született 1786. Nimesben, a római régiségeiről híres városban, mely a déli francia protestánsok egyik főhelye volt. Atyja hugenotta családból való fiatal ügyvéd, a rémuralom alatt végeztetett ki. Guizot özvegy anyja által gondosan neveltetett s ezzel korán Genfbe költözött, hol középiskolai tanulmányait végezte. A császárság idejében tanárrá neveztetett ki, később államszolgálatba lépett s már 1818-ban államtanácsos lett. Ez időben írta meg illetőleg mint tanár adta elő az európai civilisatio, valamint a francia civilisatio történelmét . . . Meghalt 1874-ben. L. Trefort i. mű 92. 1.

² Nagyon szépen beszél róla Guizot. I. 29, 32, 96. II.

ványának, van dicsérő és elismerő szava a katholicizmushoz, – de ebben is Eötvös a legfukarabb, a mester a legmelegebb – azonban, mely katholicizmus az, melyet olykor önkénytelenül is magasztalnak?

Az, melyet e század protestánsoknak elnevezett naturalistái contemplálnak, mely az eredeti, de különben *emberi eredetű* keresztenység megrontásából származott, mely, mint ilyen, merő emberi önkénynek köszöni eredetét, a melynek azonban ezen alakjában is nagy érdemei vannak az európai civilisatio körül s amelylyel a mennyiben ma is fennáll, régi érdemeinek fogva számolni kell.

Ha Guizot ilyen véleménynyel volt a katholicizmus felöl, – nem lehet csodálni, ö hugenotta protestáns volt, a ki hü maradt neveléséhez; de, hogy nálunk kath. államférfiak Guizotéhoz hasonló véleményt tápláljanak a katholicizmus eredetéről, azt irott műveikben terjeszszék, intézkedéseikben érvényre juttassák s „protestáns világot” teremtsenek Magyarországon, azt is a legrosszabb kiadásában, úgy hogy magát a pozitív, isteni eredetű keresztenységet is megtagadják – azt mégis érdemes szóba hozni¹; mert a kik oly sok munkát olvastak, azoktól mint a

¹ Nápolyban a dominikánusok kolostorával kapcsolatban áll a régi nápolyi egyetem. Mindjárt a kapu alatt van a nagy terem, melyben.. aquinói sz. Tamás 1272-ben tartotta előadásait. Az utas csak az ó-szerű teremajtót lát-hatja s mellette a falba illesztett kötáblát, mely még nem rég szent Tamás katedrája felett a teremben öriztetett. Erről a tábláról olvasható, hogy annak idején maga Károly, a nápolyi király is sz. Tamás hallgatói között helyt foglalt s tanárjának havonkint 20 márka tiszteletdíjat fizetett. Hol vannak ezek az idők, midőn ilyen férfiak nem röstelték a kath. tudomány hérosaik tanáraiknak vallani? ... A terem zárva, az udvaron néhány katona ögyelgett, mintha csak azt mondta volna, hogy ma az észjogait a czifránnal elpalástolt ököljog foglalta el.

Különben Eötvös aquinói Tamás, Duns Scotus műveiről beszélve kérdezi: miként kínozhatták magukat jeles elmék is ily nyomorúságokkal? (II 26. 1.) Nem hangzik ilyesmi vissza a magas kathedrákról s a hazai korszelemből? ...

tudomány embereitől meglehetne várni, hogy ne legyenek oly mereven egyoldalúak, hanem vegyenek tudomást a kath. írókról is, ismerjék azok fejtegetésein Guizotnak munkájáról.¹

Eötvös műve a XIX. század uralkodó eszméiről tehát bő anyagot nyújt korszerű tanulmányokra. Mi ki fogjuk emelni azon részleteit, a melyekben a keresztenységet önmagában, majd katholicizmussá való fejlődésében, a civilisációra való hatásaiban, majd a protestantizmushoz való viszonyában tárgyalja - folytonos tekintettel Guizotra, annak a polgárosodás történetéről írt művére, tekintettel Trefortra, Eötvös szellemi örökségének hű őrére és folytatójára. Ezáltal nemcsak az előrehaladt tudománynak vélünk szolgálatot tenni, de egyszersmind egy oly híres és anynyira ajánlott mű alapján, a milyen Eötvös könyve, egy adatot nyújtani az újabb hazai anti-kereszteny

¹ Trefort Eötvös jelen műve felett tartott akadémiai beszédében kiemeli, hogy Eötvös sokat tanult, sokat írt. «Kevés helyen – mondja – vannak a könyvtárak oly liberalitással berendezve, mint Münchenben. 20 kötetet kölcsönöznek a házhoz úgy, hogy kettőnknek 30-40 kötet volt lakásunkon az egyetemi könyvtárból.» J. mű 124-5. 1. Ez nagyon szép, de ebből a nagy számból lehet megérteni azt is, miért oly feltűnő Eötvös és Trefort művein a francia szellemesség mellett a kiállhatlan felületesség. Azért szoktuk tanítványainkat figyelmeztetni arra a latin mondásra: non multa sed multum? De ezen nagyszámú kötet említésénél lehetne kérdezni: miért nem került közéjük pl. Bahnes 2 kötete: A protestantismus és katholicizmus vonatkozással az európai polgárisodásra-czímmel, melyben Guizot szóban levő műve oly alapos elbírálásban részesül; vagy Hergenröthernek: A kath. egyház és a ken államról írt műve, mely a jogászra nézve kincses bányát képez? Hiszen annak, aki theologizálni akar, mégis kellene a megfelelő auktorokat forgatnia? Vagy a nagy férfiak is bizonyos nem tudományos divatnak hódolnak?

korszellem megvilágításához; mert valósággal igaz Eötvös elve, hogy a tudománynak mindaddig sikere nem lehet, míg az alapfogalmak nem alapítottak meg helyesen.

I.

A keresztenység és a polgárosodás.

Mielőtt azon részletek érdemleges tárgyalásába bocsátkoznánk, a melyekben Eötvös a keresztenység eredeti alakját s annak a kezdődő új-polgárosodásra való hatásait eleadja, az ezt megelőző eszmemenetet kell rövid vonásokban előrebocsátanunk. – Nem volt a római birodalom bukása óta oly időszak – mondja Eötvös műve bevezetésében -, melyben a bomlás közepett nem találunk valamit, a mi elég szílárd arra, hogy a többi lerombolt rész építésénél támaszul szolgálhasson. A középkor zavarai között az egyház, a 16-ik században az országos hatalom nem engedé a társadalom kötelékeit széttépetni. Mindez, miben a rend s a műveltség barátja a legzavartabb korszakban is vigasztalást találhat, nincs meg napjainkban.

A mai korszak túllépte azon korlátokat, melyek között a legnagyobb forradalmak többnyire tartózkodtak. Most nem a polgári társadalom bizonyos formája, nem bizonyos emberek vagy elvek kormánya, hanem maga a polgári társadalom fennállása, a jog, hogy bármily kormány létezhessék, támadtattik meg. A népek jogfogalmai összeavarodtak.

Ma a polgári forradalom van napirenden. A család, a birtok, – minden megtámadtak, mi az emberi társadalmat eddig összetartó, vagy ami jövendőben új alakulás csirája lehetne. A társadalom védtelenebbül áll, mint valaha, úgyszöván oltalmazok nélkül.

A való veszedelem pedig azon párt vagy jobban mondva azon többség *nézeteiben* és *cselekményeiben* rej-

lik, mely a fennállót fennakarja tartani. Ha valamely lázadás legyőzetett, vajjon önmagának köszönhetné-e megmentését a társadalom; a saját jogaiban való hitnek-e s azon meggyőződésnek, hogy a fennálló valóban jó és célszerű? Legkevésbé.

Ki higye, hogy oly társadalom, mely saját jogosultságán kételkedik a merész megtámadásoknak sokáig ellenállhasson? Bárki is beláthatja, hogy akárhány győzedelmet nyerjen is a társadalom ez utón, miután általa csak azon viszonyok állíttatnak helyre, melyek a megtámadásnak okul szolgáltak, ily győzelem csak új harczok előkészületének tekinthető. Az emberek soha sem ügyekeztek inkább és komolyabban, mint most, valamennyi viszonyt a kor vezér-eszméihez idomítani s ez által azon bajoknak elejét venni, melyek az eszme s a valóság közötti ellentéből származnak *s a baj elhárítása nem sikerül*.

Miután a mozgalom közös valamennyi néppel s ezt nem lehet máshonnan, mint bizonyos eszmékből származtatnunk, melyek mindenjáj okkal közösek, azért a bajok megfejthetésére két lehetőség áll elő:

„A tévedés vagy magukban az eszmékben, vagy az eszmék alkalmazásában rejlik.

Vagy azt kell feltennünk, hogy a keresztyén¹ polgárisodás hamis eszmékből indulva ki oly célok után

¹ Figyelemre méltó a «keresztyén» szónak használata Eötvösnél s utána Trefortnál, a midőn az európai civilisatio kezdeteiről van szó. Bármilyen is legyen valakinek a nézete e szó nyelvtani alakjáról, annyi bizonyos, hogy a közéletben a kereszteny és a keresztyén szó lényegesen különböző két dolgot jelent, a mennyiben az első a katholicizmus, a második a protestantizmus jelzésére használtatik. Vagy Eötvös a civilisatio kezdetén a protestantismust találta? Nem. Mint látni fogjuk ő olyasmit szerepeltet polgárisodásunk kezdeténél, a mi se nem kereszteny, se nem keresztyén, hanem egy harmadik névvel volna jelöлendő.

fárad, melyeket elérni nem lehet: vagy pedig azt, hogy az összes tudomány és államművészet, félreérvén az uralkodó eszméket,¹ nagy feladatának megoldását tévúton kísértette meg. Lehetetlen még egy harmadik lehetőséget feltennünk.” (I. 18. 1.)

Az első lehetőséget, mintha a ker. polgárisodás hamis eszmékből indult volna ki, Eötvös nem fogadja el,² mert véleménye szerint „bármilyen tisztelettel viselteSSÜNK azok iránt, kik a lefolyt századokban az államtudományokkal foglalkoztak, még sem fogja senki az első lehetőséget elfogadni, mielőtt a másodikat lelkismeretes vizsgálat után elvetni kénytelenítetted, – kivált miután eddigi tapasztalatink olyanok, melyek a tudomány iránti vak bizodalmunkat jóformán megrendítették?

Szerinte az államtudomány az utóbbi időben mindenazon hibákba esett, melyeket Baco a korabeli természettudományról felpanaszolt. Nagy baj, hogy egykoron nem viseltettek az emberek oly tisztelettel

¹ Ezen kifejezésben egy kis bölcseleti confusio rejlik. Ha bizonyos eszmék, mint olyanok, uralkodnak az emberek felett, akkor az emberek ezeket az eszméket nem érhetik félre: mert akkor nem azok az eszmék uralkodnak felettök. Hanem lehet bizonyos szókat, milyen pl. a szabadság, eredeti jelentésétől eltérőleg egy egészen más eszme jelelésére használni, s akkor e szót, határozatlan értelme folytán aminek okai az emberek, félre lehet érteni. Az eszmét, mely mint ilyen uralkodik, érvényesül – félreérteni annyi, mint képtelenséget állítani.

² Ugyanígy Guizot: «Mi néha kísértve (!) látszunk lenni, oly elvekhez ragaszkodni, melyeket megtámadunk, megvetünk, a barbár Európa elveihez és eszközeihez, – t. i. az erő, erőszak s hazugsághoz, mely szokásos eljárás már négy-öt század óta . . . Ragaszkodunk szilárdan, híven civilisationk elveihez, – az igazság, egyenlőség, nyilvánosság és szabadsághoz.» (I. 37. 1.)

«Ne követeljünk semmit többet, mint a mi elérhető jogosan, igazságosan, rendesen, tiszteletben tartásával azon elveknek, melyeken nyugszik civilisationk maga.» U. ott.

a stagyritának (Aristoteles) elvei iránt, mint a minővel jelenleg az államtudomány egyes tanítóinak nézetei találkoznak,¹ „Hobbes és Rousseau, Puffendorf és Helvetius tanai, száz logikai fogás segítségével, következtetéstől következtetéshez, a lehetségesnek határáig, sőt jóval ezentúl is fonattak, anélkül, hogy megvizsgáltatnék, vajon azon *alaptételek*, melyekből minden leszármaztattak, csakugyan helyesek-e?” Pedig a tudománynak mindaddig sikere nem lehet, míg len az alapfogalmak nem álapítatnak meg helyesen – mondotta Baco.²

Azért jobban teszszük, „ha nem kölcsönzünk szárnyakat az emberi szellemnek,” hanem a fogalmakat (az uralkodó eszméket) addig vizsgáljuk, míg „az igazságig jutottunk.” Erre vállalkozik Eötvös s miután „a haladásnak egyetlen egy biztos ösvénye csak a tapasztalás lehet,” ó Baco nyomozási rendszerét tartja az államtudományokra is alkalmazandónak. A mi az egyes tapasztalatokat illeti, melyekre az államtudománynak a koreszmék tisztázásánál szüksége van, azokat nem kell új kísérletek által megszereznünk.

»Két évezrednél hosszabb időszak, mely alatt egy a *miénknek alapjául szolgáló* polgárisodás (a görög-rómainak) fejlődését és felbomlását és a keresztyén társadalom alakulását napjainkig kísérhetjük, – társa fekszik előttünk, s ezen tapasztalatok helyes felfogására és megítélésére *saját érzelünkben* bírjuk a kulcsot, olyat, minő semmi más tudományban nem áll rendelkezésünkre.”

Nézete szerint: „az uralkodó eszmék *nem magukban* véve állanak ellentében államainkkal, hanem az ellentét *a formában* rejlik, melyben ezen eszmék felállíttattak, a belölök levont következményekben s

¹ V. ö. Guizot I. 109. 1.

² a Eötvös félreismerte Baconnak befolyását korára I. 37. sk. v. ö. Hettlinger Apologie des Christenthums V. 210-i. 1. 5-ik kiad. 1880.

a módban, mely szerint ezen eszmék valósítása megkísértetett. „Azért „ha szabatossággal bebizonyítottuk azt, hogy: a forma, melyben a tudomány e vezérezszméket felállította, nem a helyes forma, ez által elháritottuk az okot, melyért a társadalmat fenyegető veszélyek orvosolhatlanoknak látszanak.”

Fejezetésein két feltételből indul ki, melyekhez rendületlenül ragaszkodik; az első, hogy az embernek egyedüli természetes állapota a társadalmi; a második, hogy polgárisodásunk jelen fokán az állam, sőt nagyobb államok létezése szükséges. Valamennyi most létező állam feloszlása – a mint azt nemelyek óhajtanák – nézete szerint: polgárisodásunk megsemmisülése nélkül el nem gondolható.

Ezekhez képest két kérdést tűz ki maga elé:

1-ör Valósíthatók-e a kor vezérezszméi azon formában, melyben felállíttattak, a polgárisodás jelen viszonyai között s a nélkül, hogy nagyobb államok fennállása lehetetlenné váljék? és ha nem valósíthatók,

2-or feltalálható-e oly forma, mely által az uralkodó eszmék s a jelenkor államai között létező ellen-tét megszüntettethetnék s mily módosítások lehetségesek jelen államaink szervezetében és azon formában, melyben uralkodó eszméink felállíttattak, hogy nagyobb államaink szervezete korunk uralkodó eszméinek megfeleljen? (I. 34. 1.)

Mindegyik kérdéssel egy-egy kötetben foglalkozik. Tanulmányunk az első kötetre terjeszkedik ki, miután az alapvető tanok ebben foglaltatnak.

A kötet első fejezete magokkal a vezérezszméivel: a szabadság, egyenlőség és a nemzetiséggel foglalkozik. Miután ezeknek divatos értelmét kifejtette arra a meggyőződésre jut, hogy először e három fogalom, ily értelemben véve, ellenkezésben áll

egymással;¹ másodszor, hogy külön mindenikők létesítése egyszersmind a jelen államokat sarkából kiforgatná, harmadszor, hogy azon esetben is, ha lehetőséges volna mint fogalmakat divatos értelmükben koncentrálódnak az emberiség nem fogná megnyugvását találni.

Rendkívül fontos e hármas állítás, a melynek gyakorlati bebizonyításával a következő öt fejezetben foglalkozik; az ezekben összeállított adatok fölött tanulságosak.

Miután a kor vezérezszméi divatos értelmükben ellenkezésben állnak egymással; miután azoknak gyakorlati megvalósítása a mellett, hogy általános felforgatásra vezetend – az emberiség javát nem mozdíthatná elő: „mindezeknél fogva meg vagyok győződve, – mondja – hogy azoknak, kik az állammal elméletileg vagy gyakorlatilag foglalkoznak, első kötelességük: azon fogalmak igazítására hatni, melyek a mint el nem nyomathatnak, úgy nem is valósíthatók jelen formájokban a fennálló rendnek felforgatása nélkül.« (I. 172. l).

Az államférfiaknak ezt az általa helyesen felismerett kötelességét teljesítendő – rátér a következőkben az európai civilisatio kezdő korára, azokra az elemekre, melyekből fejlődött, hogy a XIX. század vezérezszméinek divatos értelmezését szembeállítsa azoknak eredeti s a civilisatióban egészen a legközelebbi századokig érvényesült jelentményével.

A nyugat-európai civilisatio – kereszteny civilisatip; a keresztenység a civilisatio alapelemei között érdemleges helyet foglal el. Polgárisodásunk egész jellegének, az öt alkotó eszmék lényegének megíté-

¹ Sikerült kimutatja, mily sajátszerűen lett e három szó eredeti értelméből kiforgatva, így pl. a szabadság – mindenfelé, kezdve Francziaországon – a népfelség elvét jelenti 51. 1. Innen a «felséges nép» kifejezés, mely a valóságban körülbelül arra megy ki, hogy a nép – semmi. Adjátok vissza a szavaknak eredeti jelentéstük! – szokta volt mondani IX. Pius.

lése attól függ, milyen fogalommal bír valaki a kereszténységről, melylyel civilisációink kezdetét vette.

Eötvösnek ebbeli nézeteit tárgyalandók, azoknak kellő méltatására elsőben is a kereszténység lényegéről, megjelenésének alakjáról kell egyet-mást mondanunk.

1. A kereszténység ma sokféle alakban jelentkezik, illetőleg az emberek számos, hit és erkölcsi tanaikra, szervezésükre lényegesen különböző felekezetekre oszlanak s a mellett a valódi kereszténység követőinek vallják magokat. Bármely alakjában vegyük is azt, a kereszténység Jézus Krisztust tartja szerzőjének, a ki a zsidók földjén, Palesztinában, a görög-római civilisatio hanyatlási korában hirdette tanait. Természetes, hogy ő csak egy és nem sokféle kereszténységnak a megalapítója, a mint köztudomásra a kereszténységnak ezen sokféle alakban való mai jelentkezése – új eredetű, a 16-ik század óta fejlődött; azon idő, előtt kizárolag mint katholicizmus, vagy katholikus kereszténység a római pápa fönössége alatt az egész világon elterjedt egyházzal azonosítatott; a mi a keleti szakadár egyházakat illeti, azok is a kath. egyháztól való elpártolásukban bírják eredetüket.

Egy tény vonul végig az egész történelmen Krisztus jövetele óta: a kath. egyház léte, működése s ebben a kereszténység; a mi kívüle létezik és keresztenynek vallja magát: annak a történelem az egymást felváltó századokban újabb helyet jelöl; megmondja: ki, mikor, hol és mely okoknál fogva hasonlott meg a már régen létezett kath. egyházzal, s miként lett megalapítója ennek vagy annak a ma is létező felekezetnek. A kath. egyház régi; Néró alatt vörzettek el azok, a kik nyugat-Európában megalapították; a mi Európában kívüle a kereszténység neve alatt létezik, az mind új, legfölebb keleten létezik egy-két felekezet, a mely az 5-ik századig viszi

fel eredetét; de létök feltételezi a *kath. egyház létét*, a melylyel meghasonlottak, hogy létezhessenek. Midőn Orbán pápa képét festették a sz. Callixt katakomba díszes falára, s nem messze tőle a szentség-kápolnáját, akkor egy Photius, vagy egy Luther kereszteny-ségéről semmitsem tudott a világ.

Ezt a történelmi tényt szükséges szem előtt tartani, nehogy a mai állapotokat a keresztenység első idejével összeavarjuk; mert a történelemben elkövetett hysteron-proteron mindenkor, de különösen a civilisatio fejezetésénél amúgy is elárulja magát.

Ámbár a jelzett kronologikus adatok kétségtelenül mutatják, hogy egyedül a katholikus keresztenységről lehet szó az európai civilisatio kezdő korában, mégis a protestáns felekezetekre való tekintetből, a melyek az ősi keresztenység visszaállítóiként szeretnek szerepelni, tekintettel továbbá Eötvösre, aki egy féligr protestáns, féligr naturalistikus keresztenységet helyezett a civilisatio elemei közé: röviden vázolandjuk a katholikus tant és a protestantismus nézeteit a keresztenység lényegéről: milyen volt a keresztenység megjelenése idejében, mit adott Jézus Krisztus a világnak,¹ intézménye mely alakban lépett az emberek közé?

a) A katholikus tan a keresztenység lényegéről ezekben körvonalozható. 1. Krisztus intézménye három elemből áll: hit és erkölcsi igazságok összegégeből és szervezett egyházból.² Ezen hármas elemből álló intézmény Krisztussal és apostolai utolsójának (Jánosnak) halálával be volt fejezve, úgy hogy – akár a hit és erkölcsi igazságokat, akár pedig az

¹ L. Keresztenység és egyház az alapítás korában. Írta Döllinger J. Ford. a pesti papnev. m. e. i. iskolája. 1869. Az egyház társadalmi alakjáról a különféle rendszerekkel szemben 1. Az egyház és az állam. Írta Moulart Nándor. Ford. ugyanazok. Két kötetben. 1884-5.

² Krisztus nem volt pusztán vallásalapító, mint annyi sokan, – ö egyházat alapított. L. Hettinger Fund. Theologie. Freiburg, 1879. II. I., 11 sk. 1.

egyház alapszervezetét tekintve – azontúl ezen intézményhez sem valamely tárgyilag (objective) új, vagy vele ellentétes tan nem járulhatott, sem a lététeményből nem veszhetett el semmi.¹ 2. Krisztus és apostolainak a tana² le van téve a sz. írásban és az isteni hagyományban,³ úgy azonban, hogy 3. ezen tannak a megőrzése, az emberekkel való közlése, a kinyilatkoztatott tan tekintetében felmerülhető vitás ügyek eldöntése a Krisztus által alapított és saját isteni tekintélyével felruházott testületre van bízva, mely Péterrel kapcsolatban és annak joghatósági el-sősége alatt tanító, kormányzó egyháznak neveztetik, a mely tanító egyházhhoz csatlakozik a tanuló egyház vagyis a hívők összesége, az előbbiől isteni jog alap-ján különbözve.⁴ A hívők a tanító egyház közvetítésével ismerik meg Krisztus tanait, általa vezéreltetnek az üdv útján s vele egyetemben képezik Krisztus egyházát, mint egy nagy és tökéletes társaságot a földön.⁵

Ez a katholikus felfogás szerint a keresztenység lényege és eredeti alakja, a melyben az az emberek

¹ L. Hurter Theol. Dogm. Compend. 1885. I. 145. «Sed licet nos aut angelus de coelo evangelizet vobis, praeterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.» (Paulus ad Galat. 1, 8.) «Regula lucis est: custodi quod acce-psti, neque addens aliquid, neque detrahens.» Epist. Barnabae n. 19. «Christi Ecclesia sedula et cauta depositorum apud se dogmatum custos nihil unquam in his permutat, nihil minuit, nihil addit.» Vincentii Lirin. Commonitorium c. 32. (Hurter opusc. Patrum. Edit. 2. vol. IX.) Ezt jelentette Krisztus szava a kereszten: Consummatum est. (Joan. 19, 30.)

² L. Krisztusnak apostolaihoz való viszonyáról s ezek tanításáról: Die Theologie des heil. Paulus von Dr. Theoph. Simar. Freiburg, 1883. 5- sk. 1.

³ L. Franzelin kitűnő művét: Tractatus de divina traditione et scrip-tum. Romae, 1870. «Itaque, fratres, state et tenete traditiones, quas didicistis, siveper sermonem sive per epistolam nostram.» (Paul. Ad Thessalon. 2 ep. 2. 14.)

⁴ Hurter i. mű I. 244. 1.

⁵ Hurter i. mű I. Tractatus III. Palmieri: Tractatus de romano Pon-tifice cum prolegomenis de ecclesia. Romae, 1877. Passaglia: De ecclesia Christi. Ratisbonae, 1853. Vol. I. et 1856. Vol. IL

közé lépett; ekként volt szervezve a Krisztus és apostolai által befejezett üdvintézmény, mely azonban a mustármaghoz hasonlóan a letett alapon külterjedelmileg tovább fejlődött¹ megtestesülve a kath.² egy-

¹ A Krisztus által megalapított egyház elő szervezet, a benne letéteményezett tan életképes mag volt (a mennyek országa hasonló a mustár maghoz, az élesztőhöz – monda Krisztus Math. 13, 31-4.), melynek tovább kellett fejlődni hasonlóan az elő szervezetek természetes fejlődéséhez és a haladás józan fogalma szerint. A mi akár az egyház szervezetében, akár a letéteményezett tanokban mint későbbi fejlemény jelentkezik, az mind megvolt a Krisztus által letett alapban s abból ki kellett fejlődni, mint – hasonlattal elve – a fánál az ágak benn voltak a törzsben, a törzs a gyökerben, a magban, bár a törzs későbbi a gyökérnél s a virág későb fejlett, mint az ágak. De a kifejlés nem ujjítás, nem megváltoztatása az eredeti tannak; azért csak az avatlan csodálkozhatik a kath. egyház theologiáján, a kifejlett tanrendszeren; mert nem látja annak összefüggését azon alaptanokkal, melyek a későbbi taní levezetéseket mind magokban foglalták. L. erről Hurter i. mű 151. sk. 1., de különösen Vincentii Lirinensis Commonit. az 5-ik századból, mely a kath. hitigazságok változhatlanságát s mindamellett a hitigazságok megismerésében lehetséges haladást oly nagy-szerűen fejtegeti. Gyakorlati példával arra nézve, miként fejlődnek a letett alapon a részletes ker. tanok, míg az úgynevezett hitcikkelylén lesznek, szolgálhat Wieser: Die Unfehlbarkeit des Papstes und die Münchener Erwägungen. Graz, 1870. Legtöbnyire valósul az egyházi tan mélyebb és sokoldalú megismerésénél sz. Ágoston mondása: «Ab adversario mota quaestio discendi existit occasio» (De civ. Dei. 1.16, c. 2.) Ahitcikkely (dogma) kimondása – sohasem valamely új, addig ismeretlen tan felállítása.

² «Catholica ecclesia» elnevezés már sz. Ignácz († 107.) Smyrnabeliekhez írt levelében előfordul. L. Hurter i. mű 289. I. és De Smedt: Dissertationes selectae in primam aetatem hist. eccl. Gandavi. 1876. 269. p.

házzal, melytől fogalmilag igen, de tárgyilag nem különbözik.¹

b) Ellenkező ezzel a 16. századbeli protestantismus nézete a kereszténység lényege és eredeti alakjáról, mely nézet öt pontba foglalható:

1. A protestantismus szerint az eredeti kereszténység egyház nélkül létezett, vagyis nem volt egyéb, mint bizonyos hit és erkölcsi szabályok összege, ha ugyan „az egyedül üdvözítő hit” szüksége mellett van valami értelme az erkölcsi szabálynak. Krisztus pusztán vallásalapító volt; tanító testületről, kormányzókról, kik a híveket egy szervezett társulatban egyesíték, az első kereszténység mit sem tudott. Hogy miben állott maga ez a tan, a melyet kereszténységnek nevezünk s mely a mai bőlcseleti iskolákhoz hasonlóan toborozta híveit, nehéz volna megmondani; mert a protestánsok Krisztus tana egyedüli letéteményesének,

2. a szentírást mondották: ez a keresztyén hit egyedüli forrása és szabálya, melyből mindenki maga olvassa ki Krisztus tanítását minden tanító tekintély mellőzésével. Eltekintve ezen elvnek következményeitől, melyek folytán magok a protestánsok mindenki által kezdetben annyi nézetre oszlottak, a fő nehézség a sz. könyvek megjelölésében nyilvánult: melyek azok s ki vagy mi tanúskodik hitelességük mellett?

3. Azt állították, hogy az első keresztényeknél minden hívő közvetlen összeköttetésben állott Krisztussal; mert az üdv oeconomiájában közvetítőre nincs szükség.

Innen 4. az egyház alatt nem kell egyebet érteni, mint a szentek gyülekezetét, egyenlő jogú tagokat, a kik a világon elvannak szórva.²

¹ Az egyház és a kereszténység egymáshoz való viszonya, melyet Krisztus e két szóval «Elmenvén tanítások» (Math. 28, 19.) oly világosan kifejezett, kifejtve Hettinger: *Apologie des Christenthums* 1880. IV. 412. sk.

² Confess. Aug. VII.: *Est autem ecclesia congregatio sanctorum, in epi evangélium recte docetur et recte administrantur sacrarimenta.* Apol. p.

5. Krisztus ezen egyháza láthatatlan¹.

Az így felfogott keresztenység kizára a tekintély elvét, azért a protestantismus létrejövetele, a mely által állítólag visszaidézettel volna az eredeti keresztenység – a kath. egyházi tanító és kormányzó hatalom elleni küzdelemmel áll kapcsolatban. Tehát az eredeti keresztenység nélkülözze volna a tekintély elvét s mindeneket, melyek oly társulati szervezet létesítésére vezethettek volna, a mely mellett mindenki erkölcsi biztonsággal munkálhatná lelki üdvét. Annyit azonban meg kell adni e nézetnek, hogy szerzői Jézus Krisztust – Istennek, magát a keresztenységet pedig istenileg kinyilatkoztatott valásnak tartották.²

Megvallom, hogy én sohasem tudtam magamnak tiszta képet alkotni erről a keresztenységről, hogyan honosulhatott volna az meg az emberek között, hogyan egyesíthette az embereket ugyanazon egy tanban és üdveszközökben, hogyan fejthetett volna ki oly erőt, a melynél fogva a helyett, hogy a feloszlás magvait hintette volt el, – még állami valássá is fejlődött – mint azt Eötvösnél látni fogjuk; – mert az így felfogott keresztenység annyira elszigeteli híveit egymástól, annyira belevegyül a láthatatlanba, hogy pl. a protestantismus idejében ilyen alakban felállítva önmagát kezdte megsemmisíteni s csakhamar eltűnt volna a föld színéről, ha a világi hatalmasságokba nem kapaszkodik, a kik, miután más célfiaik elérésére alkalmas eszköznek bizonyult, min-

148.: neque vero somniamus nos Platonicam civitatem, sed dicimus, existere harte ecclesiam, videlicet vére credentes et justos sparsos per totum orbem. - Hettinger Theol. Fund. II. 8. I.

² Látjuk ebből, hogy a protestánsoknál ennek a szónak «egyház» értelme egészen meg lett változtatva. Vosen: Der Katholicismus und die Einsprüche seiner Gegner. Freiburg, 1885. 65. sk. 1. V. ö. Hettinger F. Theol. II. 16. lap.

³ A protestantismus sokat vitt magával az anyai házból, melyet elhagyott. Vosen i. mű 127. 1.

den erővel ügyekeztek őt védőszárnyaik alatt fenn-tartani.¹

A történelem századai elég alkalmasak arra, hogy egy kis összehasonlítást tehessünk. Eltekintve attól, hogy a protestánsok a fenmaradt egykorú iratokból sohasem fognak kihozhatni ilyen keresztyénséget²: minek más bizonyítékot felhözni tévedésük felderítésére, mint a többszázfélé keresztyén felekezet³ csodálatosan ellenmondó felfogásait erről a keresztyéniségről, – a melyek alapján kérdezhetjük, hogyan néz ki ez a visszaállított ősrégi keresztyénség a protestantismus színe alatt? lehetett-e Krisztus ilyesminek a megalapítója? A 16-ik század előtt a kath. hitegy-ség uralta Európát; ez fejlesztette ki a civilisatiót, kifejlesztette a ker. államot; létesítettek a tudomány és a művészet nagyszerű remekei – emlékezzünk csak az ötvös-kiállításra nálunk – szóval a katholikus keresztenység hatalmas alkotó erőnek bizonyult. Kiemelendő különösen az egység, mely egész lényét jellemzi.

Ellenben egy tekintetet is vetve a protestáns felekezetekre fel lehet ismerni, hogy azok tulajdonképen sem a bölcsleti iskolák, sem az igaz vallás ismérveit nem hordják magokon. Ugyan mit alkotott a protestáns keresztyénség mint vallási rendszer, hol vannak művei? A 16-ik század óta igen alkalmasnak bizonyult arra, hogy az igazi keresztenység műveit

¹ A ki a 16-ik századbeli protestantismusban Luther, Calvin, Zwingli stb. személyére valami különös súlyt fektetne és személyi tulajdonságaikra akarná a nagy mozgalmat viaszavezetni, – az a protestantismus létrejöttének okait félreismerné. L. Balmes: A protestantismus és katholicizmus vonatkozással az európai polgárisodásra. Pest, 1865. I. 13. 1.

² A sz. iratoknak nem lévén az a feladatuk, hogy mindenki számára a ker. hit forrásául szolgáljanak, a protestánsok kezeiben az egész ker. hit felforgatásának eszközeivé lettek. «*Hic liber est (s. Litterae) in quo quaerit sua dogmata quisque, invenit et pariter dogmata quisque sua.*» Schwetz Theol. Fund. 538. p.

³ L. Bartók J. Vallás-szabadság. Eger, 1879, 177. L

lerontsa; de valamit felépíteni sem ereje sem rendeltetése nincs.

Nagyra voltak az első protestánsok avval, hogy az ősrégi keresztenység állítólagos alapelveit: a szabadítéletet a hit dolgában visszaállították s mit eredményezett ez az elv az új keresztyénségen? Azt, hogy követői a sz. írás tekintélyét, majd Krisztus istenséget megtagadták, az egész keresztenységet az emberi bölcselét termékei közé sorozták s leszállván a Luther és Calvin által kontemplált ősi keresztyénség magaslatáról pl. a minap nálunk is az ágostai és a református keresztyének az unitáriusokat – tehát Krisztus istenséget tagadó nem keresztyén felekezetet – a „rokon eszmék” alapján saját társulatukba kebeleztek.

Ám állítsuk ezt a protestáns keresztyénséget oda a civilisatio elejére s fejtsük meg az akkori keresztenység alkotásait, fejtsük meg azt a hatalmas egységet, a melylyel mint ker. katholika vallás az egész föld színét megújította!

c) Hogy teljes képünk legyen erről a merő valási rendszerről, mely tani tekintély, hitszabály nélkül sőt ellenkezőleg a szabad vizsgálat elvére alapítva képezte volna az ősi keresztenységet; hogy fogalmunk legyen a protestáns nézetről, miként jelentkezhetett in concreto ez a keresztyénség a világon: előadjuk Guizot véleményét, ki annak daczára, hogy korának protestánsai között minden, csak vallási egyetértést nem találhatott s megtanulhatta, hogy milyen lehet az ilyen szabadelvű keresztyénség a valóságban, – mégis megtalálni vélte azt a kezdő korban a következő formában.

Miután előadta: mit hagyott a római civilisatio az európáinak, így folytatja:¹ „Ugyanezen időben a római társadalom kebelében egy igen különböző, más elvekre fektetett, más érzelmek által lelkesített tár-

¹ J. mű I. 58-62. 1.

saság képződött, mely egészen más természetű elemeket volt az újkori Európa civilisatiójába hozandó: a keresztény egyházról akarok beszélni. Keresztény egyházat s nem keresztenységet mondok. – A 4-ik század végével és az 5-ik kezdetén a keresztenység nem volt már egyszerűen egyéni hit, de intézmény. – Ez megalakult volt, bírt saját maga kormányával, volt papsága, – egy meghatározott hierarchiája a papság különböző hivatalos működéseire, – jövedelmei, – független cselekvési eszközei, az összegyülekezés oly pontjai, melyek egy nagy társaságot megilletők, a tartományi, nemzeti és általános conciliumok, s a társadalom dolgai közös tárgyalásának szokása, szóval e korszakban e keresztenység nem egyedül vallás, de „Egyház” volt.

Ha nem lett volna egyház, nem tudom mi lett volna belőle a római birodalom bukásának közepette. Csupán emberiségi szempontokra szorítkozom, a természetes dolgok természetes következéseire minden idegen elemnek félretételével: *ha a keresztenység nem lett volna egyéb, mint egy hit, egy érzellem, egy egyéni meggyőződés, mint volt kezdetében, hihetőleg összeroskadt volna a birodalom feloszlása és a barbárok beütései közepett!* . . .

Az 5-ik században tehát inkább az egyház állapotát, mint az egyház vallását kell tekintenünk, – hogy megvizsgálhassuk, mit hozott ekkor a keresz-

¹ Ez világosan van mondva s oly állítást foglal magában, melyet semmiféle protestáns megczáfolni nem képes. Egy a baja e téTELNEk, hogy a keresztenység nem eredeti alapításánál fogva, de nagyon is emberi módon fejlődött egyházzá. Csak az a csodálatos, hogy a keresztenység kezdő korában minden úgy fejlődött, hogy egy egységes, hatalmas civilisatori egyház alakult az egyedeik hitéből; a 16-ik századi protestanismusnál pedig minden megfordítva történt – egész a vallási nihilismusig! Nem vette ezt észre Guizot?

ténység az újkor civilisatiójának és mily elemeket vezetett bele.

Ha mindig *tisztán emberi szempontból* tekintjük azon különböző forradalmakat,¹ melyek a kereszténység kifejlődésében, kezdetétől fogva az 5-ik századig véghez mentek, (ismételve mondomb tekintve azt mint társadalmat és nem mint vallási hitet,) azt találjuk, hogy három lényegesen különböző állapoton ment keresztül.

A kezdetleges első időkben a keresztények összegyűlnek, hogy ugyanazon megindulásokat, ugyanazon vallási meggyőződéseket együtt élvezhessék. Akkor még itt *semmi meghatározott tanrendszer*, semmi szabályok egyeteme, semmi fejelem, semmi magistratusi testület nem található.²

¹ Ez aztán hatalmas ok a kereszténység oly egészséges, életrevaló kifejlődésére – a mint azt Guizot eleadja. A 83-ik lapon ezt mondja: »Azon korszakban, melyet tanulmányozunk, találni fogják öönök az erőszakot, a hazugságot a királyság, aristokratia, demokratia és még az egyház bőlcseje felett is lebegni.« Luther eleget alkudozott és neki nem ment így a munka, sőt nagyon panaszkodott, hogy evangélium feloszlásra vezet! Hogyan történt ez?

² A három lényegesen különböző állapotnak leírása, a melyen állítólag keresztül ment a kereszténység, igen simán, világosan van a papirosra lerakva, a mely leírás legalább azt mutatja, hogy az az ősi kereszténység, bármilyen jellegük is voltak állítólagos átalakulásai, egy nagy, egységes társulattá fejlődött, a melynek civilisatori működését, jótékony hatásait egész emphásissal emeli ki Guizot. – Ezt az ősi kereszténységet a szabad vizsgálat elvével visszaállító protestantismus azonban megmutatta, hogy az ilyen alakban kontemplált, – határozott tanrendszer, magistratus nélküli – kereszténység oly értékterem valami, mely ahelyett, hogy valami egyesítő, alkotó tényezőt lehetne belőle bármilyen módon is fejleszteni, csak kárhozatos feloszlás-

Kétségkívül nem létezik oly társaság, legyen az bármily kezdetleges, bármily gyengén is al-

nak, sőt végteré minden józan hit megsemmisítésének faktorává válhatnék. L. Hettlinger: A keresztenység válsága. A budapesti m. e. i. iskola fordításában. 1883.

A protestantismus minden hatalmi támogatás mellett is ilyen sorsra, feloszlásra jutott; az ősi keresztenység a legnagyobb üldözöttéseknek volt kitéve és az egész földet átkaroló, életképes, egységes társulattá fejlődött. Lehetséges-e már magában véve is ilyen történelmi ellentét? Annak az eredeti keresztenységnak valami másnak kellett lennie; az egység igen erős elvével kellett annak bírnia, hogy egységes társulatot képezhessen. A történelemben is van logika; «az elégsges ok» elve ki nem törülhető tényeiből.

De különben a keresztenység történelmi jelenség. Mely adatok alapján van a fejlődés e hármas állapota leírva? Az *állítólagos első korszak*, mely a keresztenység kezdetleges idejére vonatkozik, körülbelül a quákerek társulatában ismerhető fel (Kazaly Egyháztört. III. 83. 1.); legalább Gizot leírása szerint ezt az első állapotot a quákerek felfogásával kell azonosítani. - Hogy milyen volt valóban az első keresztenység - azt kizárolag azon iratokból lehet megtudni, melyeket új-szövetségi sz-írásnak nevezünk; se Guizotnak, se másnak valami más okmány nem áll rendelkezésére. - Ezekben pedig az első ker. hitközségről ez áll: «Állhatatosak valának az Apostolok tanításában, a kenyértörés közösségeiben és az imádságban.» (Act. Ap. 2, 42.) Kik és mik voltak ezek az apostolok? 12 férfiúból álló testület, a kiket Krisztus választott. «Én választottalak titiket» (Ján. 15, 16.), a kikre hatalmát ruházta át: «Nekem adatott minden hatalom az égen és a földön: elmenvén tehát tanításatok» (Máté 28, 18-19.), a kiket küldetésének részeseivé tett: «A mint engem küldött az atya, én is küldlek titiket» (Ján 20, 21.), a kik ennél fogva Krisztus szolgáinak vallják magokat (I. Cor. 4, 1.). Krisztus követeinek és nem a nép megbízottainak (II. Cor. 5, 20.); a kik között Péter joghatósági elsőséget nyert

kotva,¹ melyben ne találkoznék egy erkölcsi hatalom, befolyás, mely azt lelkesíti és vezérli.² A különböző kereszteny gyülekezetekben voltak emberek, kik pré-dikáltak, tanítottak és erkölcsileg³ kormányozták a gyülekezetet; de semmi beigatott magistratus, semmi elismert fegyelem nem volt; tisztán közös hiedelmekben és érzelmekben való társulás – *ez a kereszteny társaság kezdetileges állapota.*

De azon mértékben, melyben haladt és ez igen hamar történt, minek nyoma az első emlékekből kitetsző (!), láthatni a tanok seregét, a fegyelem szabályait és az elöljáróságot sarjadzani. Az elöljárók egy neme presbyterek vagy öregeknek neveztetett, ezek-

(Máté 16, 18-9.) a hívők és a pásztorok főpásztorává tétele (Ján. 21, 15. sk.). Tehát az apostoli testület «magistratust» képezett. Ez önállólag intézkedett, községeket alakított, s nem a nép nevében, de Krisztustól nyert hatalmánál fogva áldozárokat s püspököket rendelt a megalakult községek élére (Ap. Csel. 14, 22. Tit. 1, 5.). – Mi volt a tanrendszer, mit tanítottak az apostolok? A búcsúzó Mester ezt a végrendeletet adta apostolainak: «Elmenvén tanításat minden nemzeteket.. . tanítván öket megtartani mindazt, a miket parancsoltam nektek» (Máté 28, 20.). Azért más alapot senki sem lehet le, mint a mely le van téve, a mely alap Krisztus Jézus (I. Cor. 3, 11.). így nézett ki az egyház s benne a keresztenység első korszaka. Ez az intézmény volt képes fejlődni szilárd, egységes társasággá; – csak hogy a történelmet nem szabad csinálni, azt írni kell. Különböző a katholikus keresztenység vázolásánál bővebben volt erről szó.

¹ Krisztus egyháza nagyon szírárdan volt alkotva, isteni erő éltette: «Én veletek vagyok minden nap világ végezetéig» – mondta Krisztus apostolainak (Máté 28, 20.), azért nem roskadt le a birodalom feloszlása s a barbarok beütései közeppett.

² Az emberek a vallási társulatban többre szorulnak.

³ Hogy ez nem elég megmutatta a protestantismus. L. Hurter I. 247. 311-20. 1.

ből lettek a papok; ismét mások episcopoi vagy felügyelő tiszteknek hivattak, ezekből lettek a püspökök; ismét másokat Diaconoi vagy alamizsna szedőknek, megbízva a szegényekrőli gondoskodással és az alamizsna elosztásával.

Majdnem lehetetlen meghatározni, hogy ezen különböző előjáróknak, mik voltak körvonalozott hivatalos teendőik, a válaszvonal valószínűleg nagyon bizonytalan és határozatlan volt. De végre is kezdődnek az intézmények. Mindazáltal ezen 2-ik korszakban egy szellem uralkodó még és ez az, hogy az uralom túlnyomólag a hívek testületében van. Az előjárók választásában, a fegyelem vagy tan elfogadásában¹ a hívek testülete bír tulnyomósággal, a keresztény nép és kormánya közt még nem történt elválás, nem létezett egyik távol a másikától, egymástól függetlenül, és a keresztény nép az, mely a társaságban a fő befolyást gyakorolja.

A harmadik korszakban egészen másat találunk. Ebben ugyanis létezik már egy a néptől elválasztott papság, – egy papi testület, mely saját gazdagsággal, saját törvénykezéssel és alkotmánynal bír, szó-

¹ Igaz, hogy Guizot, midőn az ösi kereszténység hármas állapotát leírja, ismételten hangsúlyozza: «csupán emberiségi szempontokra szorítkozom, a természetes dolgok természetes következéseire,» «ha minden tisztán emberi szempontból tekintjük,» – de ez a pont «Az előjárók választásában, a fegyelem vagy tan elfogadásában a hívek testülete bír tulnyomósággal» már igazán azt mutatja, lévén bennök éppen a kereszténység lényegéről szó, hogy Guizot az egész kereszténységet emberi műnek nézi. Ha az első időszakban: semmi meghatározott tanrendszer, semmi magistratusi testület nem található; – ha a második időszakban: az előjárók választásában, a fegyelem vagy *tan* *elfogadásában* a hívek testülete bír tulnyomósággal – miután a tanok serege, a fegyelem szabályai és az előjáróság ekkor kezdett sarjad-

val tökéletes kormánynal, mely magában is egy tökéletes társaság, egy társaság, mely függetlenül azon társadalomtól, melynek szenteli magát és melyre befolyását kiterjeszti, el van látva a létezés minden eszközeivel. Ilyen a harmadik korszakban a ker. egyház alkotmánya és azon állapota, melyben az ötödik század kezdetével előtűnik.”

Ezen harmadik korszak idejének meghatározásában azonban nem egészen biztos; mert a 176. lapon azt írja: „Elvben tehát úgy mint tényleg a papság-nak a népektől törvényes elkülönítése a 12-ik század előtt volt körülbelül keresztül vive.”

Guizot ezen előadásában tulajdonképen azt adja elő, miként alakult az eredeti kereszténység idő folytán – katholicizmussá, a mi a protestantismus szemében annyi, mint az ősi kereszténység megrontása, van tehát Guizotnak is panasza a katholicizmus ellen;¹

zani, – milyen viszonyban áll akkor a kereszténység Krisztushoz? Hiszen ilyen formán Guizot nem is beszél arról a keresztenységről, a melyet Krisztus alapított; mert a szent-iratok, mint láttuk, Krisztusnak egy befejezett, három elemből: hit és erkölcsi tanok és szervezett egyházból álló keresztenységet tulajdonítanak; a keresztenységet, mint olyat, isteni eredetű vallásnak bizonyítják, a mint ez utóbbit a protestantismus megalapítói is rendületlenül hitték. Hát a protestáns Guizotnál már «emberi szempontok» döntenek? A történelem adatai csak egy keresztenységet ismernek s annak Krisztus, az Isten fia, a megalapítója.

¹ Guizot igen könnyen bánik el az ő keresztenységével. A három korszak közül az első lett volna az ősi, az eredeti keresztenység korszaka, csak ez lehet Krisztus műve; akkor azonban semmi meghatározott tanrendszer, semmi fejelem, semmi magistratusi testület nem volt található – legalább így írja Guizot. Ebből annyit tudunk meg, hogy nesze semmi, fogd meg jól! A következő két korszakban erős fejlődésnek indult ez a rejtelyes tartalmú

de fennebbi sorai közben, mielőtt a keresztenység hármas állapotát leírta volna, ezt a vallomást teszi: „Én nem gondolok túlságos sokat mondani, állítván: *hogy a 4-ik század végén és az 5-ik kezdetén a keresztény egyház volt az, mi megmenté a keresztenységet. Az egyház az, mely intézményeivel, elöljáróságaival és hatalmával erősen védte magát a birodalom belső feloszlása és a barbárok ellen, – az egyház volt az, mely meg-hódította a barbárokat, s kötelékké, eszközzé, a civilisatio elvévé vált a római és barbár világ közt*” (59. lap.). Ugyanezt még többször említi s eltekintve a keresztenység eredete, fejlődése s egész lényegének hamis, történelemellenes felfogásától mindenkor lelkesen szól az egyház érdemeiről a civilisatio körül; ámbár keresztyénségét sem a civilisatioba kellőleg befoglalni, sem azokat az eszméket nem tudta belőle levezetni, melyeket az az új világban meghonosított s ebben előképül szolgál mind Eötvösnek, mind Trefortnak, a kik Guizot téves felfogását irataikba átültették.

d) A 16-ik századi protestánsoknak a fennebbjekben ismertetett nézete az ősi keresztenység lé-

keresztenység, amúgy emberi utón és módon, «különböző forradalmak» által; Guizot ezen meg nem ütközik, hiszen előre megmondta hallgatóinak, hogy néha kénytelen lesz állítani bizonyítás nélkül (I. 39. lap.) és más különben ötödik előadásában maga bizonyítja, hogy a keresztenységnak kellett egyházzá fejlődni és pedig azzá, a melyet a történelem a hierarchikus kath. egyház neve alatt ismer (I. 139. sk.), a mi által a katholizmus jogosultságát bebizonította. Csak egy dolog van, a mi öt bántja: a kormányzók és kormányzottak különválása az egyházban (hatodik előadás I. 172. sk.); hogy a kormányzottak vagyis a nép befolyása: a hit, erkölcs, a fegyelem felett határozni – a 2-ik században mindeninkább gyengült. «Miről van itt szó a kormányzottakra nézve? értelmökről, lelkismeretökről, jövő hivatásukról, vagy is mind arról, mi bennök legbensőbb, legegyénibb,

nyegéről idő folytán nevezetes átalakulásokon ment keresztül. Kezdetben, – ámbár véleményeik a tan tekintetében mindenki sokfelé oszlottak, – kétségen kívül állott előttük a kereszténység isteni eredete s a biblia tekintélye, ők egyesült erővel csak a hierarchikus kath. egyház tekintélyét ostromolták. Ezt megdönteni ugyan nem sikerült, de akaratuk ellenére is sikerült bebizonyítaniuk azt, hogy az általok felszínre hozott keresztyénség tetszhetik a gögös emberi észnek, igen kielégítheti az emberi szenvédélyt: de az ősi kereszténységtől oly távol áll, mint az Isten műve az ember munkájától, különösen olyantól, melyet dacz és szenvédély hoz létre.

Ma már az *emberi eredetű* kereszténység járja a protestánsok között, a mely a bölcselői rendszerek közé olvadt úgy, hogy *Luther*, *Calvin* nem ismernének rá keresztyénségiükre, a melyből az istenség utolsó eleme is elveszett. Láttuk Guizot véleményét, a melyben az ősi kereszténység az emberi szempontok szerint van mérve; ezeknek az emberi szempontoknak tudományos kifejtésére – más előző próbák után – válalkozott a tübingai Baur-féle iskola, a melyet, miután

legszabadabb.» Miután pedig ezeknek igazgatása a papságra ment át: «az egyház kebelében a szabadság nem bírt biztosítékkal.» (I. 175. 1.)

Guizot protestáns, nincs tudomása a kereszteny vallás alapításáról, rendeltetéséről, δ csak «emberi szempontokból» itél róla, azért nem is beszélhet máskép a kereszténység állapotairól. Úgylátszik nem lát abban valami lényeges dolgot» hogy a kereszténység, melyet a protestantismus magának tulajdonít, – katholicizmussá fejlődött, sőt csak ezt a kereszténységet találja *áldásosnak* az európai civilisációra. Míg a protestánsok nem tudtak megegyezni abban, hogy mikor változott át, mely században, mely pápa alatt a keresztenység katholicizmussá (Hurter I. 304. 1.), ö egyrészt a 2-ik századtól a 12-ikig látja ezt a fejlőést.

a legújabb protestáns nézeteknek alapját képezi, s a theologusnak ezeket, s nem többé a régi Luther, Calvin-féle keresztyénséget kell első sorban szemei előtt tartania, – röviden kell ismertetnünk.

A Baur-féle vallási-rendszer nem arra való, hogy megismerhessük, mi volt tartalmilag az az ősi keresztenység; *ez az egész kérdés körülbelül elmosódott már a Protestantismus körében s legföljebb Kant vagy Hegel bölcselétere utalnak, melyekbe az európai közszelemből néhány kereszteny eszme csúszott be; ez ma a protestánsok kereszteny vallása – tartalmilag.* A Bauer-féle iskola Krisztust egy ó-kori bölcsész szerepére degradálta s nem annyira sajátlagos tanát kereste, mint inkább a tudomány fegyvereivel megakarta alapítani azokat a „forradalmakat,” hogy Guizot szavaival éljünk, a melyeken Krisztus #tana keresztülment, míg katholicizmus lett belőle. Nem Luther vagy Calvin protestáns keresztyénségének bebizonyítása, hanem a katholicizmus tekintélyének megdöntése volt az iskola célja – Hegel bölcslete érdekében.

Ha ma a protestáns theologai irodalomban valási nézeteket keresünk, rendesen valamely rationalistikus bölcsleti rendszer tanai szerepelnek a vallás neve alatt, ezekkel pótolják egykor keresztyénségüket; a bibliával, a keresztenység eszméivel annyiban foglalkoznak, a mennyiben azokat bölcsleti nézeteikhez idomítják vagy a kath. egyház tanait osztromolják. A „keresztyén” név egy álarcz, melyet igen sok protestáns pusztta történelmi emlék gyanánt visel, s itt-ott politikai szükségből húz magára.¹ A Baur-féle rendszer főbb vonalai a következők.² Krisz-

¹ Kazali szerint: «A magyar protestáns lelkészek nagy többsége rationalisticus elveket vall, melyeket azonban a régi tanokhoz ragaszkodó néptől való felelmében nyíltan, főleg szószékről hirdetni nem bátorkodik.» Egyháztörténet. III. 397. 1.

² L. De Smedt: Dissertationes in prim. aetatem hist. eccl. 22-28. 1. – Hergenröther: De cath. ecclesiae primordiis. Ratisbonae 1851. Az egész

tus halála után tanítványai között két factio keletkezett; az egyik a mózesi törvény megtartását szükségesnek tartotta; a másik szerint a mózesi törvény megszűnt s egyedül Krisztus törvénye, illetőleg hite kötelező a zsidókra csakúgy, mint a pogányokra, ha a keresztény közsgébe felvétetni akarnak.¹ Az előbbi pártnak vezére Péter apostol volt, követői, a petri nisták, zsidó-keresztény szekta tárca képeztek. Az utóbbi párt élén Pál apostol állott, a kinek követői, a paulinisták: pogány-keresztényeknek nevezhetők. Ez a két párt hevesen küzdött egymással körülbelül a 2-ik század közepéig s egymástól mindinkább eltérve az ebionistismus és marcionismus neve alatt ismert tanokat létesítette. Aközben azonban mindenkét részen mérsékeltebb hajlamú férfiak is támadtak, kik szerettek volna a súrlódásokat megszüntetni s ezekben támadt az eszme: a két pártot egyesíteni és az egyeséges keresztény tan követőinek egyházát megalakotni. – E célból, miután a petrinisták a cselekedetek, a paulinisták a hit szükségét különösen hangsúlyozták, a közvetítők oly formulát találtak fel, mely mind a két pártnak eleget tett,² t. i. hogy a

mű ezen systema czáfolásával foglalkozik. – Vigouroux-Ibach: Die Bibel und die neueren Entdeckungen. Mainz. 1885. L 71-711.

¹ Az 6- es az új-törvény viszonyáról a kereszténység első idejében 1. Hergenröther fentebbi műve. 69-103. 1. Döllinger: Kereszténység és egyház az alapítás korában. Pest. 1869. a sz. iratok alapján igen szépen tárgyalja az ó-törvény lassankinti megszünését és a ker. egyház önálló alakulását - Palesztinában.

² Eltekintve attól, vajon ilyen két párt az apostolok kezdeményezése folytán csakúgyan létezett-e, a mit a sz, iratok s a többi fennlévő iratok alapján határozottan tagadunk; az állítólagos egyesülést csupán magában véve - kérdezzük: hogyan volt az lehetséges, midőn a kereszténység már mindenfelé el volt terjedve; ugyanazon időben, midőn az állítólagos egyesítés folyamatban volt, ezeket irta Tertullian Apologeticumában 37: «Hesterni sumus et vestra

hit cselekedetekkel üdvözít (fides cum operibus salvans). Sokan csatlakoztak ehhez az új tanhoz s ezekből a 2-ik század közepe táján megalakult a kath. egyház,¹ a mely most már mindazokat, a kik a régi pártok bármelyikéhez is tovább ragaszkodtak, mint tévtanítókat, hevesen kezdte üldözni. Hogy ez az új mű annál könnyebben megszilárduljon, meg kellett semmisíteni a régi emlékeket. Pál apostol fenlévő négy leveléhez (egy a Galatabeliekhez, kettő a Korinthusiakhoz, egy a Rómaiakhoz) újakat költöttek, azokat egy-egy apostol nevével látták el azon célból, hogy bebizonyíthassák, miszerint a közvetítők által kigondolt tant az apostolok, sőt maga Krisztus is tanította. Az előbbi korszak irataiból semmi sem maradt, kivéve bizonyos ál-Clemensnek Recognitiones és Clementinae homiliae czímű petrinista iratait, a melyekben Pál Simon mágus neve alatt, mint valamennyi tévtanító feje szerepel.

A közvetítők, vagy akkor már katholikusok, legjelentékenyebb irata az apóst, cselekedetek, melyben a két apostol Péter és Pál szép, egyetértésben terjeszti az új tant.

A cselszövények ezen idejében, a 2-ik század

omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatum, senatum, forum, sola vobis tempa reliquimus»; az üldözések javában folytak; a keresztyének találkozása lehetetlenné volt téve; a keresztyének hitvallásukért készek voltak vért ontani; másrészről hogyan történt az, hogy mindenek között, melyek a 16-ik század óta újból és újból felmerültek: a formula concordiae, a lényeges és nem lényeges hitigazságok megkülönböztetése, egy III. Frigyes Vilmos minden erőfeszítései mellett is mindenig sikertelenek maradtak? (Kazali Egyháztörténelem III. 69. 85, 304. 1.)

¹ Említettük, hogy már sz. Ignácz († 107.) beszél katholika egyhásról.

második felében támadt a vélemény a római egyház elsőségről,¹ mintha minden apostol alapította volna. Ez a vélemény, de meg az is, hogy Róma az egyesített új tant híven őrizte, alapja azon tekintélynek, melynek a római püspök és a római egyház az egész kereszténységen örvend.

A mit ma a kath. egyház alatt értünk, az a fentemlített küzdelmek alapján körülbelül szent Irén († 202.) idejében létesült,² főelemét a roszul magyarázott paulinismus alkotja (zsidó tan és a hellén bőlcselet keveréke). Ez az egyház három pontban tér el az eredeti kereszténységtől 1. a kereszténység törvényesítése által a zsidó törvény teljes kizárással, 2. a felállította hitszabály által, mely a szabadvizsgálat elvét zárta ki, 3. a hierarchiai kormány felállítása által.³

Ez a merész nézet egyetlen történelmi bizonyítéakra sem támaszkodik.⁴

Egy félreértekt szentírási hely⁵ és az ál-Kelemen-

¹ L. erről bővebben Jungmann: Dissertationes selectae in Hist. Eccl. 1880. Ratisbonae. I. p. 91.

² Hergenröther i. mű 65, 122. p.

³ U. az p. 51.

⁴ U. az 10. p.

⁵ Sz. Pál a Galatabeliekhez írt levele 2. fej. 11. v. sk. a hol arról van szó, hogy Pál szemrehányást tett Péter apostolnak; mert az Jeruzsálemből Antiochiába jövén ott előbb a pogány-keresztények közösen étkezett, majd késsőbb, midőn egyes zsidókeresztények ugyancsak Antiochiába jöttek, megváltoztatta életmódját s az utóbbiakhoz csatlapozott. Szent Pál ezen elbeszélésből a Baur-féle iskola az apostolok közötti *tani differenciákat* következtetett; ilyeneket az első keresztény irodalomban is minden módon ügyekezett feltalálni; odaképzelt a megalakult két párt küzdelmeit, megírta a két század történelmét s a katholicizmus küzdelmes megalakulását – a papiroson.

«*Illius aetatis história divinando potius, quam determi-*

féle homiliák¹ – a *basis*, melyre Baur két század történelmét képes volt erős képzeettel konstruálni;

nando solet exponi» jegyzi meg Hergenröther i. mű 11. 1. ezekre az exegeta-historikusokra. Különben Baur iskoláját az említett sz.-írási hely magyarázatában megelőzte már régen Marcion, a kit Tertullián alaposan megcáfolt, úgy hogy a régi tévelylyel szemben csak a régi czáfolatot kell ismételnünk. – Ha két ellentétes párt létezett volna az apostolok és követőik között s a köztük fenforgó lényeges különbsségre vonatkoznék sz. Pál levelének szövege, akkor: Pálnak vagy egyszerűen nem kellett volna megengedni, hogy Péter a pogány-keresztényekkel érintkezzék, vagy egyáltalán nem tehetett volna Péternek szemrehányást, ha az a zsidó-keresztények életmódjára visszatért. Ha ilyen két párt létezett volna, Pálnak a pogányságból megtért keresztényeket nem kellett vala félteni, hogy Péter példáját fogják követni. Azonban Pál eljárásának más volt az oka. Mivel ő állandóan a taníegyéget feltételezi, mint pl. ugyanazon fej. 16. versében is és mivel a jeruzsálemi zsinat már eldöntötte volt a kérdést a zsidó étkezési törvényt illetőleg, hogy az a keresztényekre többé nem bír kötelező erővel: a fenforgó esetben helyén valónak találta Péternek szemrehányást tenni, ki azon átmeneti időben, midőn a zsidóságból az egyházba lépett hívőket az új keresztenyé életmóhoz kellett szoktatni, határozatlan magatartásával, hogy előbb a pogány-keresztényekkel majd ismét a zsidó-keresztényekkel étkezett – zavart idézhetett volna, a mit Pál Péternek az egyházból elfoglalt állásánál fogva – primátus – felette fontosnak tartott. Csak így van értelme a szemrehányásnak, mely különben is nem taníkülönbözetekre, de egyszerűen az étkezési módra vonatkozott. Sz. Pál levelének disputált helye tehát éppen ellenkezőjét bizonyítja annak, a mit a rationalista-protestáns iskola akart belőle kimagyarázni; bizonyítja t. i. azt az egységet, a melyben az első keresztények még a kevésbé fontos fegyelmi dolgokban is állottak. L. Tertulliani liber adv. Marcionem. Liber de praescriptionibus (Hurter Opuscula t. IX.)

¹ Jellemzések Rapaics Egyháztört. I. 135. 1.

azért már tanítványai támadták és tönkre is tették az erőltetett hypothesis alapjait,¹ s a felvetett eszme alapján hozzá különben hasonló más rendszereket alkottak – az emberi eredetű kereszténységről.

Baur hypothesisé, mely pantheistikus² szempontból akarta feltüntetni a kereszténység fejlődését, mint az emberi ész produktumát: a protestantismus javára és a katholicizmus ellen lett kigondolva; de míg ez utóbbinak nem árthatott, addig a protestantismus alól az utolsó alapot is kivonta, melyre az támaszkodott. A katholicizmus szerinte nem Krisztus műve, hanem az emberi cselszövények folytán létesült; ilyen a mai sz. iratok eredete is. A katholicizmus korszaka sz. Irénnel kezdődött. Egyedül sz. Pál értette meg Krisztus tanát, de ezt is a későbbiekn, a pártoskodók idejében meghamisították, De ha ilyen az egész kereszténység, tekintsük azt akár a sz. iratok tartalma, akár az egyház tanítása szerint: akkor mi az eredeti

A 23-ik fej. azt mondja: «utique conversationis fuit vitium (Petri agendi ratio) non praedicationis.» – Bisping. Erklä rung des zweit. Briefes an die Korinth. und des Briefes an die Galater. Münster 1883. 216-230. 1. Döllinger i. mű 54-57. Hergenröther i. mű 104-110. 1.

¹ L. Vigouroux-Ibach, i. mű 80. 1.

² A tübingai iskola theoriája a kereszténység eredetéről Strauss «Leben Jesu» (1835.) szellemének hatása alatt keletkezett, oly időben, midőn a német tudományos körökben a biblia isteni tekintélye, sőt az isteni kinyilatkoztatásban való hit meg volt ingatva, midőn Luther névszerinti utódjai már jobban szerették Kant, Hegel, Fichte bölcselétét, mint a hagyományos «keresztyén» hitet, melyből a «szabad vizsgálat» alkalmazása folytán Lessing, Semler, Herder, Paulus, Strauss után vigasztalatlanul kevés maradt. Ez időben Hegel pantheismusa uralkodott; ebben kerestek akkor a protestánsok némi észszerűséget «keresztyén» hitük számára. Vigouroux-Ibach i. mű 74. 1,

kereszténység tartalmából semmit sem tudunk; hogyan mondhatják tehát a protestánsok, hogy ők sz. Pál tiszta kereszténységét visszaállították?¹

Eltekintve attól, hogy Baur légből kapott állításait a katholicizmus ellen irányozta s mint pantheista nem ismervén el semmiféle kinyilatkoztatott vallást az egész kereszténységet csak egy fejlődési mozgatnak tekintette abban a nagy evolutionális folyamatban, melyben a *ev χαι παν* folytonosan halad: vajon a Protestantismus mit szólhat ellene, hogyan olvaszthatja ki ősi kereszténységét, ha a katholicizmust elveti?

Másutt kimutattam, hogy Baur rendszere természetes folyománya volt a tekintély nélküli s az egyéni szabad vizsgálatra alapított protestáns keresztyénsgnek, mely végre is a tekintély hiányában foszlányokra oszlott s a vallási tekintély-elvet a bölcsleti rendszerekkel akarta pótolni, a melyek Baur óta a legváltozatosabb kiadásban a protestánsok keresztyénségét képezik.²

¹ A régibb protestánsok tévelyeivel szemben 1. sz. Pál tanítását rendszeresítve; *Simar die Theologie des h. Paulus*. Freiburg. 1883.

² A mai protestánsok Luther isteni eredetű keresztyénscsét jobbára elhagyták; nem az, a mit Luther vagy Calvin tanított, hanem egy egész világnezet választja el őket a katholikusoktól, a mennyiben ma már a kinyilatkoztatott vallás létezését, vagy szükségességét is tagadják. Leszállottak a régi hit-viták színvonaláról és rationalisták, naturalisták köré sorakoztak. Baur óta is változtak az idők s talán legjobban megközelítjük a protestantizmus tényleges állapotát, ha Strauss «Der alte und neue Glaube» (1872.) és Hartmann «Philosophie des Unbewussten» művére utalunk, ezek a legújabb evangéliumaik. Az elsőt Brunner (Die vier Grossmeister der Aufklärungs-Theologie 1888. 427-495. 1.), a másodikat Stöckl (Eine Blüte modernen Culturkampfes oder die neueste Berliner Philosophie 1874.) vette érdemleges bi-

A katholikusok kezeiben vannak a sz. iratok, melyeket meg nem tizedeltek¹ – az apostoli atyák művei,² melyek együttesen tanúskodnak az ősi keresztségnek eredeti alakjáról, a mint az a katholizismusban a mai napig feltalálható. így áll ténylegesen kezdet óta a kath. egyház: tanai, szervezete és intézményeivel; első megjelenésétől kezdve az ellenfelek folytonos ostroma, kritikája alatt, tehát oly ellenőrzés alatt, a melynél különbet valamely történelmi tény hamisítatlanságának kimutatására gondolni alig lehet. Csak ilyen lehetett a keresztség, egységes, szervezett, szilárd alapokon álló kezdet óta, – ha

rálát alá. Fölölte érdekes két bírálat, melyekből tiszta fogalmat szerezhet magának mindenki arról: mily világnezet lépett a protestantismusban Krisztus keresztségé helyébe. Ilyen tanulmányok után lehet igazán megszeretni a katholikus keresztséget. Álljon itt Stöcklból egy részlet: «Noch Hegel hatte gesucht, das Christenthum in sein System hineingeverarbeiten, indem er die christlichen Wahrheiten nach der Schablone seines Systems umzudeuten strebte. Davon hat schon Schopenhauer Umgang genommen; noch mehr aber thut dieses die aus dem Schopenhauerschen Arsenal hervorgegangene neueste Berliner Philosophie. Sie erwähnt das Christenthum nur mehr, um es als Illusion, als Täuschung zu erklären. Und was wird uns statt des Christenthums in dieser Philosophie geboten? Das leere Nichts. Das Brod wird uns genommen, und dafür erhalten wir einen Stein? O nein, ein Stein wäre doch noch etwas Reelles; wir erhalten für das geistnährenden Brod des Christenthums Nichts, pures Nichts.» 53-4 1.

¹ Kaulen: Einleitung in die heil. Schrift. IL Hälften. Freiburg. 1886.

² L. Sprinzl: Az apostoli Atyák theologiája. A csanádi növendékpapság fordításában. Temesvár. 1885. – A katholizismus alkatelemei a sz.-írásnak megfelelően vannak e műben az apostoli atyák hiteles irataiból összeállítva. Különösen Schweglert, Hilgenfeldet Ritschlt – Baur tanítványait tartja szeme előtt. Ebből a műből látni, hogy a protestánsok ősi keresztyénségének nyoma sincs az apostoli Atyák műveiben.

idő folytán államvallássá lett s megcivilisálta az embereket. minden más keresztenység feloszlott, megsemmisült volna a római birodalom bukásának közeppette és a barbárok beütései között, – mint ezt Guizot konstatálta és a protestantismus phasisai a barbárok beütései nélkül is elégé bizonyítják.

2. A keresztenység lényegének, megjelenési alakjának s az erre vonatkozó felfogásoknak 'ismertetése után rátérhetünk Eötvös előadására az európai civilisatio kezdeteiről, mely nemcsak a kath. egyházra, de magára a positív keresztenységre nézve egyáltalán fontos elvi tételeket foglal magában: egyikét azon gondolatoknak, melyeket Eötvös hozott forgalomba a magyar irodalomban,

„Ha polgárisodásunknak – mondja¹ – Nyugat-Európában kifejlődését nyomozzuk, azt találjuk, hogy az mindenütt három elemből alakult.

Ez elemek:

a keresztyénség eszméi;

azon állapot, melyben Nyugat-Európa a római uralkodás végidejében volt s a melybe annak feloszlása után jutott;

azon népek erkölcsi és nézetei, melyek a nyugati birodalmat felbontották s uraivá lettek.²

¹ A bennünket most érdeklő részlet I. 175-186. 1.

² Az új civilisatio hármas elemének megjelölésében s abban, hogy milyen arányban járult e három elem egyenkint a civilisatio alakításához, – Eötvös teljesen Guizotra támaszkodik. L. ennek i. művét I. 48-71.1. Ugyanígy Trefort is, aki az akadémiában Guizot felett tartott emlékbeszédében ismerteti az európai civilisatio elemeit – saját felfogásával megtoldva. I. mű 98-100. 1. «A modern civilisációnak . . . lényeges alapelemei: a római világ, a keresztyén világ s a germán világ, a régiségek, a keresztenység s a *barbárság*.» Ezt a hármas elemet pedig a maga járulékkai szereint így elemezí: «A szabad gondolkozás elve minden ből-

Az ó-korban az állam és a vallás benső kötelék által voltak összekapcsolva, mindenki azonban szélel – a közügy fentartása eszközének tekinthető. Az ó-kornak is megvoltak hitetlenségi időszakai; voltak idők, midőn az állam vallása oltalomra szorult, egyes philosophiai iskolák vagy idegen vallások befolyása ellen: de a vallási fogalmak soha sem ellenkezhettek azon elvekkel, melyek az államnak alapul szolgáltak. A vallástan, mely az istenség nevében hirdetett és az állam törvényei mindig megegyeztek; a polgári erény egyszersmind vallási erényül tekintetett s a polgári társaságnak alapul szolgáló viszonyokat soha nem roszalhatta oly vallás, melynek fennállása az állam fennállása által volt feltételezve.

cselét elve; az ész a kiinduló pont s vezető. Ez eszme a régi világ szülöttje, melyet a modern társadalom Görögországtól s Rómától örökít (mindjárt meghalljuk Eötvöstől, ha vajon úgy van-e?). Nem kaptuk azt sem a keresztyénségtől, sem a barbárságtól! nem található az sem az egyik, sem a másik elemében civilisációknak. Ellenben hatalmas és uralkodó volt az a görög-római civilisációban; ez a legdrágább hagyaték, mely a régi világból a modern társadalomra átszállt.

Második hagyatéka a római civilisációnak a szép művek összesége. Daczára az általános tudatlanságnak, a nyelv romlottságának, a régi irodalom mindig feltűnt, mint a tanulmányozás, utánzás és csodálat méltó tárgya, mint minden szépnek typusa.

Az egyhában győzött (?) az aristokratikus elv, -a püspök nyerte meg a hatalmat papjai s hívei felett, de a püspökök közt kimagaslott a római püspök vagy pápa monarchikus hatalmával. Az egyházi hatalom befolyást nyert az államban a világi dolgok vezetésében, a gondolat fix formákat nyert s e formákban a mai napig a szabad gondolatokkal szemben akarja befolyásolni az államot. (Ez a keresztyénség a civilisációban! Az a protestáns Guizot, a ki felett emlékbeszédképen mon-

Valamint az államban minden jogosultság a polgárság fogalmából indult ki: úgy nem volt vallás az ó-korban, mely ezen nézet helyességét kétségebe vonta volna; s a rabszolgaság fennállását megtámadta, vagy a polgár jogának ellenében emberjogokat állított volna fel.¹

dattak ezek, ennél sokkal többet tudott a keresztenységről s ugyanaz a Guizot, ötödik előadásában, melyre úgylátszik Trefort súlyt fektetett, — jóllehet a hitbeli korlátozást szemére veti az egyháznak, szellemi szabadságra is akad, sőt egyenesen azt mondja tanítványainak, a korlátozások dacára «mégis találjanak egy társaságot, melyben az egyéni vélemény oly merészen fejlődött volna ki, mint az egyhában.» (I. 163. 1.) — De különben a római és a germán elem dicsőítése mellett Trefort semmit sem tudott mondani a keresztenységről a *civilisatio* tekintetében? Sok szép dolgot tanulhatott volna a protestáns Guizottól.) A germán világ meghozta az új civilisációk a közös tanácskozás emlékét, a jog s szabadság bizonyos eszméjét az arisztokratikus tár-sadalomban, de főleg az individuális szabadság s függetlenség érzékét. *De a legnagyobb és legerősebb elem az új civilis atiában a római elem; s az új civilisatio főleg a nyugati országokban mintegy átalakítása a réginek.*¹¹ S ugyanezen beszédben, az elején (94. 1.) ezt mondja: «az új európai civilisatio . . . lényegesen különbözik a régi világ *civilis* áltójától.» Ezek a bölcselő szellemek ellenmondástól sem tartózkodnak? Hogy vajon képesek voltak-e ezt a három elemet beilleszteni a nekik kijelölt arányok szerint — az új civilisációba, meglájuk Eötvös előadása nyomán.

¹ Érdemes Eötvös e nyilatkozatát, mely való tény jelez, Trefortnak fennebb idézett nyilatkozatával, melyben az új civilisatio elemeit részletezi, összehasonlítani. Eötvös szerint az ó civilisációban minden jogosultság a polgárság jogából eredt, s nem is létezett akkor oly vallás, mely a polgár jogának ellenében emberjogokat állított volna fel és pedig azért, mert az ó-korban oly világnézet uralkodott.

A keresztyénség az állam körén kívül keletkezett.¹ Éppen az által, mert nem lépett fel ellensége, mely mellett az embert, mint ilyent, félreismerték, nem becsülték. Trefort meg azt mondja: «a szabadgondolkozás elve minden bölcselet elve, az ész a kiindulópont s vezető. Ez eszme a régi világ szülöttje . . . Nem kaptuk azt sem a keresztyénségtől sem a barbárságtól.» – Ez állításában nagyban tévedett. Igaza van, hogy a régiek is szabadon gondolkoztak, mert az ember, míg ember, másképen mint szabadon, nem gondolkozhatik; die Gedanken sind zollfrei; de a mennyiben arról a gondolkozásról beszél, mely az európai civilisatióban a haladást létesítette, mely az ember kifejlésére hat, mely a tudományt és művészetet, a társadalmi és állami viszonyokat átalakítja, szóval, mely az emberhez méltó bölcselet elve – az a gondolkozás a régiek előtt ismeretlen volt; az egykorú a keresztyén eszmék elterjedéssel. Oly korban, melyben emberjogok nem léteztek, midőn az ember önmagával nem volt tisztában, midőn az összes társadalmi és állami viszonyok az emberi egyediségnak elnyomására, megsemmisítésére hatottak közre – oly korban az a magasztalt elv ismeretlen volt. Először elterjedt a ker. világnézet az embernek, mint egyednek magas méltóságáról, azután gyökeredzett meg a gondolkozás azon elve, mely az új civilisáció egyik legnemesebb vonása s nagyokat is teremtett, míg vissza nem éltek vele s a szabadságot – a szabadsággal, féktelenséggel össze nem zavarták. A bölcselő szellem az okozatokat mindig az okok szerint méri!

¹ Kezdődik a civilisatio első elemének, a keresztyénségnak méltatása. Ez a pont rövidletben adja a keresztyénség helyzetét, működését az első századokban. A mi következik, az csak részletezése az e pontban általában mondottaknak. A keresztyénség – Eötvös szerint – az államon, a társadalmon kívül állott. Nem társadalmi elv az, mely az ó-civilisatio által agyonboldogított embert új társadalmi elvekre tanítsa; a földi ember külső viszonyain semmit sem változtat, sőt – állítólag – nem is törödött azzal, vajon

sen az állam ellen; mert a császárnak megadta a mi a császáré; mert munkásságának ott keresett tért,

az általa felállított elvek megegyeznek-e az államban ural-kodó fogalmakkal. S miután századok múltak, még e merev állapot tartott: a keresztenység tulajdonképen civilisatori elem gyanánt nem szerepelt; körülbelül ötödik kerék volt a haladó szekrény. Majd meglátjuk, hogyan fog tovább haladni ez a társadalomból kilódított keresztyénség, melyről most csak annyit tudunk, hogy «keletkezett» és «létezett»; hogyan fog bekerülni az államba; mert Eötvös oda be fogja vezetni.

Valamivel világosabb képet nyújt Guizot a keresztenységről azon időben, midőn «keletkezett», és kezdett «létezni.» «A keresztenység, — mondja I. 25. 1. — mely megjelenésének nem egyedül első pillanatában, de létezésének első századában is, semmit sem vonatkozott a társadalmi állapotra, — a keresztenység fennen hirdette, hogy nem nyúl hozzá, parancsolá a rabszolgának, hogy engedelmeskedjék urának (később megmagyarázzuk, hogy mi is igaz ebből?) s nem támadá meg egyikét sem a nagy visszaéléseknek, egyikét sem a nagy igazságtalanságoknak a társadalomban; (ugyan miféle új szövetségi kiadást olvasott?); s mégis ki tagadná, hogy a keresztenység nagyszerű *válpontja* volt a civilisációnak? és miért? — mert megváltoztatta a benső embert, hiteit, érzéseit, — újjá teremte az erkölcsi embert, a szellemi embert.»

Tehát megváltoztatta a benső embert, — és semmit sem vonatkozott a társadalmi állapotra? Ez lehetetlen! De hiszen maga a jó mester — ellenmondva önmagának — megengedi, hogy mi a keresztenységnak nagyszerű társadalmi hatást tulajdonítunk mindenjárt létezésének első századában is. Ugyanis 29. 1. ezeket írja: «Midőn erkölcsi változás képződik az emberben, midőn szert tesz egy eszmére, vagy egy erényre, vagy egy új tehetségre, szóval, midőn egyénileg fejlődik ki, mely vágy az, mely azonnal áthatja? — a vágy, átmeneszteni érzését a *külvilágba*, s valósítani

a hová az állam hatalma nem hatott; mert birodalmát nem a világból valónak mondotta: éppen ez által biztosított magának teljes függetlenséget, éppen ezért követhette, fejlődésének első századaiban, ösvényét szabadon; nem gondolva azzal megegyeznek-e vagy ellentében állnak az általa felállított elvek az államban uralkodó fogalmakkal. A keresztenység alávetve magát az államnak, mint valamely physikai szükségnek, az állam üldözte vagy fel sem vette a szerény hitfelekezetet; de századok múltak, melyeknek befolyása alatt állam és egyház idegenek maradtak egymás irányában.

A zsidóság, melyet a keresztenység elődének és alapjának kell tekinteni, elnyomottaknak vallása volt; s miután oly törvények, melyek – mint Mózes törvényei – valamely népnek százados elnyomatása utáni szabadulása első perczeiben adatnak, minden a szabadság igéit hirdetik: természetes, hogy a zsidó hitkönyvekben is minden önkénynek, sőt magának a királyi hatalomnak is roszalását, (lib. I. Regum c. 8.), az egyéni jogoknak tiszteletét találjuk;

gondolatát *kifelé*. — Miheyt az ember egy dologra szert tesz, midőn lénye saját szemeiben egy új kifejlődést nyer, egy értékkel növekszik, — egyszeriben ezen kifejlődéshez, ezen új értékhez a küldetés eszméjét látja csatolva, kötelezve érzi magát s tolatva ösztöne, benső sugallata által kiterjeszteni s magán kívül is érvényre juttatni azon változást, azon jobbulást, mely δ benne véghez ment. A nagy reformátorokat nem más oknak köszönhetni; a nagy emberek, kik megváltoztatták a világ ábrázatát, miután megváltoztak, nem voltak tolatva és vezérelve más érzelem által.»

Hát éppen így mutatja be nekünk a sz. írás sz. Pált ki «mindnyájoknak minden lett,» hogy «mindnyájokat megnyerje Krisztusnak» és a többi apostolokat, a mint eszméiket magokon kívül is érvényre juttatni ügyekeztek. Éppen Guizot magyarázata szerint is a keresztenység keletkezésé-

a rabszolgákra és idegenekre pedig oly törvényeket, minőket az ó-kor legmiveltebb népeinél hasztalan keressnénk. A keresztyénség¹ is elnyomottak vallása, azon különbséggel mindenáltal, hogy a zsidóság oly pilanatban keletkezett, midőn a nép már túl volt az elnyomatáson és önálló birodalom alakításának ment eléje, a keresztyénség pedig tekintet nélkül a már létező vagy még alkotandó államokra *fogalmazta tanait*. A mindenható Rómával szemközt távolabbnak látszott annak lehetősége, hogy a keresztyének vallása valamely állam alapjává válhatik, semhogy a lehetőség a vallás elveinek megállapításánál tekintetbe vétet-hetett volna.² A keresztyénség oly elnyomottak val-

ben nagyszerű társadalmi elvnek tűnik fel, melynek meg kellett – a mint meg is történt – változtatni a világ ábrázatát. – Mert olyan volt, nagyszerű válpontja lett a civilizációknak.»

¹ Figyelmet érdemel a keresztenység és a zsidóság keletkezésének ezen összehasonlítása. Rideg, naturalistikus beszéd ez, mely semmi fensőbb pragmatismust nem ismer a történelemben. Hogy a zsidó törvény – Isten műve, hogy a keresztenység – isteni eredetű, annak nyoma sincs ezen előadásban.

² Ez az előadás, minden mesterséges kimértsége mellett is elég világos, hogy megérthessük belőle, miszerint a keresztenység az elnyomatás idejében fogalmazta tanait. Tehát ez nem a Krisztus alapította keresztenység! Hogyan, miből és ki fogalmazta e tanokat? Eötvös elég ügyes, hogy ne nyilatkozzék erről világosan, de az összszöveg (contextus) elég megmagyarázza e pár szót: «A zsidóság, melyet a keresztyénség elődnek és alapjának kell tekinteni», hogy Eötvös szerint a kerestenység csak egy bölcsleti systema alakjában származott a zsidóságból, mint pl. a protestantizmusból a rationalismus, ebből a materialismus. Azonban Trefort, Eötvös hü kommentátora és szellemi örökönek folytatója, szokása szerint világosan és egyenesen megmondta – s ezért Trefortot mindig többre becsülöm az aenigmatikus Eötvösnél -, milyen értelemben tartják ök a zsidóságot a

lása volt, kik nem remélhették, hogy bilincseiktől megszabadulnak s kik ennél fogva nem is törekedtek e célra, hanem szabadságuk birodalmát e világ határain kívül keresték.

A keresztyénség nem támaszkodhatott valamely külön országra, külön állam polgárságára, vagy külön

kereszténység elődjének és alapjának. 1887. jun. 19. a budapest belvárosi választóhoz intézett programm-levelében azt mondja: «Az igazi keresztény nem üldöz semmiféle emberfajt, vagy vallást, de legkevésbé kellene neki üldöznie a zsidóságot, miután abból a görög filozófia hozzájárulásával fejlődött a keresztenység.» L. Dr. Laurán A. Az egyház és állam. 1888. 93. 1. Ez az *emberi eredetű* keresztenység a Baur-rendszere értelmében. Te magyar katholikus, milyen intézkedésekkel vársz te egyházzad intézményeivel szemben az intéző hatalmi körök részéről, ha ezek vallásod eredetére ilyen fogalommal bírnak?...

Eötvös elődásából kivehetjük továbbá, milyen lehetett úgy általánosságban az az elnyomatás alatt fogalmazott keresztenység tartalmilag. Azon időben a keresztenység szerinte – oly elveket vallott, melyek éppen nem voltak alkalmasak arra, hogy a társadalmi vagy az állami atalaEn-lás alapjául szolgálhattak volna; ilyen szempont e vallás elveinek megalapításánál nem is jöhettetek tekintetbe. Kérdezzük ennek folytán, ha a keresztyénség az elnyomatás idejében – Róma vaspálczája alatt – fogalmazta tanait: mit tanított Krisztus, miután ö az itten kontemplált elnyomatás idejében nem élt már? Továbbá mit is tartalmazhattak azok az elnyomatás alatt keletkezett tanok, ha semmi vonatkozással nem bírtak az ember társadalmi viszonyaira? Ha az ember bizonyos elveket vall, nincs azoknak kihatásuk az ember egyéni és társadalmi viszonyaira? Van, és hogy a keresztenységnak is ilyen hatása volt, nemsokára magától Eötvöstől is meghalljuk, de akkor már eredetében is más valami volt a keresztenység, mint azt ezen soraiban eléadja.

néptörzsre.¹ mindenki, aki magát elnyomottnak, hon-talannak érezte, s aki azon meggyőződésben élt, hogy Rómának vaspálcája alól e földön nem von-hatja ki magát, egyenlő vágygyal tekintett azon vi-lág felé, hová az elnyomónak hatalma nem terjed s magát e világ polgárának tartotta.² minden elnyo-

¹ Erre egyáltalán nem is volt szüksége. Kimért terü-letre, külön országra szorítkozott a zsidóság; mert Isten rendelése szerint az ó-világban, a pogányság közepett az egy igaz Istenben való hitet és a világ Megváltója eljöve-telének reményét kellett fentartania, valamint ugyanazon időben a pogányságnak sok tévedése és szellemi tehetetlensége érzetében meg kellett érnie arra, hogy a magára hagyatott em-ber elégtelenségét és így fensőbb segély szükségét belássa. A Krisztus által megalapított keresztényiség az összes emberi-ség vallása: elmenvén tanítatok minden nemzeteket, ez a keresztényiség rendeltetése, mely minden országra, minden állam, minden néptörzsre kiterjed; mert attól származik, a kinek hatalom adatott az égen és a földön. — Aki egy sorba állítja a keresztényiséget a zsidósággal, a felállított párhuzamot a végletekig viszi; az minden másról beszél, de a történelmi keresztényiségről nem; mert annak lényegét nem ismeri.

² Igaz, hogy a keresztények mindenennemű üldözésnek voltak alávetve, de a keresztényiség első két századából fenmaradt iratok egészben más helyzetben mutatják a keresz-tényeket, mint azt az olvasó Eötvös rajza után gondolná. Eltekintve az ellenmondástól, mely a rendkívüli elnyomatás állapota és azon állítás között van, hogy a keresztényiség «mert birodalmát nem e világból valónak mondotta: éppen ezáltal biztosított magának teljes függetlenséget, éppen azért követhette fejlődésének első századaiban ösvényét szaba-don:» a keresztényiség társadalmi befolyása igen is jelenté-keny volt mindenjárt az első időben s nem áll az, hogy a keresztények: mivel nem remélhették, hogy bilincsiktől megszabadulnak, — nem is törekedtek e célra. Eltekintve

mottnak eszménye a szabadság s így a keresztyén-ség is szükségkép a szabadság elveit állította fel. Egyetemesnek kellett annak lenni, amint az elnyomás vala, mely alatt keletkezett¹; s éppen mert nem ellenségesen lépett fel az állam irányában és nem törekedett engedélyeket nyújtani ez institúcióiban a

a számos apológiától, melyeket a keresztenység jelesei in-téztek a császárokhoz, ha egy Seneca azt mondja (Apud s. August. Civ. Dei l. 6. c. 11.): «a gonosz nemzetének hatalma annyira érvényesült, hogy a legyőzöttök a győzök-nek törvényt szabnak» beszél a keresztenyekről; ha az ifj. Plinius azt írta császári urának, Trajánnak: «Jónak tartottam a további teendők iránt tanácsot kérni a veszélyben forgóknak száma miatt; nemcsak a városokat, hanem a helyiségeket és a falvakat is a kereszteny babona métye járja át; az istenek templomai közel vannak az elpusztuláshoz; az istenek tisztelete régen elhanyagolva» (1. az egész levelet Hurter opusc. Patrum t. 19. Additamentum): akkor a római társadalomban mindenjárt a keresztenység első idejében forrongásra, az eszmék oly küzdelmeire kell gondolnunk, amilyeneket nem idézhetnek elé olyanok, a kik összetett kézzel néznek az égre s sztoikus lemondással várják a halált. Íme a kereszteny szabadság – Eötvös felfogása szerint! Mit kell tartani e szabadságról, mire irányult, mi volt az eszméje? Olyan tartalmúak voltak-e ezen szabadság elvét, mint a milyeneket az ó-korban a rabszolgák állítottak fel, midőn uraik ellen fellázadtak, hogy újból elnyomassanak? Olyanok-e, mint a milyeneknek neve alatt az újabbkori forradalmak vivattak? – Nem. Egyik sem a kettő közül. Eötvös azt mondja, hogy a keresztenyek által felállított szabadság nem lépett fel ellenségesen az állam irányában. Az individuális szabadság és az egyéni önállás után törekvést a barbároktól származtatja mind Eötvös, mind Trefort, tehát ez a szabadság is később jött be a civilisatioba. Egyet tudunk ennek a kereszteny szabadságának a jellemzésére, hogy az elnyomás alatt keletkezett; tehát nem volt folyó-

hittannak: ez oknál fogva fejlődött ki az államtól teljesen függetlenül.¹

Utóbb is, midőn uralkodó vallássá vált a keresztyénség a római birodalomban, *szintén* nem volt képes rögtön átalakítani az állam minden viszonyait, melyek ellenkezésben állottak némi tanaival.² Bármi kö-

mánya a kereszteny tanoknak, hanem külső, esetleges körülmenyek hozták azt létre; az elnyomottak közül senki sem lázadt föl; hanem egyenlő vággyal tekintett *azon világ felé*, hová az elnyomónak hatalma nem terjed s magát e világ polgárának tartotta. Mi lehetett más e szabadság, mint az esztelen rajongás egy neme: az adott leírás után másra nem gondolhatunk. Hát így szolgáltatnak igazságot – a keresztenyének?!

¹ Ez a mondat egy oly logikai galimathiász, a milyet még tudva és akarva is nehéz elkövetni. Az az egyetemes ker. szabadság, melyet a fennebbiekben tanultunk megismerni, amely nem lépett fel ellenségesen az állam irányában, függetlenül fejlődött ki az államtól, azért mert az állam nem törekedett institutióiban engedélyeket nyújtani a hittannak. Hát már most az a szabadság, alias rajongás ugyanaz volt e hittannal? A rajongás máskép nem is fejlödhetik ki függetlenül az emberben, mintha az állam engedélyt nyújt institutióban a hittannak? Az emberek – mint emberek – tudommal – minden institutio és minden engedély nélkül szoktak rajonganí.

² Ezzel az «*Utóbb is*», a melyet nem előzött meg az «*Előbb is*», kezdődik a kereszteny második korszaka: a keresztenyé íme, ha mindenjárt utóbb is, uralkodó vallássá vált s hogy «*szintén*» nem képes rögtön átalakítani *az állam* minden viszonyait, melyek *ellenkezésben* állottak némi tanaival. Hogyan jutott ehhez a keresztenyé?! Eötvös eddig előadása szerint az a keresztyénség, melyet ő ismerte-tett meg velünk, ilyen jó sorsra nem kerülhetett. Eötvös keresztyénsége, összevéve mindenzt, a mit róla mondott: mindenre való volt, csak arra nem, hogy valaha a római

vetkezetlennek látszik, hogy miután egy nagy birodalom valamennyi lakosa elfogadott bizonyos vallási elveket, azoknak alkalmazása más világra halasztás- sék;¹ mégis, – hogy a létező államnak összes alkatát

birodalom vallásává váljék oly értelemben, hogy ö alakítsa át az állam viszonyait, vagyis hogy egy új állam alapjait rakja le. A keresztyénség – Eötvös szerint – az állam körén kívül keletkezett; tanait az elnyomás alatt fogalmazta (Nero, Traján, Decius alatt?) minden tekintet nélkül a már létező vagy a még alkotandó államokra. Másrészt pedig nem törekedett arra, hogy bilincseitől megszabaduljon és az állam nem törekedett helyt adni institúcióiban a hittannak. Ilyen körülmenyek között, hogyan győzhette le azt az ősi vallást, melynek léte az államéval egybefolyt, hogyan győzhette le magát az államot? Miután pedig tényleg a keresztenység uralkodó vallássá lett – következik, hogy az kezdetben is egészen máskép nézett ki, az egészen más keresztenység volt, mint a melyet Eötvös rajzolt, hogy az a kath. keresztenység volt, az az élet- és társadalmi elv, mely az egyház útján elárasztotta s meghódította a világot, a mint azt majd közelebbről is meg fogjuk ismerni. Ezzel megmutattuk, hogy Eötvös ellenmond önmagának, s hogy keresztyénségét nem tudja bevezetni az államba; azért, mert keresztyénsége nem a történelmi, Krisztus alapította keresztenység, így bünteti meg azokat, a kik elferdítik a keresztenységet, – a logika.

Eötvös talán az ellenmondásra nézve is egy véleményen volt Guizot-val, a ki megengedte magának azt az állítást, hogy «semmi sem hamisítja meg inkább a történetet, mint a logika.» (I. 160. 1.) Az illető helyen Guizot beszél az egyházi hitkéneszerről, de ellenmondásokba keveredik, s azokat úgy egyenlíti ki, hogy megszidja a – logikát. – A civilisatio elején ilyen «kis passzió» nincs megengedve, mert ott olyan fontos történelmi tényekről van szó, hogy minden hiba – veszedelmes történelemhamisítás.

¹ Érdekes egy beszéd ez. Ráoktroyált «egy nagy bi-

megóvja a rögtöni feloszlástól, – a keresztyénségnek ezen elv mögé kelle vonulnia: istennek országa nem e földről való.¹

rodalom valamennyi lakosára» természetesen a könyvében oly keresztyénséget, oly vallási elveket, melyeknek *alkalmazása* más világra halasztatik és azután saját alkotásán megbotránkozik. Ugyan ki követte el azt a következetlenséget, a mely oly feltűnő? ²egy nagy birodalomnak valamennyi lakosa?» vagy Eötvös? Különben itt szólja el magát világosan; a mennyiben jelezzi, hogy a keresztenység oly vallás volt, oly elveket foglalt magában, a melyeknek *alkalmazása* a más világra halasztatik, tehát a melyek a földet nem érintik. Igen ám, de ezt a mondatot megelőző és követő sorok, a melyek Eötvös sorai, a keresztyénség elveinek ezt a természetét, alkalmazásuknak a más világra halasztását megcáfolyják. Előzöleg azt mondja, hogy a keresztenység midőn uralkodó vallássá vált «szintén» nem volt képes rögtön átalakítani az állam viszonyait; a közvetlenül következőkben meg azt, hogy a keresztyénség egy elv mögé bújt, hogy a létező államnak összes alkátát megóvja a rögtöni feloszlástól. Ha úgy volt a dolog, akkor e vallás elvei nagyon is alkalmaztattak itt a földön; mert az a római birodalom nem a más világban létezett, de ott székeltek hatáma a szép Itáliában. *Denique a történelem tényei kérlehetlenül visszakövetelik azt az igazi, történelmi keresztenységet, a mely azokat alakította. Van a történelemben is logika s mit mond erről Brunner: Die Logik ist eine sehr schneidige Maschine: was ihren scharfen Messern nicht ausweichen kann, wird unbarmherzig zerschnitten.»* Die vier Grossmeister der Aufklärungs-Theologie. 1888. 198. 1.

¹ Mily hatalmas lett tehát a keresztyénség? az állam érdekében saját elve mögé kellett vonulnia. Nagyon naiv ez az állítás egy soha sem létezett korszakról, kár, hogy évszámokkal nem jeleli, mikor történt ez? Nagy győzelmeket aratott ugyan a keresztenység az emberisége javára a pogány institutiók felett, de odáig, mint Eötvös mondja, soha

Az egyháza nézve innen azon előny keletkezett, hogy ugyanazon elv következtében az ö függetlensége is elismertetett, s feljogosítatott, hogy a rabszolgaságot és minden egyenetlenséget az emberi tökéletlenség szomorú következményeként eltűrve a szellemi egyenlőséget és szabadságot, mint az emberiség legmagasabb czélját hirdesse s legalább a gondolat mezején folyvást ellenmondhasson az államnak s magát nem egyes állam, hanem az emberiség közös vallásának tekinthesse.¹

sem jutott. Nehezen, igen számos akadály leküzdésével és las-
san – de mindenki a kereszténység kezdete óta folyt az átalakítás munkája; elveket valósított, de elvek mögé soha sem bujt a kereszténység. A mi pedig az említett elvet illeti, annak az értelme – mint látni fogjuk – olyan, hogy a mögé vonulni – lehetetlen.

¹ E pontban körülbelül minden *foglaltatik*, a mi a kereszténységből, később az egyházból (e megkülönböztetésnek Eötvösnek fontos jelentősége van) az európai civilizációba átszármazott. Ismét feltűnő az eszmemenet. Az előző pontban a kereszténység a hatalom, melynek az állam érdekelében elv mögé kell vonulni; e pontban meg az áll, hogy az egyház függetlensége ismertetett el s ö jogosítatott fel. Ki által? Másodszor mire jogosítatott fel? Hogy a rabszolgaságot s egyenetlenséget *eltűrje*; a szellemi egyenlőséget és szabadságot hirdesse, hogy *gondoláiban* ellenmondhasson az államnak, hogy magát az emberiség közös vallásának tekinthesse. Ugyan hogyan lehet ilyen képtelenségeket állítani? Minek ez az erőkötés, minek ez a mesterséges eltorzítása a kereszténységnak?

Az a protestáns Guizot, a kitől Eötvös csak a jót, a kereszténységre méltányosát nem akarta eltanulni, legalább ennyiben szerepelte az ö keresztyénségét a civilizációban: «Egy erkölcsi befolyás jelenléte, egy isteni törvény fenntartása, – és a világi hatalomnak az egyházi hatalomtól elválasztása, ez azon három nagy jótétemény, melyet a ke-

Ezen viszonyból szükségekép e két eszme származott: önálló egyház az állam mellett¹ és minden embernek tökéletes egyenlősége Isten előtt. Mindaként fogalom tagadja a legrégegesebb elveket, melyeken emelkedett az ó-kor valamennyi állama. Azon pillanatban, midőn e fogalmak általánosakká lettek, lehetetlenné vált az ó-kor államainak helyreállítása¹, bármi dicső emlékek (!) és remények (!) csatlakoztak is hozzájok.”

Ez volna tehát – Eötvös szerint – a kereszténység szerepe a nyugat-Európai civilisációban. A lehető leggyengébb és legjelentéktelenebb szerep. Állítólag két eszmét szolgáltatott: az önálló egyház eszméjét az állam mellett; de micsoda eszme ez? Vajon az az önálló egyház erkölcsi ellensúlyozója lesz az állami hatalomnak, nehogy absolutismussá fajuljon? Nem. Eötvös szerint ez az egyház csak arra lett feljogosítva, hogy legalább a gondolat mezején folyvást ellenmondhasson az államnak. Tehát úgy magában, csendesen, nehogy valaki meghallja; s erre is csak feljogosították; bizonyosan ennek az eszmének mintájára készült az az Eötvös korában annyit hangoztatott szóllam is „szabad egyház a szabad államban.”

reszteny egyház az V-dik században az európai világba elterjesztett.» (I. 66. 1.)

¹ Guizot máskép fogja fel a dolgot: «Hogy magát ez ellen (szenvédély és erőszak ellen) védhesse az egyház egy elvet hirdetett, melyet már a birodalom alatt is, habár fekületesen felállított, – az egyház és világi hatalom elkülönítését, és kölcsönös függetlenségeket. Ezen elv védelme alatt élt az egyház szabadon a barbárok oldala mellett.» (I. 165-6. 1.) Tehát az egyház állította fel ezt az elvet. Cuique suum.

¹ Nemcsak ez a két fogalom döntötte meg az ó-kor államait; hanem a Krisztus által alapított kereszténység új világnézetével, az egyedre, a társadalomra, az államra vonatkozó új tanaival.

A másik eszme lett volna: az emberek tökéletes egyenlősége Isten előtt; de milyen civilisatori eszme ez: ha abból itt a földön semmi sem jött alkalmazásba? Hiszen azt mondja Eötvös, hogy az egyház feljogosítatott, hogy a rabszolgaságot és minden egyenetlenséget az emberi tökéletlenség szomorú következményeként *eltűrjél* Ez a két eszme tehát reális értékére nézve annyi mint semmi. Oly benyomást tesz Eötvös ezen egész előadása az olvasóra, mintha nagyon a kedve ellen lett volna, hogy a keresztenységnak is egy kis részt kell juttatni a civilisatio munkájában. Azért megfosztja őt isteni eredetétől, írói mesterfogásokkal homálylyal veszi körül egész lényét, a földre sem engedi lépni s a midőn végre lehetetlen tőle a földön, a római birodalomban egy kis helyet megtagadni: akkor olyan eszmék képviseletében állítja őt az olvasó elé, a melyek a civilisatioban sem nem szoroznak, sem nem osztanak.

Mind Eötvös, mind Trefort, a kinek ugyanez a felfogása, a keresztenység civilisatori hatásainak méllettársa tekintetében nagyon alatta állanak a protestáns Guizotnak, a kitől ugyan eltanulták a protestáns nézetet a keresztenység eredetéről, de midőn ez a keresztenység további pályáján a tények által legyőzve elismeréssel szól az egyház civilisatori működéséről, – ott már nem követik, hanem ignorálják.

A mi jóavaló eszme van az európai civilisatioban, azt mind Eötvös, mind Trefort egyrészt a római civilisatióból, másrészt a barbár germánoktól származtat] a; az egyenlőség, a szabadság, a fensőbbség és az alattvalók viszonyainak szabályozása, az egyéni önállás utáni törekvés, a haladás eszméje – mind ezektől származnak. Trefort elragadtatással szól a római és a germán elemről az új civilisatioban. De a legnagyobb s legerősebb elem a római elem. Az egyhárról beszéltében azonban elkomolyodik s csak

annyit mond: „Az egyházi hatalom befolyást nyert az államban a világi dolgok vezetésében, s a gondolat fix formákat nyert s e formákban a mai napig a szabad gondolatokkal szemben akarja befolyásolni az államot. (J. mű 99-100. 1.)

Ez intéző hatalmi köreinknek jelenlegi felfogása a keresztenységről; ebből kiki megértheti maguktartását a katholicizmussal s intézményeivel szemben. Ez az az antikeresztény világ meghonosítva Magyarországon. – Végezvén az előadottakban a nyugat-Európai civilisatio első elemével: a kereszténség eszméivel, folytatónak tárgyalja Eötvös a másik két elemet. Az egyik azon állapotban keresendő, a melyben a római birodalom feloszlása idejében volt; a másikat azon népek erkölcsei és nézetei képezik, a melyek a nyugati birodalmat felbontották s uraivá lettek, – vagy mint Trefort mondja: a germán világ.

Ennek a két elemnek jelentősége az európai polgárisodásra annál inkább hívja fel figyelmünket; mert a keresztenység mit első elem, Eötvös által eleadott természeténél fogva elvonatkozott a földi viszonyok befolyásától; a keresztenységnek, mint azt a II. kötet elején ismételten hangsúlyozza, „elvez szerint minden tisztán világi viszonytól távol kell magát tartania,” (6. 1.) miután országát nem e világból valónak hirdeti.

Már pedig Trefort szerint: „A haladás és fejlődés eszméje a civilisatio fogalmának lényegét képezi.” (J. mű 93. 1.); Guizot szerint: „Ezen fogalmi nagy ténybe (civilisatio), két tény van értve, mely két feltételtől függ és két jelenség által nyilvánul, – a társadalmi tevékenység, – s az egyéni tevékenység kifejlődése által, – és a társadalom haladása és az emberiség haladása által. mindenütt, hol az ember külső állapota terjed, emelődik, javul, mindenütt a hol az ember benső természete fénysesen és

nagyszerűséggel mutatkozik, ezen két jelenségre vethető vissza minden és sokszor a társadalmi állapot nagy tökéletlenségének daczára – mondám – az emberi nem tapsol és kikiáltja a civilisatiót. „ (I. 24. 1.) A polgárisodás az az ember földi viszonyaira vonatkozik, az egyéni és a társadalmi élet kifejtésében nyilvánul a haladás eszméje értelmében.

Ha tehát: „az új európai civilisatio . . . *lényegesen* különbözik a régi világ civilisatiójától” (Trefort 94. 1.) és „a haladás és fejlődés eszméje a civilisatio fogalmának lényegét képezi” (u. az), miután «a kereszténység- elveinek *alkalmazása a más világra hasaszatik.*” Eötvös I. 178. 1.), annak daczára, hogy ez” az új civilisatio „keresztyén” (Eötvös II. 1, 4, 8. lap): *alakulásának eszméi* csak a két elemből: *a pogány római és a barbár germán világ eleméből származhattak.*

Eötvös és Trefort az európai, általok is keresztyénnek nevezett civilisációnak fejlődését tényleg kivették a kereszténység aegise alól; az ó- és új polgárisodás közötti lényeges különbség nem zavarja őket, az inkább az időre, mint az eszmékre vonatkozik. Hiszen: „A történet nem kezdethetik meg újból; a történet csak folytattathatik” (Eötvös I. 182. lap); „Mert a történet, mely műlékonynak tanúsítja mindenzt, a mit az emberek és népek alkotnak, egyszersmind azt mutatja, hogy e mulandóság okát a fejlődés örök törvényében kell keresni,” „ minden polgárisodás, bármi magasnak tetszett azok előtt, a kik élveztek, mindig csak átmeneti pontul szolgált valamely magasabb kifejtésre.” (Eötvös II. 2. lap.) íme a rationalista a pantheistával ölelkezik! S hogy két-ségünk se legyen az iránt, miszerint az új civilisatio, melyet különböztetésül az ó-koritól, keresztyénnek nevezhetnénk, (Eötvös I. 197. 1. most már értjük, mit akar ez jelenteni!) csakugyan a fejlődés örök törvénye szerint a régiből alakult, megmondja azt szo-

kott nyíltság szerint Trefort: „a legnagyobb s legérősebb elem az új civilisatioban a római elem; s az új civilisatio főleg a nyugati országokban mintegy átalakítása a régimek.” (J. mű 100. 1. Érdekes e tekintetben: Néhány szó a középiskolákról czikkének egy passusa is. I. mű 180. lap.)

Így folynak össze a századok, az idő nagy keréke forog; a fejlődés örök törvénye szerint halad az emberiség; mert haladnia kell feltartóztatlanul; hogy a Gondviselésnek is van része az emberiség történetének menetében, mint ezt mesterök Guizot vallja (I. 28, 96.), hogy „a kereszténység nagyszerű *válpontja* volt a civilisációnak, „ mint ugyanaz állítja (I. 25 1.): arról a mi két kultur-történészeinknek nincs tudomása.

Ők a kereszténység civilisátori eszméi nélkül is képesek megmagyarázni az újkori polgárisodás egész lényegét, kifejlését; mert nekik a történelem pragmatizmusáról egészen más felfogásuk van.

Hogy fogalmunk legyen erről a felfogásról, mely Hartmann „Philosophie des Unbewussten”-je mellett nem szégyenül meg, idézem Eötvösnek szavait a történelem korszakairól (II. 1-3. 1.): „Ha igaz, – a mit, úgy hiszem, e munka első részében megműtattam, – hogy azon elvek, melyeket az államban valósítani törekszünk, azon értelemben véve, melyet nekik közösségesen tulajdonítunk, ellentétben állanak az összes keresztyén polgárisodás alapelveivel: el kell ismernünk, hogy ez elvek valósítása az államban nem lehetséges; vagy meg kell engednünk, hogy azoknak valósítása egész polgárisodásunk felbomlását vonná maga után, *mely utóbbi esetből azonban éppen nem következik, hogy tehát ezen elvek valósítása egyáltalában lehetetlen.*”¹

¹ Hatalmasan ellenmond önmagának a doctrinair Eötvös! Az első kötetben bebizonyította, hogy: «Ha korunk vezéreszméit divatos értelmökben figyelembe veszszük, meggyőződünk: *harmadszor*; hogy azon esetben is, ha

A föld egy része sem oly virágzó, hogy a földi dolgok mulandóságára ne emlékeztetne. Miként tavaszszal is, mikor fejlődésnek indul s új levelek és virágok díszítnek minden ágat, egyes kihalt növények és száraz levelek az előbbi évek elenyészett virágzási korát juttatják eszünkbe: úgy ébreszt a legáltalánosabb haladás korszakaiban is hasonló emlékeket a történet minden gondolkozóban.¹ Egészen elhagyatt vidékekben, Ázsia pusztáin és Afrika sivatagjain, sőt az új világ őserdői közepében néha egy rég elenyészett míveltség maradványaira akadunk. A homoktengerből kiemelkedő magas oszlopsorok egy palotának romjai, melyek ma alig nyújtanak elég ár-j nyat a magános pásztornak és kisded nyájának; ropa-) pant falak és utak maradványai, melyek a minden átalakító természet hatalmával évezredek óta daczol

lehetséges volna ezen fogalmakat divatos értelmükben keresztül vinni, az emberiség nem fogná megnyugvását találni.» (I. 54. 1.)

Az idézett szövegben pedig nem csak megengedi, hogy ezen elvek valósítása – divatos értelmükben – lehetséges, de – s ez a fő – azokban, a kik ezeket az eszméket divatos értelmökben megvalósítani akarják, oly emberéket lát, «kik az emberiség számára új ösvényeket igyekeznek nyitni» s kérdezi: nem fogja-e csakhamar – ezek miatt – polgárisodásunkat egy új polgárisodás felváltani? – Ki tudja, mi van a fejlődés örök törvényében írva? Semmi: mert Eötvös fejlődési örök törvénye pantheista hóbort!

De ha maga Eötvös oly hosszan bebizonyítja, hogy a mai vezérezsémek divatos értelmökben megvalósítva oly állapot létesítésére vezetnének melyben az emberiség nem fogná megnyugvását találni, ha egy egész könyvben azt bizonyította, hogy a mai divatos eszmék régi szavakkal felpiperézve nem egysébek, mint az Európai polgárisodásunk alapeszméinek eltorzításai, okos ember létre láthat-e ezen balga törekvésekben «új ösvényeket» egy «újabb, bekövetkezendő» civilisációra? Vajjon így alakul-e a civilisatio? Vajjon a civilisatio oly állapot-e, melyben az emberiség nem találhatja megnyugvását? «Quanta increduli credere debent, ne credant.» A keresztenyi világnezet kívül úgy látszik az ember csak a pantheismus «örök törvényében» botorkálhat.

¹ Ha ezen szívhez szóló szép hasonlat szerint az emberiség nincs más törvényeknek alávetve, mint az ágak levelei és a kihalt növények, akkor magam is mindenjárt beállok pantheistának. Csakhogy még most egy kis nehézséget okoznak Eötvös ellenmondásai.

nak, sírhelyek, e legbiztosabb s gyakran egyedüli nyomai az emberi létnek, templomok, melyeknek istenei rég ismeretlenek, s melyek romjaikkal csak arra emlékeztetnek, hogy az ember mindenütt és minden korban fölfelé vetette szemeit, és azon óriási városok, melyeket puszta halmok alatt fedez fel a tudomány, anélkül, hogy az írásjegyeket, mikkel falaiak fedvék, megfejteni tudná (az egyptomi és az assyri-babylonai emlékeket el tudják már olvasni!), mindenek ugyanazon komoly tanúságot hirdetik: miszerint semmi sincsen oly nagyszerű és dicső, a minek, ha lejárt az ideje, el nem kellene enyészni; s hogy minden polgárisodás, bármi magasnak tetszett azok előtt, a kik élveztek, mindig csak átmeneti pontul szolgált valamely magasabb kifejlésre. — Mert a történet, mely mülékonyak tanúsítja mindenzt, a mit az emberek és népek alkotnak, egyszersmind azt mutatja, hogy e mulandóság okát a fejlődés örök törvényében kell keresni, mely szerint bármely irányban csak addig haladhatunk, míg ez irányban tovább fejlődni lehetséges. *Ki tudja, hogy polgárisodásunk, melyre oly büszkék vagyunk, nem áll-e hasonló átalakulás küszöbén; hogy nem közeledünk-e azon időhöz, mikor az emberiség, elérvén a jelen polgárisodás körében lehetséges fejlődés határait, erőszakosan tör új ösvényeket, hogy hosszas küzdések után, miknek az akadályokba ütköző folyam módjára, engedni látszik, elvégre ismét diadalmasan folytassa útját?*

Azon meggyőződés tehát, miszerint bizonyos fogalmak csak polgárisodásunk elenyésztével valósíthatók, azon veszélyekre figyelmeztet ugyan, melyek polgárisodásunkat fenyegetik; azt azonban, hogy ezen elvek valósítása lehetetlen, belőle következtetni nem

¹ Tehát az ó-kori civilisatiók és az európai akár kereszteny, akár keresztyén civilisáció egy szívonalon állanak? — Azokról az ó-civilisációkról helyes felvilágosítást nyújt Leroy Lajos: A történelem katholikus bölcsészete. 2 kötet. A budapesti növendékpapság fordításában 1872-3.

lehet – s ha magunkat polgárisodásunk jövője iránt meg akarjuk nyugtatni, ezt csak úgy érhetjük el, ha a helyett, hogy azokat őrülteknek mondjuk, kik az emberiség számára új ösvényeket igyekszenek nyitni, inkább azon kérdést tüzzük ki magunknak: vajon polgárisodásunk csakugyan túlélte-e már magát s így közeinek kell-e tartanunk a pillanatot, melyben jelen civilisációkat új fogja felváltani?” Vigasztalásunkra Eötvös ez utolsó kérdésre tagadólag felel.¹

Miután a mondottakban közbevetőleg megvilágítottuk az állapotot, a melybe Eötvös és Trefort tolla alatt a kereszténységnek szorulnia kellett, a melyre nézve azonban a történelem híven őrzi ada-

¹ Mint az idézett sorokból láthatjuk, Eötvös az európai civilisatio elemeinek fejtegetésénél nem a történész, de a pantheista bölcsész álláspontját fogalta el. Nem a tényeket veszi vizsgálat alá s nem is azokból következtet, hanem bölcsleti nézetét «a fejlődés öröök törvényéről» viszi be a történelemből, a mely nézet természetesen nem találkozik a történelem adataival, mert azok a szabatudós hajlékán kívül ott a világ színterén a maguk valóságában folynak le. Azért részesült az az első elem: a kereszténység is oly különös bánásmódban. Az államon kívül létezett, majd be is jött az államba s még is az államon kívül maradt, most nem illett az öröök fejlődési törvény keretébe. Trefort pedig hűségesen ismétli a nagy tudósnak, aki «sokat gondolkozott,» tehát megbízható – ezen eszméit. Pedig sokat jelentenek azok Polgárisodásunk össze van növe a kereszténységgel. Ha jelen polgárisodásunk csakugyan egy másikkal felváltható – akkor a kereszténység is meg szűnik vele. De Krisztus mondta: «Ég és föld elmúlnak, de az én igéim el nem műlnak.» A kereszténység absolut, befejezett vallás, melyet más vallás nem fog itt e földön felváltani. Mit mond ehhez Eötvös és Trefort? De hiszen ők bölcsések! mit nekik a kereszténység. Különben maga Eötvös jelezte ez álláspontját: «Az egyes tapasztalatokat, melyekre az államtudománynak szüksége van, nem kell új kísérletek által megszereznünk. Két évezrednél hosszab időszak, mely alatt egy, a miénknek alapjául szolgáló polgárisodás (a görög-római) fejlődését és felbomlását és a keresztyén (!) társadalom alakulását napjainkig kísérhetjük, tárva fekszik előttünk, s ezen tapasztalatok helyes felfogására és megítélésére saját érzelmünkben bírjuk a kulcsot, olyat, minő semmi más tudományban nem áll rendelkezésünkre.» (I. 30. 1.) Dehogy nem, ezt a kulcsot sokfelé használják és éppen úgy hamisítják meg vele pl. a természettudományokat, mint Eötvös az új polgárisodás történelmét.

tait s fentartja kérdését, mit akart Eötvös avval mondanı: „Utóbb is, midőn uralkodó vallássá vált a keresztnység a római birodalomban, szintén nem volt képes rögtön átalakítani *az állam mindazon viszonyait*, melyek ellenkezésben állottak némi tanaival,” és „hogy a létező államnak *összes alkatát* megóvja a rögtöni feloszlástól – ezen elv mögé kelle vonulnia: istennek országa nem e földről való?” – átmegyünk a másik két elem taglalására. Mit hagyott a római s mit adott a germán világ – Eötvös szerint – az európai keresztyén civilisációnak?

a) Az ó-kor nemzetiségeinek megszünése és az önálló municipális institutiók utáni törekvés az, mit, szerinte, a régi *római civilisatio* az új-kori Európának hagyományozott. Guizot úgy véli, hogy Róma bukása után két elem maradt ránk: a municipális rendszer és a császárság eszméje (I. 57. 1.) Trefort, - a ki legújabban nagyon belement a philosophiába - ezektől eltérőleg: a szabad gondolkozás elvét és a szép művek összeségét tartja a legdrágább hagyatéknak, mely a régi világból a modern társadalomra átszállott, (i. mű 99. 1.)

A municipális institutiók utáni törekvést a római birodalom roppant terjedelme hozta felszínre. Minél kevésbé volt képes a barbároktól sújtott Róma az egyes birodalmi részek oltalmára, annál inkább kénytelenítetted mindenik város saját védelméről gondoskodni s a központi hatalom e törekvést nemcsak türte, hanem elő is mozdította. Ezeknek a törekvéseknek Eötvös nagy jelentőséget tulajdonít. Mily befolyással lett legyen – mondja a 182. 1. – e törekvés az újabbkori társadalom kifejlődésére, az világos, ha meggondoljuk, hogy az ó-korban úgy szólván, minden élet a városokban központosult s a mit ma *vidéknek* nevezünk, az a római birodalom felbomlása idejében nem is létezett.

Ez a tényező – a municipális institutiók –

mindenesetre befolyt az újabb társadalmi alakulásra, de nem oly értelemben, s nem is azon jelentőségen, melyet neki Eötvös tulajdonít. Ha a városok azon institúciókban, melyek eddigien csak arra szolgáltak, hogy az imperátorok számára beszedessék az adó s a parancsok végrehajtását biztosítsák, s a helyekben éppen azért e városok csak elnyomási eszközt láttak, – most szabadságuk védfalát találták s önállóságot kerestek: nem tudom, szabad-e ezeket a törekvéseket elválasztani a keresztény eszmék befolyásától? Mert bárminemű törekvésnek életrevalóságot csak életrevaló eszme ad. Ez ad a törekvésnek irányt, ez tűz elője célt, teszi a törekvést öntudatossá az emberben, sőt tovább megyek és azt állítom, hogy az eszme létesíti a törekvést. Nem akarom megjelölni, mi része lehetett városok e törekvésében a birodalom helyzetének, mi része ismét a ker. eszméknek, de hogy volt része, arra nézve nem kisebb tanura, mint magára Eötvösre hivatkozom, aki a történelem fényes bizonyítása szerint a városok ezen önálló hatáskörének kivívásánál s további fentartásánál – kényetlen-kelletlen – ott találja a keresztény egyházat, a melynek *közönségéhez* ilyes városok lakosai tartoztak, melynek püspökei e helyeken többnyire a *defensor* nagy nyomatékú tiszttét viselték (!), a mely egyház *szükségkép minden módon* a városok ebbeli célzatait támogatni törekedett.”

(I. 183. 1.) .

A municipális rendszert, mint az új civilisatio tényezőjét, nem tarthatjuk kizárolag a római világ maradványának; tényezővé vált az az újabb társadalmi kialakulásra nézve szorosan a ker. eszmék behatása alatt.

Messze megy további következtetésében Eötvös, midőn a vidéki élet kifejlését kizárolag a municipális institúcióknak tulajdonítja. A városok száma igen csekély volt azon roppant területhez mérve, mely

rajok nézve a vidéket képezte, s nincs is meg az okozati összefüggés a municipális rendszer s a vidéki élet kifejlődése között. A mi a *vidéknek* civilisálását, tehát az összes embereknek a polgárosítási processusba bevonását eszközölte, – azok voltak az egyház papjai, kik az új, a ker. világnézetet mindenfelé terjesztették; az volt az új fogalom az emberről s annak rendeltetéséről, mely a megindult mozgalomnak éltető lelkévé lett; ez alá sorakoztak magok a városok is, és a törekvés a municipális rendszer után a ker. eszmék társadalmi keresztlüvitelének eszközévé vált.

Eötvös tehát a Róma bukásával fenmaradt elemeket – naturalistikus felfogásához híven – önmagukban, a kereszténység minden befolyásától elvonatkoztatva, vezeti be az európai civilisációba. Mint láttuk, az önálló municipális rendszer utáni törekvést olyannak ügyekezett feltüntetni, mint a mely önmagában képezte volna a *polgári fejlődés* alapját; ám bár az egyház püspökeinek közreműködését még sem merte egészen tagadásba venni.

Sajátszerű, mily módon vezeti be Eötvös az egyenlőség bizonyos fogalmát az új civilisációba a Róma bukásával fenmaradt másik elemből: az ó-kor nemzetiségeinek megszünéséből. Rendkívül fontos elem az *egyenlőség* fogalma az európai civilisációban. De Eötvös a világért sem eredeztetné azt a kereszténység eszméiből. Párhuzamot vonván a nemzetiségek a vallás mezején és a nemzetiségek az államban megszüntetése között, ezeket írja: „Valamint a vallás mezején a keresztyénség által a különféle nemzetiségek közötti ellentét megszűnt, s általánossá vált az eszme, hogy Isten minden embert egyenlő jogokkal ruházott fel: úgy történt ez szint' akkor az állam mezején is, nemcsak azért, mert *despotai államokban* a szabad ember s a rabszolga közötti különbség *kisebbé válik*, mivel az uralkodóval szemközt mindenketten egyaránt jogtalanok; hanem azért is, mert a

különböző jogosultság, – a mennyiben ilyen még létezett, polgár és nem polgár, szabad ember és rabszolga között, – nem a nemzetiség és a származás eszméjén, hanem az állam által meghatározott viszonnyon alapult.” (I. 180. 1.)

Mit kell ezen párhuzamból levonnunk? Az egyenlőség eszméjét az európai civilisatio számára. Eötvös ezen nyilatkozata szerint a nemzetiségek közti különbség megszűnt az egyházban, megszűnt az államban is és pedig – egyidőben. Más oknál fogva az egyházban és egészen más oknál fogva az államban. A nemzeti különbözetek ezen megszüntetése mindkét téren bizonyos *egyenlőség* életbeléptetését jelenti; de a mint egyrészt az a ker. vallás által hirdetett egyenlőség óriási módon különbözik a másik egyenlőségtől, mely állítólag az államban a nemzetiségi különbözetek megszüntetésével létesült, úgy hogy ez utóbbit helyesen elnevezhetjük valamennyi római alattvalóra egyformán nehezedett jogtalanságnak: úgy másrészt ezen két egyenlőség közül egyik sem az, mely az új európai civilisációnak azon alapeszméjét képezné, melyet mi egyenlőségnek szoktunk nevezni.

A ker. vallás által hirdetett egyenlőség – Eötvös szerint – nem vonatkozhatott a földi emberre földi viszonyai között; mert hiszen ezen vallás elveinek alkalmazása a túlvilágra halasztatik; azért ez az egyenlőség az új civilisatio elve nem lehetett.

Az a másik, mely állítólag az állam mezején a nemzetiségi különbözetek megszünésével beállott, minden egyéb, csak nem egyenlőség; e közt s azon egyenlőségi eszme között, a melyből az európai civilisatio kiindult s a mely az ember, mint egyed, jogainak proklamációját foglalta magában, csak oly lényeges a különbség mint az ó-ker. s az európai ker. civilisatio között.

Úgyhiszem tökéletesen mindegy az a társadalmi

emberre, vajon a nemzetiség és származás, vagy pedig az állam által meghatározott viszony alapján teszek-e különbséget a polgár és nempolgár, a szabad ember és a rabszolga között, ha e különbség érvényben áll s a rabszolgák ezrei és ezrei viselik igáját a henye szabadnak.

Azt mondta Eötvös a 176. lapon: „Valamint az államban minden jogosultság a polgárság fogalmából indult ki: úgy nem volt vallás az ó-korban, mely ezen nézet helyességét kétségbe vonta volna; s a rabszolgaság fennállását megtámadta, vagy *a polgár-jogának ellenében emberjogokat állított volna fel.*”

Pedig az európai civilisáció az ember, mint egyed jogának eszméjén épült; azért fordult Eötvös polgárisodásunk kezdeteihez, hogy éppen ezen egyenlőség eszméjének a jelen században ferdén értelmezett jelentményét kiigazítsa – az első fejlemények alapján. Az egyenlőség eszméjében, meiy a polgár jogaival szemben emberjogokat állított, van európai civilisációknak egyik lényeges különbsége az ó-kori civilisációktól.

Ki és mikor állította fel ezeket az emberjogokat a polgár jogaival szemben s ezek felállításával mikor indult meg európai civilisációink? Ezt Eötvöstől még nem tudhattuk meg.

Letárgyaltuk már a nyugat-európai polgárisodás két elemét: a kereszténység eszméit s azt, a mely Rómának bukása után ránk maradt. Végig elemezük Eötvös előadását, de civilisációink egyenlőségi eszméjére nem akadtunk benne. Észrevettük, hogy a *nemzetiségi különbözeteknek* az állam terén való megszüneséből szeretné úgy per sundam-bundám az egyenlőség eszméjét az új polgárisodásba becsúsztatni, de tudjuk, hogy abban emberjogokról nem volt szó.

Mindezek folytán világosan áll előttünk az, hogy Eötvös eddigi két elemét az európai polgárisodásba

beilleszteni nem tudta s hogy a municipális institution kívül, a mely azonban magában véve nem egyéb, mint egy darab anyag az építendő házhoz, egyetlen egy eszmét, egyetlen egy elemet sem tudott az európai civilisáció számára megalapítani; mert „fejlődési öröök törvénye” a keresztenységet, mint az emberiség életébe a „történelmi időben” belépett új elemet tulajdonképeni mivolta szerint nem akarta elismerni.

b) Hátra van még a harmadik elem: a germán világ a maga erkölcséi- és nézeteivel. Ezek meglehetősen későn jöttek elemül az új civilisációhoz, de ennek daczára is mind Eötvös, mind Trefort szerint fölötte jelentékeny elem az, a melyet polgárisodásunk a barbár hódítóktól kapott.¹

Trefort röviden, de velősen megmondja a maga véleményét: „A germán világ meghozta az új civilisációnak a közös tanácskozás emlékét (miért csak emlékét?), a jog s szabadság bizonyos eszméjét az aristokratikus társadalomban, de főleg az individuális szabadság s függetlenség érzékét.” (J. mű 100. 1.) Eötvös ugyanezt a felfogást részletezi²: „Bármilyen volt a népvándorlás által okozott felforgatás, mégsem forgathatta ki helyéből egészen minden, mi az ó-világból megmaradt. A történet nem kezdethetik meg újból, a történet csak folytattathatik. És valamint a hódító elpusztított paloták romjaiból házat épít magának: úgy a népek, melyeknek csapásai alatt a római birodalom összeroskadt, kénytelenek voltak a létezد fogalmakat beigtatni új állami épüle-

¹ Guizot, a kitől mind Eötvös, mind Trefort tanulta azt, a mit a germán elemről mond (1. I. 68-72. 1.), ezeket írja a hódítókról: «a birodalom hódítói ezen időszakban majdnem minden egy fajból valók voltak, minden Germánok, kivéven egy néhány szláv törzset, pl. az Alánokat. Tudjuk továbbá azt, hogy a civilisációk körülbelül ugyanazon egy fokán álltak mindenjában.» 68. 1.

² I. műve I. 182-4. 1.

tökbe; még pedig annyival inkább, mivel a keresztyénségnek elfogadása után az alapzatot, melyen e fogalmak keletkeztek, részben már elismerték.¹

A mit ezek a barbár hódítók fel nem forgattak s a mi e szerint a ó-világból megmaradt volt az az önálló egyház eszméje s a városok municipális rendszere.

„Éppen így kellett – folytatja tovább – *a jog-egyenlőség fogalmának is* – melynek valóságos alapja mindig az *állások tényleges egyenlősége*, – legalább azok között *elterjedni?* kik a hódítók irányában egyenlő

¹ A barbár hódítók maguktartása van e pontban jellemzve azon állapottal szemben, a melyet az új hazában, a meghódított római birodalom különböző téren találtak. Érdekes a lakonikus jellemzés minden szempontból: mind a hódítók, mind a meghódított területek szempontjából. A hódítókról azt mondja, hogy kénytelenek voltak a «létező fogalmakat» új állami épületükbe beigatni, ezek a létező fogalmak a keresztenység alapján fejlődtek, sőt keletkeztek. Tehát a római birodalom tartományaiban a keresztenység képezte az alapzatot, melyen oly fogalmak keletkeztek, a melyeket lehetett «állami épületbe» beigatni. Ez a barbárok berohanása előtti időre vonatkozik. Midőn pedig a germán néptörzsek egy-egy új hazát meghódítottak, az ott létező fogalmakat annyival inkább kénytelenek voltak új társadalmuk megalapításánál igénybevenni, mert hiszen a keresztenység elfogadása által úgyis azon fogalmakhoz ragaszkodtak, melyek a meghódítottak között «léteztek.» Mi következik ebből? a) hogy Eötvös a keresztenységből államalkotó eszméket származtat, sőt hogy az ilyenek, mint «létezők» alapján keletkeztek az új országok, b) azt állítja, hogy a barbárok által felvett keresztenység ugyanazon fogalmakat tartalmazta, mint az a keresztenység, mely a hódítók előtt a római birodalom tartományaiban el volt terjeszтve. Már pedig a germán népek megtérítése a római pápa küldöttei által történt, azok a katholikus keresztenységet vallották; ez pedig – Eötvös itteni állítása szerint – ugyanaz volt, mint a római tartományok keresztenysége a barbárok berohanásai előtt tehát Eötvös e helyen a kath. keresztenységet mondja az eredeti keresztenységnek őlfűrítja, hogy annak elvei itt a földön, az emberi társadalom² átalakítására alkalmaztattak. Evvel pedig hatalmasan ellenmond mindeneknek, a mit eddig a keresztenységről mondott. Nem baj! Hiszen a tévely nem igazság s azért természetéhez nem is tartozik a logikai következetesség.

² Íme a *jogegyenlőség* fogalma az új civilisációban! annak a népvándorlás idejében már el kelle terjedni. Tehát nem akkor keletkezett. Az a rövidke megjegyzés, hogy a *jogegyenlőség* fogalmának «valóságos alapja minden-

elnyomatás és jogtalanság állapotára jutottak, s kik a nyers erőt, mely ezt eszközölte, semmikép oly valaminek nem tekinthették, a miből valóságos jogál-lapot származhatnék.”

A hódítás korszakából származik a társadalmi osztályozás is. „Az erőszakos hódítás, mely által valamennyi újabb állam keletkezett, nemcsak a rang és rendkülönbség *alapjának* tekinthető, mely jelenleg létezik; de egyszersmind millió elnyomott szívébe azon meggyőződés első csíráit rakta le, hogy az állam szerkezete erőszakon és nem valóságos jogon alapszik s így *egyenlőségi törekvéseink* kiindulási pontját képezi.”

Erőszak és erőszak! A jogegyenlőség fogalmának azok között el kellett terjedni, kik egyenlő el-

az állások (!) tényleges egyenlősége,» – figyelmeztet, hogy Eötvös csakugyan a római elemből, a nemzetiségi különbözetek megszüntetéséből hozta ki a jogegyenlőség fogalmát. Ismételjük mondatát: «Valamint a vallás mezején a keresztyénsg által a különféle nemzetiségek közötti ellentét megszűnt, s általánnossá vált az eszme, hogy isten minden embert egyenlő jogokkal ruházott fel (ez a túlvilági jogegyenlőség): úgy történt ez szint akkor az állam mezején is, nemcsak azért, mert despotai államokban a szabad ember s a rabszolga közötti különbség kisebbé válik, mivel az uralkodóval szemközt mindenketten egyaránt jogtalanok (az állások tényleges egyenlősége): hanem azért is, mert a különböző jogosultság, – a mennyiben ilyen még létezett, polgár és nempolgár, szabad ember és rabszolga között, – nem a nemzetiség és a származás eszméjén, hanem az állam által meghatározott viszonyon alapult» (ez a földi jogegyenlőség fogalma) (I. 180. 1.) Ezen kegyetlen állításánál Eötvös először is arról feledkezett meg, a mit egy ponttal előbb mondott, hogy a keresztenységre megtért hódítók a már létező ker. fogalmakat igtatták be állami épületökbe, ez az itteni jogegyenlőségi fogalom pedig a legpogányabb, a mi a pogány korban létezett; másodszor mint kultur-történész észrevéhette volna, hogy az egész fejlődés az új civilisációban egy egészen más, a ker. jogegyenlőségi fogalom alapján történt, a melynek alapeszméje, hogy minden ember egy közös szülőpártól származott. Harmadszor megfeledkezett arról, hogy az uralkodó eszméket, a többi között, az egyenlőségnak elterdített értelmezését akarja igazítani; már pedig ha ő maga is az új civilisatio jogegyenlőségi fogalmát pogány fogalomnak deklarálja, ellenfeleivel ugyanazon alapra helyezkedik s fenséges czélja elérése helyett, maga is azok művét segíti elő.

nyomatás és jogtalanság állapotára jutottak; a rang és rendkülönbség erőszakos hódításon alapszik; erőszak képezi egyenlőségi törekvéseink kiindulási pontját. Ezek igen nemes eszmék, feltűnően karakterizálják azt a lényeges különbséget, mely az új és az ó-kori civilisatiók között létezik! Igaza van Guizotnak, midőn azt mondja, hogy az új-kori civilisáció már bölcsőjében oly változatos, oly izgatott, oly zavart volt (72. 1.), de ilyen lehetett különösen a barbarok hódításai után; mert ennyi mindenféle erőszak valósággal változatossá teszi az életet.

Csak az a sajátszerű, hogy az ember nem látja be, miként lehetnek egy régi ok s annak a régi oknak nagyon régi fejleményei – egy új civilisációnak jellemzővonásai, kiindulási pontjai?

Az erőszakos hódítás megvolt az ó-korban s a minek alapjául tekintendő „a rang és rendkülönbség” régente is megvolt; sok millió elnyomott szív s az ebből származott egyenlőségi törekvések szintúgy léteztek; ezek mindmegannyi régi állásponrok. - Újabb fejleményekhez, egy a régitől lényegesen különböző társadalmi és állami élet kifejléséhez új eszmék, új nézpontok kellenek. Én nem hiszem, hogy a barbár germán nép a mi az eszméket, az élet nézpontjait illeti, felülmúltá volna a régi rómait, sőt e tekintetben párhuzamba sem hozhatók; mert a rómainak igenis volt egy igen kifejlett civilisációja, mely kimentette mindeneket az eszméket, a melyekre a görög-római ész emelkedett.'

De akár a rómait, akár a barbárt veszszük, honnan nyerték volna ezek az eszmék azon többletét, melynek folytán a régi civilisációban válpont állott be s egy új, a régitől lényegesen különböző társadalom állott elő? Ez Eötvös állásponjából teljesen meg-

¹ Azért ha a komparációról van szó, inkább igazat adok Trefortnak, aki azt véli, hogy «a legnagyobb s legerősebb elem az új civilisációban a római elem.» (i. mű 100. 1.) már t. i. összehasonlítva a germánnal.

fejthetlen: az a természetes ember – míg egy és ugyanazon világnezethez ragaszkodott, addig csak ennek megfelelő társadalmi és állami életet is alkott, – ezek pedig az európai civilisációban lényeges változást szenevédtek.

Egy kellett ehhez: a kereszténység az ő éltető eszméivel! ez az az egészen új elem, mely megváltoztatta a föld színét, ez adta a germánoknak azokat a „létező” fogalmakat, melyeket új állami épületökbe begítattak; a germánok nem mint barbárok, hanem mint keresztenyek szerepelnek tényezőként az új civilisációban.

Hiába való minden törekvés; az európai civilisatio lényegileg ker. civilisatio. A kereszténység adta az eszméket; a római és a barbár csak a matériáját szolgáltatta, a mely, mint olyan, az európai civilisatio elemei között a kereszténységgel távolról sem állítható egy sorba.

Az egyenlőségi törekvések terjedését vázolva tovább így ír Eötvös: „Ugyanezen eszmével – csakhogy más formában – találkozunk a hódítónál is. Itt is az egyes csak karjának ereje által vél fegyvertársaitól különbözni; itt is mindenki fenn akarja tartani teljes függetlenségét, melyről hadviselés közben rövid időre lemond ugyan, de a nélkül, hogy az őt diadalhoz vezető vezérnek más elsőséget engedne, mint tán nagyobb martalékrészt s azon kitüntetést, hogy a diadalmi énekben legelői említessék a neve.” Hogy mi is származott az európai civilisációba ebből a katonai életből, azt legalább világosabban, Guizottól lehet megtudni,¹ bár ez is nagyon túlhajtja a dolgot.

Ezekután még mindig keressük az ember-jogokat; s még eddig nem találkoztunk velők. Az a fejlödési örök törvény még mindig nem hozta őket fel-

¹ 1. 71-72. 1.

színre! Pedig Eötvös addig hiába bölcselkedik, hiába rakja papírra mesterséges periódusait, míg azokat az emberjogokat az európai civilisatioba be nem hozta; az az ki nem mutatta történelmileg, hogy mely elem-től származtak az európai polgárisodásba. Az új civilisatio szerzőnk eddigi fejtegetése szerint csak odáig jutott a régivel szemben, hogy az *emberjogokat* csö-börből vederbe juttatta.

Tehát a jogegyenlőség fogalmának terjedése, a rang és rendkülönbség, az egyenlőségi törekvések terjedése mind a hódítók, mind a meghódítottak körében a barbárok korszakával indult volna meg polgárisodásunkban; de mindezeknél talán becsesebb az, a mit előadása végén származtat a germánoktól: „Az önbecsülés érzetét és az egyéni önállás utáni vágyat azon népeknek köszönhetjük, melyek a római birodalmat megbuktatták.” Vagy mint Guizot világossabban mondja: „A személyes *egyéni* függetlenség érzelme, a szabadságban! kedvtelés – a római tásadalomban, a keresztény társaságban ismeretlen volt, és csak a barbárok által hozatott be és tétetett le az újkori civilisatio bölcsőjébe.” (I. 71. 1.)

Végre valahára, post tanta discrimina rerum, egy elem, mely jellemző és lényeges az új civilisatioban! Az önbecsülés és az egyéni önállás utáni vágy. Ez már az emberjogokkal áll kapcsolatban. Ezt pedig sem a rómaiaktól, sem a keresztenységtől nem kaptuk, mert ez az eszme ezek előtt ismeretlen volt, hanem kaptuk a barbár germánoktól. így véleményezi azt a három férfiú. Tehát ez a valamire való eszme is pogány eredetű! Pedig hogy meny nyire fontos eszme ez az új polgárisodásban, abból meglátszik, hogy Eötvös újból visszatér annak kifejtéséhez (I. 187-90. 1.) kiemelvén annak rendkívüli fontosságát új társadalmunk kialakulására.

Hogyan van az azonban, hogy Guizot a keresztenységet a civilisatio nagyszerű *válponjának* mondja

és pedig arról, mert megváltoztatta a benső embert, hitét (talán világnézetét?), érzéseit, – újjá teremte az erkölcsi embert, a szellemi embert. Ez a kereszténység nagyszerű érdeme, mely egyúttal azt is mutatja, hogy az embert erkölcsileg, szellemileg újjá kellett teremteni) a végből, hogy a civilisatio vál-pontja bekövetkezzék. Az ó-korban ugyanis nem volt vallás, mely a polgár jogaival szemben emberjogokat állított volna fel – állítja Eötvös. És mégis az erkölcsileg, szellemileg átalakított ember legkiválóbb nyilvánulása „az önbecsülés érzete és az egyéni önállás utáni vágy” – a barbár germánoktól származott? „Az csak a barbárok által hozatott be és tételet le az újkori civilisatio bölcsőjébe,” – mondja Guizot. Tehát azok a Germánok már őserdeik közepett mint a vadon szilaj fiai, oly erkölcsi magaslaton állottak, a milyenre az ember csak e kereszténység eszméi alatt emelkedhetett?! Sőt a tekintetben felette állottak a kereszténységnek; mert a mit ők hoztak a társadalomnak – az egyéni önbecsülést – az a kereszténységen ismeretlen volt. Ez valóban különös! Majd csak annyit mondunk, hogy ez az állítás: történelmi és lélektani képtelenség, - a melyre még vissza fogunk térti.

„Se szerint, – így végezi Eötvös fejtegetését a civilisatio hármas eleméről – ha figyelmünket azon elemekre fordítjuk, melyekből a jelen társaság megalakult, mindenütt ugyanazon eszmékkel találkozunk. A keresztyénség önállóságot (szabadságot) követel *magának* a szellem mezején. mindenik város ugyan-zenen czél felé törekszik a község körében. A hódító saját személyének legteljesebb önállóságához ragaszkodik. Az egyház mindenjájok egyenlőségét hirdeti isten előtt. A római világ a hódítás s az utóbb mindenkire ruházott polgárjog által nivellírozatott. A győző egyenlő uralkodásra tart számot. *Nem természetes-e, hogy polgárisodásunk, miután kiindulási pont-*

jainál mindenütt ugyanazon eszmékkel találkozunk, ezen eszméket tovább fej teszté.

Hogy a polgárisodás azokon az eszméken, a melyekből kiindult, tovább is fejlődött, azt mindenki természetesen találja; csak az nem látszik természetesen, hogy mi – Eötvös vezetése mellett – ezen eszméket, a melyekből a civilisatio kiindult, keresni indultunk s azokat mostanáig, egész a fejtegetés végéig meg nem találtuk. Avagy ki az, a ki az eddigi fejtegetés alapján meg tudná mondani, mi volt: *az egyenlőség és szabadság valódi fogalma* az európai keresztény polgárisodás kezdő korában; ott a polgárisodás kiindulási pontjainál? Mi volt ezen eszméknak eredetük; hogyan léptek az emberiségbe, amely ez eszméket a római civilisatio korában nem ismerte; mi volt fogalmi tartalmuk?

S különösen – és ez volt a fejtegetés főcélja – mit kell állítani az egyenlőség és szabadság divatos értelmezése helyébe, hogy az európai civilisatio történelmi fejlődése útjára – a melyről leterítették-visszatérhessen? Hiszen ez államtudománynak mindaddig sikere nem lehet, míg az alapfogalmak nem alapíttatnak meg helyesen!

Ezekre a kérdésekre nézve ott vagyunk, ahol voltunk a fejtegetés elején, azaz még roszabbul állunk; mert megtanultuk azt, hogy a kor bajai igen nagyok, s hogy a bajok a civilisatio eszméinek félremagyarázásából származtak; azonban még azok, a kik a bajokat létesítették, – bevallották, hogy naturalistikus theoriáik alapján s az eddigi polgárisodási fejlődés ellenére akarják az emberiséget boldogítani: *addig Eötvös és Trefort a polgárisodás egész fejlődését, belevonva a keresztenységet is, pantheistikus selfogás alapján akarják feltüntetni s ez által azt az utolsó tényezőt is, a keresztenységet, a melyből a civilisatio tényleg fejlődött- s a melytől m ír most kizárálag lehetne a kor bajainak orvoslását várni, – még azt is*

meg akarják fosztani minden jelentőségétől. Medicina ista pejor morbo!

Ezek után valóságos satyrának tűnik fel, midőn Eötvös, kiemelve az egyéni önállóság eszméjének befolyását polgárisodásunkra, eddigi fejtegetéseinek tudatában mintegy azokra célozva, a kik a kor vezérezszméit elforgatták, – ezeket mondja; „Csak ha az európai emberiségnek e tekintetben oly következetes fejleményét helyesen (!) felfogtuk, – csak akkor tűnik *fel egész* nagyságában a felforgatás, mely bekövetkezni fogna, ha az emberiség most rögtön ellenkező irányban indulna.”

Ha civilisációknak minden jórávaló eleme a pogányságból eredt, nem tudom mely felforgatástól kell tartani, hiszen senki sem mehet a pogány világnézeten túl; Eötvös pedig e miatt nem tehet ellenfeleinek szemrehányást.

3. A részletek teljes kifejtése után vegyük Eötvös civilisatióját általános szempontból bírálat alá. Ő az új civilisatio fejlődésére alkalmazott pantheistikus világnézetével körülbelül azon helyzetbe került, mint egykoron Kant transcendentális idealismusával. Eötvös nem tudta systemájába beilleszteni a civilisatio elemeit s ennek következtében a civilisációnak lehetkezését, természetét megoldatlanul hagyta. Hasonlóképen midőn Kant egykoron azt tanította, hogy az ember gondolkozásával az érzéki világ fölé nem emelkedhetik, Hegel azt az ellenvetést tette, hogy akkor „először is azt kellene felfoghatóvá tenni, miként hat be a gondolkozás az érzéki világba?”

Ha a kereszténység az ember földi viszonyait nem érintette; mert elveinek alkalmazása a más világra halasztatik; honnan vette az emberiség azokat az eszméket, melyeken új polgárisodása fejlődött; oly polgárisodás, mely a régitől lényegesen különbözik s a melynek eszméi a történelem tanúsága szerint határozottan azonosok a kereszténység eszméivel?

A folytonos ellenmondások, melyekkel volt alkalmunk megismerkedni, a római és a germán elemek túlbecsülése, mely feltünően ellenkezik ezen elemek természetével; továbbá az a körülmény, hogy az egyenlőség és a szabadság elfordított eszméinek kiigazítására semmi oly fogalmat nem nyertünk, a mely a kitűzött célnak megfelelne, – mindezek mutatják, hogy Eötvösnek, s a ki öt követi Trefortnak, álláspontja a keresztenységgel szemben helytelen.

Az európai civilisatióban a kath. keresztenységeknek a fő, az alapvető szerepet kell tulajdonítani. A római és a germán elem sem nem helyezhető egy sorba a keresztenységgel, sem egyáltalán nem foglalja el azt a helyet a civilisatio létesítésénél, a melyet nekik Eötvös és Trefort az igazság rovására tulajdonított. Ezt részben kifejtettük már, részben a következőkben még egyszer szóba hozzuk.

A nyugat-európai civilisatio egy új, a régitől lényegesen *különböző világnézeten* emelkedett; ez az alap; a ker. eszmék képezik a választófalat az ó- és az új-világ között. minden eszményi jó, a melylyel polgárisodásunk az ó-világ civilisatióival szemben dicsekszik: a szabadság, az egyenlőség, a haladás fogalmai a keresztenységtől származnak; ezek képezik a lényeget s ha valami maradt is az ó-világból, az csak annyiban érvényesülhetett, amennyiben a keresztenység szellemébe volt beilleszthető; ugyanez áll a hódítók nézeteiről is. Azért az új civilisatio kezdetének fejtegetésénél *a súlypont mindig a keresztenységre esik*. Vagy a keresztenységen kell Eötvösnek az uralkodó eszmék ferde értelmezésének correctivumát keresnie, miután ezen eszmék eredeti fogalmai abból fejlődtek, vagy a correctivum kereséséről le kell mondania. A történelem az idők tanúja, a kitől csak tanulnunk szabad.

Hogy Eötvös fejtegetése nem sikerült, annak oka magában Eötvösben, az ő bölcsleti és theolo-

gikus nézeteiben keresendő. A hamis bölcsleti nézetek, a melyeknek száma újabb időben légió, anynyira bejárják a tudomány összes szakait, hogy ferfelmes nyomukkal ott is találkozik az ember, ahol azokat legkevésbé keresné. mindenütt ezekre kell figyelni első sorban; ellenkező esetben, különösen midőn a bölcsleti theoréma amúgy messziről, rejte, maga szerint idomítja a fejtegetés szálait, az olvasó könnyen tévedésbe ejtetik.

Eötvös mestere az ilyen fejtegetésnek. Ő a törénelem pragmatismusát *pantheista szempontból* méri: e szerint tárgyalja civilisációt kialakulását, úgy hogy az újabb polgárisodás a régihez képest csak egy újabb fok abban a folytonos fejlődésben, a melynek az emberiség a fejlődés öröök törvénye szerint alá van vetve. Ezek a tudós férfiak nem nagy skrupulust csinálnak magoknak a bölcsleti rendszerek megválasztásánál. Ők rationalisták, pantheisták, materialisták vagy skeptikusok, a mint a körülmények hozzájuk magokkal.

Így Trefort minden további megjegyzés nélkül előadja Lukács Móriczról, hogy „elfogulatlan, humánus s a mellett skeptikus volt ... jó lábra tudott állani a conservativ, valamint a forradalmi emberekkel is, mert látva a különböző irányú, de egyaránt őszinte meggyőződéseket, mindig felébredt benne a kérdés: „Ubi est Veritas?” (J. mű 5. 1.) Megjegyzendő azonban az a különös véletlenség, hogy a kath. bölcsletet legtöbbnyire kikerülik!

Eötvösnek bölcsleti nézetéből természetesen következett, hogy ő azt a keresztenységet, mely magát természetfeletti kinyilatkoztatott vallásnak tartja, fejtegetésébe be nem foglalhatta; mert a pantheista ilyen kinyilatkoztatást nem fogad el. Fejlődési törvényéhez legjobban illett a Bauer-féle *emberi eredetű keresztenység* a protestantismusnak ez a végső fejleménye; evvel legalább külsőleg igazolja magát a

történelem előtt; mert hiszen ö is beszél keresztenységről a civilisatióban, s a mellett bölcsleti nézetét is teljesen érvényesítheti; mert az általa kommentált keresztyénségen nincsen semmi „isteni,” jól illik az be abba a „purum naturale”-ba, mely az örök törvény kerekén forog.

E keresztyénség azonban sehogysem illik az európai civilisatióba s Eötvös nem tehetett rosszabb szolgálatot a protestantismusnak, mint midön a leg-újabb vallási nézetét: az emberi eredetű keresztyéniséget ilyen gyakorlati próba alá vetette.

Miután pedig az európai közszellemben meglehetősen szilárdan él a meggyőződés, mely a keresztenységenben emberfeletti elemet lát, nehogy ez a természetes menetet, a fejlődés örök törvényét megzavarja; mert ehhez Eötvös erősebb hittel ragaszkodik, mint a mozlimek Mohammed tradícióihoz: ügyes fogással bástyát emeltetett magával a keresztenységgel s tiltakozásra bírta a földi dolgokba való minden beavatkozás ellen.

Eötvös keresztyénsége birodalmát nem a világ-ból valónak hirdeti; ez az elv határozza meg egész természetét, a mely szerint munkásságának ott keres tért, a hová az állam hatalma nem hat; e vallás elveinek alkalmazását a más világra halasztja. Guizot szerint: a keresztenység ... semmit sem vonatkozott a társadalmi állapotra ... fennen hirdette, hogy nem nyúl hozzá. A tanítvány jól megértette mesterét.

Evvel sikerült Eötvösnek legalább az első zavarból menekülni, mely a valódi keresztenység folytán a fejlődés örök törvényében támadhatott, anélkül azonban, hogy a fejtegetés további folyamában a keresztenységet következetesen a más világon tarthatta volna; mert az a birodalom valamennyi lakosa által elfogadtatva – Eötvös szerint – oly helyzetbe jutott, hogy nemcsak az állam viszonyait kezdte átalakítani, de, hogy a létező államnak összes alkatát megóvja

a rögtöni feloszlástól, azon elv mögé kellett vonulnia: istennek országa nem e földről való.

Minden erőlködés mellett, melyet fejlődési öröklődésre érdemelőnek kifejt, ismételten és ismételten kénytelen a keresztenységet az államban szerepetten tenni; annak a fogalmait igtattatja be Európának meghódítói által az új-állami épületbe: de azért folyton hangoztatja, hogy a keresztenységnek minden tisztán világi viszonytól, távol kell magát tartania, - mintha az embert legalább is két különböző egyedre lehetne felosztani, - sőt azt mondja, hogy még a középkoron át is, midőn a keresztenység befolyása „nagyobb” volt: a társadalmi rend, melyet anyagi erőszak a többség elnyomására alkotott, a keresztyénség elveivel csak annyiban nem volt ellenkező, a mennyiben az nem e világból valónak hirdette országát. (II. k. 6. 1.) Audentes fortuna juvat. Ha már nem lehet azt a keresztyénséget a történelemből kitörülni, legalább meg kell hamisítani; mert a fejlődés öröklődésre érdemelőnek sérthetetlen.

Ebből azt is meg lehet érteni, hogy milyen szerepet szánt a mi jogászunk annak az „önálló egyháznak,” melyet a civilisatio elején az „állam” mellett kifejlesztett s hogy milyenek nézetei az egyház és állam közti viszonyról egyáltalán. Ez a pont a jelen viszonyok, a mai jogállamunknak az egyházzal szemben tanúsított magatartásának megvilágosítására sokkal fontosabb, semhogy bővebb kifejtésétől tarázodni lehetne.

Isten országa nem e földről való, ez igaz is, meg szólam is; újabb kormánynak szájában annyit jelent, hogy az egyháznak semmi köze az ember földi viszonyaihoz s miután az európai civilisatio egész története az egyházzal a legszorosabb viszonyban mutatja az állammal - az ember földi érdekeinek gondozásában: ki kell az egyházzal szorítani minden térről s ennek érdekében a civilisatio történetét is újból meg kell írni.

Miután „kétsége vonták a keresztyénség hitelvét, de erkölstanát az egész művelt világ vallja;^e (Eötvös II. 8. 1.) miután „az állam czélja, összes polgárai erkölcsi s anyagi érdekeinek oltalma” (Trefort i. mű 134. 1.); miután „az egyházi hatalom be-folyást nyert az államban a világi dolgok vezetésében, s a gondolat fix formákat nyert s e formákban a mai napig a szabad gondolatokkal szemben akarja befolyásolni az államot” (Trefort i. mű 99. 1.): az egyházzat minden társadalmi intézményből ki kell szorítani, hadd alkalmazza elveit a más világra. Nem szolgálhatna az intéző hatalmi körök ezen nézete kommentárum sok újabb intézkedéshez, mely az egyház jogkörének megszorítására történt?

Eredeti, hogy ezek az államjogászok, a kiknek mindegyike teljes önérzettel ismételhetné XIV. Lajos mondását: „Az állam én vagyok,” – mert valósággal úgy állunk, hogy ha onnan felülről az hangzik: az állam ezt megadja, az állam ezt nem tűrheti, az állam ezt engedélyezi stb., akkor minden az „állam” mögött egy ember szerepel, aki úgy beszél, hogy „én,” de aki különben felelős az államnak, – eredeti, mondom, hogy ezek az államjogászok új manipulációikat az egyház jogkörének lassankinti megszorításában az egyház nevében akarják végezni, a mennyiben folyton hangoztatják: Isten országa nem földről való s e mellett 19. századnak történelmét elfelejtik.

Ez az igazán híressé lett mondás, melyet Jókai is olykor-olykor szellemesen szóba hoz, azt a kérdést vettet fel velünk: vajon ezek az urak semmi többet nem tudnak a keresztenységről, vagy a keresztenység csak ezen pár szóba szorítva illik be a pantheismus rendszerébe?

Montesquieu, aki tekintély a jogászok szemében s a kinek bizonyára tudomása volt a fentebbi

mondatról, ezeket irja¹ a keresztenységről: „Csodálatos az a kereszteny vallás, mely semmi más feladattal nem látszik bírni, mint a túlvilági boldogságra való vonatkozással, – ezen életben is a boldogságot megalapította.” Az pedig annyit jelent, hogy a keresztenységnek igen is vannak érintkezési pontjai a földdel, hogy annak hatáskörébe az ember földi érdekei is tartoznak s hogy azokat az emberiség boldogítására jól gondozta az egyház – annyira, hogy e magyar hazában is csukja be szemét az, aki az egyház alkotásait észrevenni nem akarja.

Tehát annak a mondásnak valami más értelme lesz; Eötvös, Trefort s követőiknek exegesisébe valami hiba, valami „prókátori fogás” csúszott be, - természetes véletlenül. Valódi értelme nem más, mint: országom nem világi, nem emberi eredetű és természetű, mint akár pl. a római birodalom; mert Jézus, ezen országnak alapítója, Isten. Országom czélja nem egyszerűen valamely földi czél, mely kizárálag a polgárok anyagi jólétének és közbiztonságának védelmére szorítkozik; nem vonatkozik az valamely egyszerű természeti jó elérésére, melyet fegyverrel, karhatalommal kellene biztosítani.

Az egyház a világban van, vagyis az emberek között, egész működését azoknak szenteli; amint e mondat is „országom nem e világból való” lényegesen különbözik emettől: „országom e világon kívül van,” pedig ezt tartotta szemei előtt Eötvös, midőn a keresztenység elveinek alkalmazását egyszerűen a túlvilágra utalta; a midőn mint államférfiú, a ki legalább művében perhorrescálja az állami absolutismust, nagyon is kívánatosnak el ismerhette volna, hogy azok az elvek az emberiség jobb sorsa érdekében itt a földön alkalmaztassanak.

A kath. egyház természeténél fogva vallási tár-

¹ *Esprit des lois.* XXIV. 3. Hettinger *Apologie des Christenth.* V. 185. lap.

saság, de abból csak annyi következik, hogy végső célja, a melyért alapítva van – természetfeletti; az azonban semmikép sem következik, hogy azért az egyház jogköre és eszközei, melyek céljának elérésére szükségesek: *kizárálag* szellemiek legyenek. Hogy milyen az egyház jogköre és eszközei, az függ első sorban alapítójától, Jézus Krisztustól, aki az ég és föld ura; függ az eléje tűzött céltól, mely az emberek üdvözítésében áll: de függ egyszersmind magának az embernek természetétől, akit a célra vezetni kell s aki – minden tudva van – nem pusztán szellemi lény.

Innen az egyházjog, mely nem rövidkezű, megkülönbözteti a tisztán egyházi, a tisztán állami és a vegyes ügyeket; míg a modern államjog az egyház jogait konfiskálni törekszik, hogy megbontsa a szükséges társadalmi egyensúlyt s visszaállítsa az ó-kor despotismusát a keresztenyileg civilisait Európa nyakára. Valamint az emberi lélek nem anyagi eredetű, nem származik a testi nemzés folytán, de azért nem létezik a testen kívül, sőt a lélek az, mely a testet informálja, élteti és céljaira segédül használja: úgy abból, hogy az egyház nem földi, nem világi eredetű és természetű, – nem következik, hogy a *világban kívül áll*, hogy emberi jogai nincsenek s hogy a föld javait céljára nem használhatja; mert a természetfeletti célunknak, mely az ember elé tűzött, a földön minden alá van rendelve.

Ennélfogva Eötvösnek „az Isten országa nem e földről való” mondásra való hivatkozással csakúgy nincs szerencséje az igazsághoz, mint nincs azoknak, a kik mindenkor beállnak evangélistáknak, valahányszor a pápa világi uralmát, egyáltalán az egyház vagyonjogát tagadni, vagy az egyház jogos és illetékes hatalmi körét bálványuk, az állam javára megszorítani akarják.³

¹ L. erről az egész kérdésről: Bisping Erklär, des Evang. nach Jo-

Az állami omnipotentia hívei arra akarják pusztán feljogosítani az egyházat, hogy a gondolat mezején folyvást ellenmondhasson az államnak. Igen folyvást, éjjel-nappal; mert attól ugyan – felülhettének újra akár a Capitoliumra is és, visszaidézhetnék despotiai államok korát.

Más az egyház hatalma; államjogászaink tegnapiak, az egyház régi s éppen oly korú mai európai civilisációk is, melynek sorsa az egyház sorával összeforrott.

Azon kapcsolatnál fogva, mely az emberben a test és lélek között létezik, az egyháznak a saját független jogkörén kívül a világi ügyekre is közvetett hatalma van,¹ a mely úgy nyilatkozik, hogy ha a fejedelem törvényei a vallásba ütköznek, ha az erkölcsi rendet megtámadnák, kérheti a törvény viszszavonását, végső esetben kijelentheti, hogy miután a fejedelem törvénye Isten törvényével ellenkezik, nem kötelező. Ez az egyház eredeti joga, melyivel a világba lépett, melyet az új civilisatio fejlesztésénél érvénybe léptetett s a melynek értelmében az egyház és az állam közti viszony szabályoztatott mindaddig, míg a modern elméletek által elkábított államférfiaik az egész ker. civilisatio múltjával elláttébe nem helyezkedtek.²

Az egyház ezen hatalma az egész európai civilisatio korán keresztül az egyéni és a polgári szabadság biztosítékául szolgált. Igen örvendek, hogy e tekintetben senki másra, mint magára Eötvösre lehet hivatkoznom, aki a katholicizmusnak jobban nem szolgáltathatott volna igazságot és elismerést, mint midőn a következőket megírta: „Ha a befollyást vizsgáljuk, melyet a reformatio a polgári sza-

hannes. Münster 1869. 419. 1. Hurter i. mű I. 213. p. Palmieri i. mű 493-509. p. Moulart i. mű II. első faj.

¹ Hergenröther: A kath. egyház és ker. állam. I. 357-426. 1.

² U. az L. 1-72. L

badságra gyakorolt, úgy találandjuk, hogy az az első pillanatban (csak?) mindenütt kártékony vala s hogy a fejedelmi hatalom absolutismusa minden államban (!) csak a reformatio által jutott tökéletes győzelemre.” (I. 485. 1.) És mégis azt akarja, hogy az egyház csak a gondolat mezején mondhasson el- lent az államnak?

Ha az egyház benső lényegéhez nem tartoznék az a hatalom, mely őt saját körében és az állam- mal szemben megilleti s a melyet mindenkor gyakorolt: úgy az sohasem fejlődött volna ki, soha em- ber avval fel nem ruházta volna, mert az tanainak, egész természetének, a mennyiben tökéletes társa- ságot képez, kifolyása. Felsőbb eredetű az úgy, mint az egyház maga is.

Eötvös művének azon lapjai helyébe (I. 175 - 184. 1.), a melyeken európai ker. civilisatiónk elemeit tárgyalja, az fogja e civilisatio alakulásának igaz történetét megírni, a ki a pantheismust a német ph ophoknak hagyja, a ki hallgatva a történelemre, – polgárisodásunk elejére a kath. keresztenységet állítja, s a modern államjogász sokszor igen hasznos, de mindig dicstelen, mert kegyetlen szerepéről lemond.

4. Az eddigiekből igazolva látjuk azoknak a panaszát, a kik a történésztől pártatlanságot követel- ve, a régi időket a nekik megfelelő kritika szerint előadni kívánják; mert a kultur-történészek elég gya- kori hibája az, hogy koruknak felfogását, nézeteit, sőt saját alanyi felfogásukat is a rég elmúlt századok felfogása, nézetei gyanánt szerepeltetik s ez által megfosztják a történelmet azon fontos hivatásától, hogy legyen magistra vitae.

Másoknál talán még nehezebb az ilyen pártat- lan ítélet, mert a theologia ismerete a világiak kö- rében kelleténél megfogyatkozott; már pedig theo- logiánknak ismerete egyik nélkülözhetlen kellék a régibb kor életviszonyainak helyes elbírálására. „La-

pozzák át a történetet – mondja Guizot I. 188. 1. – az 5-ik századtól a 16-ik századig s a *theologia az*, mely uralja és vezényli az emberi szellemet. – minden vélemény theologiával van áthatva, – a bölcsészeti, politikai, történelmi kérdések mindég theologiai szempontból tekintettek ... A *theologia* némi tekintetben a vér, mely Bacon és Descartesig az európai világ ereibe keringett.” Erről nem szabad megfeledkezni!

„Az új európai civilisáció... lényegesen különbözik a régi világ civilisájától, – mondja Trefort, s ez egyúttal a történelem legvilágosabb ténye. Azt a lényeges különbséget a két civilisáció között *egyedül* a kereszténység képezheti; *mert minden, a mi mellette és körülötte létezett, minden az ó-világhoz tartozott; a keresztenység volt egyedül az, a mely mint új elem a világba lépett.*¹

¹ Hatalmas vonásokkal rajzolja Guizot (I. 38-47. 1.) az ó-kori civilisációk és az új, európai civilisáció közötti különbséget. Amazokban (Egyptom, India, Görögország stb.) feltűnik bizonyos egyszerűség, gyors emelkedés, majd hanyatlás, az erő kimerülése, melynek «más nem jött javítására.» mindenfelé egy korlátlan hatalom, mely «mást nem türhetett maga mellett.» – Az európai civilisációban szembetűnő a változatosság. «Láthatni, hogy e civilisációban az emberi lélek több irányban és mélyebben volt megindítva.» Ugyanez látható irodalmán is. «Az európai civilisáció hasonlíthatlanul gazdagabbnak mutatkozik valamennyi másnál és sokkal több különböző kifejlődést vont maga után. íme, 15 százada, hogy fennáll és folytonos haladásban van, nem haladt közel sem oly sebesen, mint a görög civilisáció, de haladása nem szünt meg. Nagyszerű pálya nyílik előtte, s napról-napra sebesebben hatol előre, mert minden mozdulatait mindig jobban kíséri a szabadság.» «Ez, Uraim! – így szólt hallgatóihoz – valódi, végzetlen felsőbbség!» S ugyan mi indította meg a lelket oly mélyen s oly sok irányban ebben az új civilisációban? Mi más, mint a keresztenység. Guizot azt akként fejezi ki: «Az európai civilisáció, ha szabad mondani, az öröök igazságba, a Gondviselés tervébe lépett és az Isten jelölte útban haladt. Fensőbbségének (az ó-kori civilisációk felett) ez az észszerű alapja.» Ha valaki Róma ősi emlékeinek megtekintése után Pompejibe utazik, annak házai, templomai és nyilvános épületei között megáll s «könyvel» kezében elmelkedik; azután megnézi a nápolyi múzeumba átszállított házi eszközeit, frescóit, szobrait: az maga előtt lát egy élő tanút az ó-civilisátióból, aki sokat, nagyon sokat mond a mai embernek. Pompejiben írta Cicero «de officiis» című munkáját; s máig is fennáll Sallustius háza, a mely valamint a többiek is, jóllehet az előkelő rómaiak villáit képezték, nagyon

Tekintsük hát ezt a keresztenységet valódi természete szerint, mint civilisációk alakító elemét! A keresztenység, nem mint autodidakták rendszere, de mint egyház lépett az emberiség közé s megkezdte civilisation működését.

Miután Eötvös azokat az eszméket akarta ki- fejteni, a melyekből polgárisodásunk kiindult, mi is a keresztenység tanait és intézményeit csupán a szorosan vett polgárisodásra, vagyis az egyéni, társadalmi és az állami viszonyok átalakítására való hatásaiakban veszszük vizsgálat alá.

Az egyház polgárosító hatását két irányban gyakorolta, a mint Guizot szerint – s ezt ismétli Trefort – a civilisatio két főtényben áll: az ember s az emberi társadalom kifejlődésében.

Elsőben is *új világnézetet* terjesztett el, (nagyszerű jellemzése Hettingernél F. Theol. I. 385-391. lap.), teljesen ellenkezőt azzal, a melyen az addigi államvallás összes tanai és intézményeivel alapult; ez az új világnézet, a megváltás tanában összpontosulva, az emberi ész előtt eddig nem sejtett igazságok országát megnyitotta; az ember egészen új világításban tünt fel önmaga előtt; kapott oly hittant, melyet isteni tekintély bizonyított s a mely előtt esze hódolattal meghajolt; kapott erkölcsit, mely életének minden mozzanatát, cselekedeteit beszámítás alá vette s az egész embert addig ismeretlen erkölcsi magaslatra emelte. Szóval megváltoztatta a benső embert, hitét, érzéseit, – újjá teremte az er-

távol áll a mi kényelmes lakásainktól. Nekem ezen emlékekben, de valamennyiben, feltűnt a «*homo carnis*» a ker. kinyilatkoztatás világossága nélkül, a kinek keze nyomait úgylátszik a Gondviselés a mi okulásunkra tartotta fenn. Ezen falak között lehet jól érteni Platónak nyilatkozatát, a ki «*Alcibiadestében Socratest így beszélgetteti: «Necesse est expectare, donec dicatur, quomodo erga Deum et homines habere se deceat.» A ki sz. Pálnak nem akarna hinni abban, a mit a pogányokról írt, Ep. ad Rom, i, 26-31. v., az nézze meg Pompeji emlékeit.*

kölcsi embert, a szellemi embert, – mint azt Guizot igen szépen eléadja.

Azután megtanította az embereket ezen új világ-nézetnek megfelelő, emberhez méltó *családi, társadalmi* és *állami életre*, vagy mint Guizot mondja: az egyház volt az, mely meghódította a barbárokat s kötelékké, eszközzé, a civilisatio elvévé vált a római és barbár világ közt.

Az első hatalom, melyet az egyház harczba bo-csátott, mindig az eszmék hatalma volt – mondja Balmes.¹ Szerte a nagy római birodalomban, sőt an-nak határain túl terjesztettek a ker. tanok. Hitetek az egész világon hirdettetik,² – írta sz. Pál a ró-maiaknak (1, 8.). Terjedtek az eszmék, megkezdő-dött a harcz, a nagy párviadál, – mint Hurter mondja³ – a kereszténység és a pogányság között, lassan alá lett ásva az ó-civilisatio, keresztnyé-lön először az ember, majd a társadalom.

Nézzük a kettőt – külön-külön.

a) Az egyed az emberi társadalom legegysze-rűbb eleme, ha ezt balul fogják fel, ha igazságtalanul becsülik meg, az egyedekből álló emberi társadalom s az azt átható polgárisodás helytelen alapon lesz szervezve.

Már pedig a régiek az embert, mint ilyent, meg nem becsülték eléggé. A hiba nem a szívben, de az észben volt. Hiányzott az ember méltóságának megértése s éppen azért hiányzott a becsülés is, mely az embert, mint embert, megilleti.

Rómában a kapitoliumi múzeumban őrzött „hal-dokló gladiator” egy borzasztó eszmét újít fel az ó-korból a mai ember előtt, a mely eszmének em-

¹ A protest, és a kathol. vonatk. az európai civilisatióra, I. 144. 1.

² Tehát nem azt írta: vallási irataitokat olvassák az egész világon (credimus unicam regulam et normam – prophetica et apostolica scripta V. et N. T-i.), mert ilyesmit nem is írhatott volna.

³ J. mű I. 82. 1.

léke teljes lesz, ha az utas a forum Romanum mellett elhaladva a Colosseumhoz ér; megáll a csonka falak s az állat-ketreczek között és gondol a régi időkre.

Az itt lefolyt borzasztó látványok, a melyek között száz és ezer embernek életét kelle feláldoznia az érzéktelen tömeg mulattatására s a Veszta-szűz ujjmozgása elég volt arra, hogy a megsebzett rab megkapja a kegyelemdöfést, – kétségtelen jelei annak, mily kevésre becsülték akkor az embert. A rabszolgaság óriási terjedelemben, a gyermekkítéssel, a gyermekölés, a népesség szaporodásának meggátlására használt eszközök, – mindenek az ember mélőságáról alacsony eszmének kifolyásai voltak.

Ez az állapot pedig nem valamely társadalmi ferde kinövés számába megy, a milyenektől sohasem ment az emberiség, az *egy világnezetnek* a következménye, mely a régiek rendszeres tanát képezte.

Homer szerint (Odys. 17.): „Jupiter a rabszolgákat megfosztá eszök felétől” Plato azt mondja (a törvényekről), hogy „a rabszolgák szellemében, mint mondani szokás, nincs semmi ép és egész, úgy hogy okos ember az embernek ezen osztályára nem hagyatkozhatik. „ E lealacsonyító tan azonban egész iszonyatosságában *Aristoteles államtudományában* található fel. Műve első fejezetében a család lényegét fejtegetvén s a férfi és a nő, az úr és a rabszolga közötti viszonyt taglalván, állítja, hogy valamint a nő természetileg különbözik a férfitől, úgy a rabszolga is különbözik más emberektől; ezek saját szavai: „így tehát a nő és a rabszolga a *természet-től* meg vannak bélyegezve.” A harmadik fejezetben tovább fűzi a család taglalását, s miután a tételet - a tökéletes család szabadok és rabszolgákból áll - felállította, figyelmét különösen az utóbbiakra fordítja, hogy leküzdjön egy oly véleményt, melyet részökre igen kedvezőnek talált. „Némelyek – úgy-

mond – azon véleményben vannak, mintha a rabszolgaság a dolgok természete rendén kívül esnék, miután csak a törvény erejénél fogva szabad az egyik, vagy rabszolga a másik, a természet azonban köztök semmi különbséget sem tett.” Mielőtt e véleményt megtámadná, a viszonyt úr és rabszolga közt hasonlónak nyilvánítja ahoz, mely a művész és műszer, a lélek és test között létezik, – ezután így folytatja: „Ha most a férfit a nővel hasonlítjuk össze, amaz fel-sőbbséggel bír s azért parancsol, emez alantabb áll s azért engedelmeskedik; hasonló viszonynak kell minden ember között léteznie: azért azok, kik annyival állnak mélyebben, mint a test a lélek alatt, mint az állat az ember alatt, s kiknek képessége leginkább testi erejük felhasználásában áll, melyen kívül tölök misem várható, *a természettől rabszolgáktól vannak rendelve.*”¹ Egyébként is a görögöknel a görög minden, az idegen a barbar – semmi. Rómában a „civis Romanus” cím teszi az embert, aki e címmel nem bír az semmi. Ilyen volt az egyedek osztályozása az ó-kori civilisatióban; e kiáltó egyenlőtlenségek okául magát a természetet tartották, mely az egyik embert szabadnak, a másikat – s ezeket sokkal nagyobb számban – rabszolgának nemzi, akit, mint alacsonyabb lényt, maga Jupiter is eszének felétől megfoszt. S nem is volt vallás az ó-korban, mely ezen nézet helyességét kétségbe vonta, a rabszolgaság fennállását megtámadta, vagy a polgár jogának ellenében emberjogokat állított volna fel.

¹ Balmes i. mű 145-6. 1. Evvel kapcsolatban különös megszivlelére méltók Guizot ezen szavai: «A barbároknál (a germán elem) az embereknek helyzetük szerint meghatározott becse volt. A barbar, a római, a szabad ember, a hűberes nem egyforma becsben álltak, – életöknek tarifája volt. A vizi-góthok törvényében ellenben az emberek törvény előtti egyenlő értékének elve megállapított. .. szóval a vizi-góthok törvénye egészen és tökéletesen bölcs, rendszeres társadalmi jellemet hord magán, – és kirívó belőle, hogy ez ugyanazon papság munkája[^] mely túlnyomó volt a toledói zsinatokban, és mely oly hatalmasan folyt be az ország kormányzatára.» I. 99. 1.

B. Eötvös és Trefort erről megfeledkeztek, s jóllehet mindenketten megtanulták Guizottól, mi képezi a civilisatio fogalmát, mégis a kereszténység hátra-szorításával a római és a barbár elemnek főszerepet szántak polgárisodásunk alakításában, sőt az utóbbi egész enthusiasmussal kiemeli, hogy a legnagyobb s legerősebb elem az új civilisatióban a római elem. Ó felületesség!

Minthá maga a természet is bájkódott volna ennyi nyomorúság felett, melyet ember embernek okozott, s mintha az emberekbe bizonyos ünnepség előérzétét oltotta volna: oly mohó vágygyal fogadták a kereszténységet, midőn az minden tájfelé terjedve az ó-kor *első sarkalatos elvét* semmisnek nyilvánította.

A kereszténység új Isten-, világ- és ember-tant hirdetett, a melyben benfoglaltatott a ker. egyenlőség eszméje, európai polgárisodásunk alphája.

A világnak és az embernek Isten által való teremtése; az emberinemnek egy közös emberpártól való származása; az eredeti bűn közös volta; minden ember közössége a megváltásban, melynek következtében minden ember egyformán az Isten fiai közé van hivatva: oly eszmék, melyek az embert legmélyebb alapjaiban érintik. *Ember ember mellé állíttatik*, mint ugyanazon egy Isten teremtménye, egyenlő eredetében, egyformán bűnös, egyenlőképen megváltva.

Az egyenlőség ezen eszméje fenséges kifejezést nyert a nagy parancsban: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat (Máté 22, 29.) s minden embert felebarátnak nyilatkoztat ki. Az említett tanokra emelt egyenlőségi eszme oly positív alapot nyert, mely örökké érvényű, mely magára az ember természetére vonatkozik. Ehhez kapcsolódott a tevékeny szeretet törvénye, mely azt eszközli, hogy a mit a tan az emberre nézve hirdet, az egyúttal cselekedeteiben

meg is valósuljon. Az evangélium ugyanis nem tekintette az embert csupán benső egyedi mi-volta szerint, elvonatkoztatva annak külső viszonyaitól, hanem olyannak tekintette őt, mint a minőnek Isten teremtette társadalmi lénynek s mint ilyenről állította fel egyenlőségi tanát.

Különös hatályossággal tárgyalja keresztenység e tanát sz. Pál. „Mi mindenájan, akár zsidók, akár pogányok, rabszolgák vagy szabadok ugyanazon egy Lélekben vagyunk megkeresztelve az ő (Krisztus) testéhez.” (I. Korinth. 12, 13.) Krisztus teste alatt érti az egyházat. „Mert valahányan megkeresztelkedtek Krisztusban, Krisztust öltötték fel: itt nincs sem zsidó, sem görög, sem rabszolga, sem szabad, sem férfi, sem nő (szem előtt tartja azokat a különbözeteket, melyeket ezen osztályozások a régiénél jelentettek) mindenájan *egyenlők* (egyenlő jogukat) vagytok Jézus Krisztusban.” (Galat. 3, 27-8)

Ezen tan nem foglal magában kevesebbet, mint a nemzetiségi különbözetek jogi következményeinek megszüntetését, a rabszolgák felszabadítását, a nőnek egyenjogúsítását¹ a férfival -. a keresztenységben. Nagyszerű és a régiek előtt ismeretlen tan ez: egy új, emberhez méltó egyedi, családi és társadalmi élet megalapítására. Mint egy felvillanyozó eszme terjedt el mindenfelé, oszlatta a régi társadalom rémeit, s az történt vele, a mi minden nagy és gyümölcsöző tannal szokott történni: behatott az emberiség leg-bensejébe, mely őt becses csiraként fogadta magába míg a csira, terebélyes fává nőve, üdítő árnyékával előbb a családokat, s azután a nemzeteket befedte.²

¹ L. a nő helyzetét az ó-civilisatio, a germán viszonyok s a keresztenység befolyása alatt Guizot I. 119. 1.

² Balmes i. mii I. 147. 1. A keresztenység elterjedésére jellemző, hogy sz. Pál Rómából írt leveleben üdvözli a Philippieket azok nevében is «a kik a császár házból valók.» (4, 22.) Tacitus Annál. I. 13. c. 32. Pom-

A kereszténység kihirdette az embereknek természeti és természetfeletti egyenlőségét. Ez az alap, a melyhez kapcsolódtak a többi tanok az egyedről. Az ó-kor bűnösökké tette az isteneket, nehogy pél-dájok mellett az ember több akarjon lenni, mint gyarló ember, a kihez a fertelmek illenek: a kereszténység a szent, a tökéletes Isten eszméjét állította az ember elé, hogy küzdve, fenséges tehetségeit és adományait kifejtve megnemesbüljön s mint a teremtés királya – királyi műveket létesítsen; innen *a munkának* megszentelése¹ a kereszténységben s ez által a valódi haladás azon útja megnyitva, a melyet az ó-kor magához méltatlannak tartott.

Az ó-kor szabadon ereszi a szenvédélyek fékét, hogy az ember annyi zsarnoknak legyen alávetve, a hánynak szenvédély csak uralkodhatik felette: a keresz-

ponia Graecina «insignis femina»-ról beszél, a ki «superstitionis externae rea» volt. L. Jungmann i. mű 112. I. – Domitian koráról (81-96.) pedig ezeket írja a történelem: «Ez időben a kereszténység már a legelőkelőbb római családok tagjaiban is számos követőre talált, s a mit e pontra nézve eddigéle csak a hagyomány után tudtunk, azt most az újabb régészeti kutatások fénysesen igazolják. A Via Appián levő, sz. Lucina és sz. Kálixtról nevezett katakombákban talált sírkövek tanúsítják, hogy a keresztény vallás Domitian alatt az Octaviusok, Corneliusok, Aemiliusok és Aemiliánok házaiban ismertes volt Atticus, Cicero barátja és Asinius Pollio, kihez Horácz több ódáját írta, utódaik között már ekkor keresztyéket számláltak. Hogy a Flaviusok császári családjában szintén találkoztak keresztyének, azt Dio Cassius nyomán eddig is határozottan tudtuk. Domitian alatt e család néhány tagja vértanúságot is szenvédett; nevezetesen T. Flavius Clemens, Vespasian császár bátyjának fia, volt consul, 95-ben Kr. u. mint a zsidó valláshoz szító és a nyilvános szokások elhanyagolója, javaitól megfosztva halálra ítéltetett, neje Flavia Domitilla, Domitian unokahuga, Pandataria szigetére száműzetett. Az ifjabb Domitilla, Flavius Clemens nővérének, a szintén keresztyén Fl. Plautillának leánya, Pontia szigetére küldetett. Ide tartozik Acilius Glabrio előkelő római főúr is. Dio Cass. LXVII. 14. Kraus Kirchengeschichte 57. 1. Rapaicsnál i. mű I. 90. 1. Magában Pompejiben is, midőn 79-ben Kr. u. a Vesuv hamuja elborította, találkoztak már keresztyének, legalább erre mutat a nem rég talált felirat: «Audi Christianos saevos olores» (cygnos), a mely szavak vonatkozni látszanak a Nero-féle üldözésre. Jungmann i. mű 116. 1.

¹ Hettinger Apologie d. Christ. V. 365. 1.

ténység harczot üzen a nemtelen szenvedélyeknek. „Kerüljétek a fajtalanságot. Vajjon nem tudjátok, hogy *tagjaitok* a sz. Lélek temploma, a ki bennetek van.” (I. Kor. 6, 18-19.) A rómaiaknál: *sua cuique deus fit dira cupidus. Aeneid. IX. 185.*

Az egész ember, szava úgy mint tette, sőt a benső ember gondolataival, szándékaival erkölcsi szabály alá került; örök jutalom vagy örök büntetés lett eléje kitűzve; küzdelmeihez új erő- és életforrás nyílt meg számára az egyház szentségeiben. A ker. hit- és erkölcsőtől egész terjedelmében kellene kiírni, ha részletesen akarnák megismertetni azt a hármas viszonyt, a melybe az ember: Istennel, önmagával és embertársával jutott a keresztenységen.

Mindenek természetes következménye volt, hogy az ember tudatára jött annak, hogy ő ember s nem öntudat- és önrendelkezés nélküli része az államnak; ember, ki önálló becscsel és értékkel bír, kire nagy felelősség vár, tehát nem oly jelentéktelen atom, melyet a hatalomba burkolt zsarnokság felhasznál vagy elvet, a mint szeszély vagy meggyökerezett előítélete kívánja. Hogy ez a tudat mennyire emeli az egyed erkölcsi érzetét, mennyire ébresztheti benne az önmunkásság és a kötelességteljesítés gondolatát, – tudja mindenki, aki ker. elvek szerint él.

Alkalmazzuk ezt most az összes egyedekre, a mint a társadalmi kötelékek által egymáshoz vannak kapcsolva, viszonyítsuk ehhez azokat a pogány társadalmi viszonyokat, a melyek között a keresztenység az embereket találta, akkor egyrészt elgondolhatjuk azt a forrongást, a melyet az egyednek ezen ker. emancipációja a görög-római civilisatio összes téréin előidézett s a melyet Seneca, ifj. Plinius már ismert panaszai némileg illustrálnak, – másrészről meggyőződünk, hogy csakugyan a keresztenység és nem más „volt nagyszerű válppontja a civilisációknak.” (Guizot.)

Az egyenlőség tehát szorosan és kizárálag kereszteny eszme, melyet a ker. világnézettől elválasztani nem lehet. Midőn újabb időben az u. n. egyenlőségi eszmét a ker. tanok ellenére, sőt a keresztenység egyszerű elvetésével hozták forgalomba, az nem többé az az egyenlőségi eszme, a melyen európai civilisációk sok századon keresztül fejlődött: *az egy különös fogalom egészen más tartalommal*, mint a mit e szó – egyenlőség egyáltalán jelent. Kimutatta ezt Eötvös is I. 60 s. k. 1. Uralkodó eszméinknél régi a szó, új a tartalom, egészen a szédelgő kor eszejárása szerint. Azon eszméknek, melyeket egy század óta a társadalmi és az állami viszonyok átalakítására alkalmaznak s a melyeket maga Eötvös is a francia forradalommal hoz kapcsolatba,¹ – egészen más, világnézet szolgál alapul. Azok a 16-ik század óta érlelődtek mindenféle, csak nem a kereszteny bőlcselet keverékéből. Az újabb rendszerek megalkotói letértek a ker. tan útjáról, fogalmaik megszűntek ker. fogalmak lenni, a mint velők együtt az ember fogalma, személyi becse is e doctrinairek szemeiben elveszítette a keresztenység által hirdetett jelentőséget. Igaz, hogy nem tudták a pogánykort visszaidézni; mert a ker. civilisatio kitörülhetlen Európa közszelleméből; innen az új eszmék nem ker. eszmék, de nem is egészen pogány eszmék, legalább magukban s innen a rengeteg zavar is, mely azok alkalmazásából származik. Újabb időben világnézetek küzdenek egymással. Azért igen naivul cselekszik, aki uralkodó eszméinknél egyszerű félreértést tételez fel s azokat egyszerűen corrigálni akarja. Különben

¹ «A francia forradalom, mely az új kor összes törekvéseinak kiindulási pontjául tekinthető, – a szabadság nevében vette kezdetét. Francziaország alig kezdé meg azonban küzdelmeit a szabadságért ... a szabadság eszméjének helyébe (a melyet különben Eötvös is forradalmilag meghatározott 49. 1.) a népfelség elve lépett.» I. 51. 1. Trefort pedig a francia forradalmat a renaissance és reformatio szülemlényének nevezi. I. mű 58. 1.

Eötvös, ki ellenfeleivel egy gyékényen árul, erre hivatással nem bír.

A ker. egyenlőség eszméjével legszorosabb kapcsolatban áll a szabadság eszméje.¹ Az erkölcsi beszámítás, az erény és a bűn, a jutalom és a buntetés ker. fogalma az emberi szabadság corolláriumai.

Ugyanazon ker. világnézetnek folyománya a szabadság, mint a melyből az egyenlőség eszméje származott.

Tudta azt a kereszténység, hogy nemes függetlenség érzete honol az ember szívében, a mely nem veti magát könnyen más akaratja alá, míg ez elsősségi igényeit jogos alapon érvényesíteni képes. - Az ember nagy arra, hogy egy más embernek, mint ilyennek engedelmeskedjék.² - Azonban a szabadság e méltánylása által a kereszténység nem bontotta fel a fellebbvalói és az alattvalói viszonyt; hanem nemesbítette; mert midőn az egyéni szabadság mellett az engedelmességet, mint társadalmi szükséget hangoztatta, isteni jogcímre alapította azt s a jogokat, melyeket az uraknak biztosított, szigorú kötelmekhez kötötte, a lelkiismeretre viszonyította, úgy hogy az urak és a szolgák között a jog és a kötelesség kölcsönössé vált. Nem bontotta föl a társadalmat; az egyed a társadalom tagja maradt, de a társadalom sokszerű viszonyai azon mértékben módosítattak, a mint azt az egyedre vonatkozó ker. egyenlőség és szabadság eszméi követelték.

Ugyanaz az apostol, aki a rabszolgákat a szabadokkal egy sorba állította, ismételve engedelmeségre serkenti a szolgákat uraik iránt; de az indokokat, melyeken a szolga engedelmességének alapulnia kell, oly módon adja elő, hogy az urakat is megható és hatályos szavakkal figyelmezteti köteleségeikre. Az uraknak egykor élet és halál feletti

¹ XIII. Leo levele: az emberi szabadságról. Religio 1888.1. félév 52. sz.

² Hettinger Apologie V. 404. 1.

joga eltűnik és helyébe lép a ker. szeretet törvénye, mely az egyenlőség elveit a társadalmi tagozottság szükséges különbözeteibe viszi be. „Szolgák – mondja Ephes. 6, 5-9. – engedelmeskedjetek testszerinti uraitoknak . . . nemcsak szemre szolgálván, hogy az embereknek tessetek, hanem mint Krisztus szolgái ... És ti urak! ugyanezt tegyétek szolgáitok iránt; mert hisz tudjátok, hogy nektek is mint azoknak van uratok a mennyben, kinél nincs személyválogatás.”

Az a kis levél, melyet szt. Pál Philemonhoz írt Onesimus megfutott rabszolga érdekében egy *magna charta*, melyet a keresztenység adott az (5-korban megvetett ember-osztály számára. „Fogadd őt, nem mint szolgát, hanem mint legkedvesebb *testvért*,” a kit én nemzettem (a keresztség által) a bilincsekben, „fogadd őt, mint engem,” kéri sz. Pál Onesimus urát.

Ily módon értelmezte a keresztenység az egyenlőséget és a szabadságot az egyed érdekében s azt az addig elfajult társadalmi rétegekben *tényleg* is megvalósítani törekedett; mert a keresztenység életelv, mely csak akkor valósul meg teljesen, ha az az ember cselekedeteiben, családi és társadalmi viszonyaiban kifejezésre talál.¹ – Hatalmas volt a kereszteny eszmék befolyása magoknak a pogányoknak gondolkozására már azon időben, midőn elnyomatva, nyilvános jogi elismerésben még nem is részesült a keresztenység.

A történetírók jelentékeny különbséget vesznek

¹ Hogy a ker. tanok, különösen a ker. egyenlőség és szabadság eszméje csak lassan lépett életbe, hogy a társadalmi viszonyok összességiükben csak hosszú századok lefolyása alatt alakultak át teljesen ker. társadalommá, ki az, aki ezen csodálkoznék? «*Inter vicissitudines mundi et consolationes Dei peregrinando procurrit Ecclesia*», mondta már sz. Ágoston (*De civ. Dei* 1. 18, 51. c.) Egy új civilisatio alakítása nehéz mű, hosszú mű. Igazságtalanul jár el azonban, aki az egyháznak a társadalom javítása körüli fáradozásait csak azért kicsinyelné, mert lassan ment a munka, amint ezt teszi pl. Guizot, midőn kételkedik, vajon a rabszolgaság megszüntetése tökéletesen a keresz-

észre a Krisztus előtti és utáni stoikus bölcselőkben.¹ A mióta ker. község alakult Rómában s ahhoz a nép különböző rétegeiből sőt a magas osztályokból is többen és többen csatlakoztak, úgy hogy Suetonius szerint: „Claudius judaeos (a mennyiben a pogány ember a keresztényeket a zsidó vallás tagjaiul tekintette) impulsore Chresto tumultuantes Roma expulit; a mióta a keresztények ezen s a Nérói üldözés következtében közrészvétet ébresztettek, amint ezt Tacitus jelezzi: „unde quamquam adversus sonentes et novissima exempla meritos miseratio oriebatur” (Annal. 15, 44.): azóta a római bölcselőnél új, azelőtt ismeretlen eszmék kezdenek jelentkezni: a könyörületesség, áldozatkészség sőt az alázatosság némi sejtelme is.² A személyi jog becsülésben kezd részesülni s módosítólag hat a törvényhozásra.

A pogány bölcselő észrevétlenül került a ker. eszmék befolyása alá s az ó-világ az emberies bánamód felé kezdett hajolni, mielőtt a ker. vallást befogadta volna.

Észrevehető e változás Seneca iratain; ifj. Plinius, Plutarch, Epiktet és Marc Aurélról hasonlót lehet állítani. Egyes gondolatok, a melyek műveikben előfordulnak: az állami életről, az ember méltóságáról, a házasság és gyermeknevelésről, már is a megszokott egoismuson felül állanak; sőt a közéletben

ténységnak köszönhető-e? (I. 182. 1.) Az ilyen ember nagyon a szobájából nézi a világ folyását s nem tudja, mit tesz az: régi megrögzött előítéletekkel megküzdeni, különösen, ha azok a hatalmasoknak kedvezők. (L. Balmes I. 135-143. 1.) De különben maga Guizot is eleget mond, midőn ezeket írja: «A legtöbb felszabadítás! formula különböző időszakban vallási indokon alapul, s a felszabadítás majdnem csak vallásos eszmék, jövő remények, az emberek vallási *egyenlősége* nevében van kimondva. Hasonlóképen fáradozott az egyház számtalan szokások korlátozásán és a büntető és polgári törvényhozás javításán.»

¹ Tárgyalja ezt Hettinger Apologie V. 395. sk. 1.

² A humilitasról Hettinger Ápol. V. 294. 1. V. ö. Hurter i. mű I. 80. 1.

is: a szegények, szerencsétlenek, magok a rabszolgák enyhébb bánásmódban kezdenek részesülni. – Nerva felkarolta a szegény gyermeket és elrendelte, hogy közköltségen tartassanak el. Traján ötezer ilyen elhagyott gyermeket tartott Rómában; ugyan ő alatta enyhültek a rabszolgákra vonatkozó törvényes intézkedések s még inkább Hadrián, Antoninus Pius és Alexander Severus alatt. Hadrián megfosztotta az urakat az élet és halál feletti jogtól, a melylyel rabszolgáik fölött rendelkeztek. Antoninus alatt valamely rabszolgának megöletése a gyilkossággal azonosnak nyilvánítatott. Alexander Severus alatt Ulpianus jogtudós először kimondta, hogy a rabszolgáság a természetjoggal ellenkezik.

Ezen nézettérzés magyarázatául elég utalni arra, hogy Hadrián Krisztust az istenek közé felvenni s bálványok nélküli templomokat tervezett építeni; hogy Alexander Severus különös tisztelettel viselkedett Krisztus személye s erkölcsstanának tisztságára iránt annyira, hogy még szobrát is imatermében (lararium) felállította, palotája homlokzatára pedig Lukács evang. 6, 31. szavait véseté: „Valamint akarjátok, hogy nektek cselekedjenek az emberek, ti is hasonlóképen tegyetek nekik.”¹

Az új világörökség terjedésével visszanyerte az ember önrendelkezési jogát s megindult az új civilisatio. – *Ez tehát az egyenlőség és szabadság eszméinek eredete s jelentése az európai civilizációban.* – Miután láttuk, hogy a kereszténység volt az, mely a társadalom legegyszerűbb elemét: az egyedet az új polgárosodás számára kiképezte s ez által megvetette az alapot, mélyen egészséges, ker. emberhez méltó új társadalmi szervezés megindulhatott s tényleg meg is indult, most még egyszer visszatérünk a germán elemre, miután Guizot s utána Eötvös és Trefort éppen az egyed kifejlése szempontjából ezen elem-

¹ Rapaics Egyháztört. I. 107. 1.

bői sokat, minden származtatnak civilisatióink számára, hogy így a contrario is megerősíthessük, a miket az előzőkben a keresztenység elévülhetlen érdemeinek méltatására mondottunk.

Téved Eötvös, midőn Guizotot dicsérve ezeket mondja: „Az önbecsülés érzetét és az egyéni önállás utáni vágyat azon népeknek (éjszak barbárainak) köszönhetjük, melyek a római birodalmat megbuktatták.” (I. 184.I.) Téved Trefort is, ki ugyanezt ismétli (i. mű 100.1.) Ezt a nagy horderejű állítást ekként értelmezi Guizot: „A személyes egyéni függetlenség érzelme, a szabadságban! kedvtelés, mely a véletlenre majdnem más célnélkül mint saját kielégítésére fejlődik ki, ezen érzelem a római társadalomban, a kereszteny társaságban ismeretlen volt és csak a barbárok által hozatott be és tétetett le az új-kori civilisatio bőlcsojébe. És itt oly nagy szerepet játszott, oly szép eredményeket hozott létre, hogy lehetetlen azt, mint alap-elemeinek egyikét nem kellő világosságba helyezni.” (I. 71. 1.) Eötvös pedig müve 184-198. lapjain részletesen kifejti ennek hatásait az európai civilisatidra.

Jóllehet oly egyéni önállásról s az önbecsülés oly érzetéről van itt szó, mely „a véletlenre majdnem más célnálkül mint saját kielégítésére fejlődik ki,” a mi eléggé pogány érzet; mégis, miután Ők azt az egyéni önállás utáni vágyat kontemplálják, a mely oly nagy szerepet játszott s oly szép eredményeket hozott polgárisodásunkban s azt a keresztenység egyenes kizárással a germán elemnek tulajdonítják, tehát az egyed kifejlődését a barbároknak tudják be érdemül: mi ezt Balmessel egyenesen tagadjuk; mert ezt az állítást senkifia sem történelmileg sem lélektanilag bebizonyítani nem képes. Hogy igazunk van, azt Guizotnak saját szavaival fogjuk kimutatni.

A mi a történelmet illeti azt mondja Guizot: „A barbárok társadalmi állapota, szokásaiak, majdnem

tökéletesen elvesztek (azaz többé azokat nem ismerjük), mi kénytelenek vagyunk ezeket a legrégebbi történeti emlékek után vagy *képzeletünk megerőltetésével kitállni.*" (68. 1.) Mi pedig úgy ismerjük a tényálladékot, hogy amint az éjszak népei á történelem színpadán feltűnnek, már is köztük járt a keresztenység s amint a szilájságot levetve olyasmit alkottak, a mi a civilisatio fogalma alá esik, azt már mint keresztenyek tették.

Azért hagyjuk el a történelem terét, mely a Germánok ősi állapotára vonatkoznék, nehogy „meg-erőltessük képzeletünket,” vegyük a dolgot inkább lélektanilag, hiszen Tacitus rajzait Guizot is ábránd-nak nevezi. (I. 120. 1.)

Hogyan jutottak a barbárok a „személyes egyéni függetlenség azon érzetéhez,” mely oly nagy szerepet játszott, oly szép eredményeket hozott létre az új polgárisodásban, a midőn ezen érzetre a déli népeknél, a melyeknél különben a politikai függetlenség érzete oly hatalmasan kifejlődött, nem akadunk?

Talán az éghajlatok a szabadság e két nemén, mintegy örökségen, megosztottak? Hogyan kelljen azt egyáltalán felfogni, hogy az, a mi a barbárság-nak századokon keresztül sajátsága volt, idővel a legnemesebb polgárisodás termékeny magva lett?

Úgy látszik, hogy e kérdésnél a dolgok külsszíne (s a mint alább említendük, még más valami) veszélyes tévedésre szolgáltatott alkalmat, s hogy Guizot „dús szellemi tehetsége, megragadó ékesszólása a szigorúbb vizsgálat mellett puszta képtelen-ségnek látszót is valószínűnek s elfogadhatónak ecsetelte,”¹ – a mi hogy csakugyan sikerült neki, mutatja nálunk Eötvös s Trefort példája.

Guizot a barbárban feltételezett „egy nemes és erkölcsi érzelmet, – mely hatalmát az ember erkölcsi ter-

¹ Balmes i. mű I. 211. 1.

mészetéből meríti” (70. 1.), de arról megfeledkezett, hogy annak előbb a ker. eszméken kellett átszűrődnie, hogy európai civilisációink egyik legjelentékenyebb elemévé fejlődhessék. Majd megmondja azt ő maga is. A barbárok erkölcséinek és nézeteinek méltatásánál csakugyan beteljesedett Eötvös nyilatkozata. „Vannak a történetben tünemények, melyek éppúgy kétségteleneknek látszanak (legalább némelyeknek), mint azon téTEL, hogy a nap a föld körül forog s melyek alapos vizsgálat után éppen úgy csalódásoknak mutatkoznak és ha a bizonyítékokul felhözött tények alapos vizsgálata helyett csak a külszínrre ügyelünk, gyakran nagyobb tévedéseknek vagyunk kitéve, mint ha az abstractio száraz ösvényén maradtunk volna.” (I. 191. 1.)

Vegyük a dolgot alapjában. minden emberben egy kiolthatlan érzet él, mely őt arra serkenti, hogy a roszat kerülje, a szerencsét, a boldogságot keresse. Ezen érzet közös minden emberrel, a beduin-nal csakúgy mint a Szajna-partján sétáló dandyval, a régi plebejussal csakúgy mint Japán trónján ülő Mikádóval, egyike csakúgy mint másika gyűlöli azt, a mi őket tehetségeik használatában gátolja. Ez az önfentartás érzete, a melyhez egy másik: az önbecsülés, az önméltóság érzete csatlakozik; ez már a gyermek szívében ébredez, s mely nyugodni, pihenni az élet egy szakában sem enged. – E kettős érzetből támad a függetlenség szeretete, a mely szintén közös minden emberrel, mert természetében gyökeredzik.

A mint azután az egyed más és más, physikailag és erkölcsileg különböző helyzetekbe kerül, változnak e beléoltott érzetek árnyalatai, legeltérőbb szokások és erkölcsökké fejlenek, a melyek tényleg a különböző népek életét oly sajátszerűen jellemzik.

Minden attól függ, milyen képzettel bír az egyed önméltóságáról s azon boldogságról, a mely után tör.

Ismertessétek meg Őt azon fogalmakkal, melyeket a keresztenység s az általa kiművelt ész tanít, – s jó polgárt neveltek belőle; rekeszszétek öt ki a keresztenységből, helyezzétek Európa vadonjaiba, hagyjátk öt elfajult fogalmai mellett s a függetlenség vad kitöréseinél és egy szánandó an alacsony helyzetnél egyebet nem észleltek rajta.

Ha most az éjszak egykorai barbárait e szempontból teszszük vizsgálódásunk tárgyává, úgy bizonyára semmi olyast nem fedezhetünk fel náluk, a mi a parancsoló s kényszerítő szükségesség fokán felül állana. Társadalmi viszonyaik olyanok voltak, a mi-lyeneket babonás néztek, durva szokások, szilaj erkölcsök mellett várni lehet. Szigorú és mostoha éghajlat alatt születve, elszaporodásuk folytán minden oldalról korlátoztatva ösztönszerűleg rávetették szemeiket a szomszéd tájakra, a hol bő zsákmányt éreztek. Valami különös akadályokkal nem találkozván zúdultak a római birodalomra, mint a hegyi folyam, mely magas szikláról alárohanva elárasztja a szomszéd mezőket.

A társadalmi kötelékek, melyek e népeket régi területükön, erdeik között összetartották, felbomlot-tak. Elvegyülvén az új népek közé, új szokásokra akadtak; a műveltebb társadalom a hódítók fegyverei alatt pusztul, minden a mi régi elvész, mielőtt valami új helyét elfoglalhatná. Éjszak zabolátlan fia ott áll új és szokatlan helyzetében, homályos emlékkét őrizve szülőföldjének anélkül, hogy a leigázott népeket meg tudná kedvelni, anélkül hogy valami törvényt tisztele, embertől félne, vagy valami erkölcsöz ragaszkodnék.

Ez az a nyers individualismus, a függetlenség elvadult érzete a barbárban, a melyet maga Guizot is Thierryt javítva hangsúlyoz (I. 70. 1.); a mely érzet sem az egyed valódi jólétével, sem méltóságával meg nem egyeztethető, mely távol attól, hogy az új

polgárisodás csiráját rejtette volna magában, éppen a legalkalmasabb eszköz volt arra, hogy Európát a vadság állapotába sülyeszsze s a régi polgárisodás minden maradványát megsemmisítse.¹

Hogyan van az mégis, hogy Guizot ezen barbároktól származtatja új polgárisodásunk egyik legjelentékenyebb elemét: az önbecsülést s a személyes függetlenség érzetét?

Guizottal e kérdés vitatásakor az történt – fejtegeti szellemesen Balmes – ami nagy szemekkel gyakran történik; valami sajáságos jelenet felizgatja őket s vágyat ébreszt bennök ennek okát kutatni; azonban a titkos hajlam által, melynél fogva a jelenetnek valami új, váratlan, meglepő eredetét óhajtják feltalálni, félrevezettetve, gyakran letérnek az igaz útról s hibába esnek.

Guizotnál ehhez még egy más ok is járult. Ő már első tekintetre, melyet az európai polgárisodás különféle elemeire vetett: az egyházat ismerte fel ama leghatalmasabb és legbefolyásosabb erőnek, mely a társadalmi rend felépítésére közreműködött; erről ő maga tollának szokott magasztos irályával tett bizonyoságot. Midőn az egyéni önállás kérdése felmerült, ezt is meg kellett magyarázni; de vajon ismét a keresztenységből? Ez által a polgárisodás nagy művét egyedül a keresztenységnak tulajdonította volna; pedig Guizot mindenáron munkatársakat akart melléje adni, s ezért esett tekintete a barbár csordákra, azt állítván, hogy az erdők fia megbarnult homlokán, vad vonásaiban, nyugtalan és lángoló tekinettelében található fel az európaiak lényébe oltott függetlenség és méltóság nyers, de valódi ősképe.

Úgy látom, hogy Balmes Guizot álláspontjára nem találta meg a valódi okot. Hogy Guizot európai civilisációink egyik legjelentékenyebb elemét a

¹ Balmes i. mű I. 21-ik fejezet.

barbár germánoktól származtatja, *az szükséges következménye a keresztenységről ápolt nézetének*. A ki a keresztenységtől minden befolyást megtagad a társadalomra, a ki, mint Eötvösünk, a ker. elvek alkalmazását a más világra tolja, az, ha a civilisációkban nyilvánult eszmék eredetét megfejteni akarja, miután a római elem nyilvánvalóan alkalmatlan e célra, a barbárokhoz kénytelen menekülni s megtagadni azt a kézzelfogható elvet: *nemo dat, quod non habet*.

Íme újabb érv arra, hogy az eredeti keresztenység – a katholikus keresztenység volt!

Azonban Guizot minden protestantismusa mellett nem ferdíti eí a tényeket annyira, hogy a barbárok-ról világba bocsátott véleményét saját szavaival meg ne czáfolhassuk.

Először maga írja, hogy ezeket a barbárokat az egyháznak kellett megcivilisálni. Felvéti ugyanis a kérdést (94. 1.): miként és mikor szűnt meg a barbárság? Egyes jelentéktelen okok felemlítése után így folytatja: „Volt még egy harmadik tényező, mely mindenki szemei előtt lebeg, a kereszteny egyház. Az egyház egy rendszeresen alkotott társaság volt, mely elvekkel, szabályokkal és fegyelemmel birt, és mely égett a vágytól befolyását kiterjeszteni és ezen hódítókat meghódítani. – Ezen korszakbeli keresztenyek között a kereszteny papságban voltak férfiak, kik mindenre, minden erkölcsi és politikai kérdésekre gondoltak, kik minden dolgok felett határozott véleménnyel, erélyes érzelmekkel és azon élénk vágygyal bírtak, hogy ezeket elterjeszszék és ural-kodókká tegyék. Soha társaság oly erőlkodéseket, fáradozásokat nem tett, hogy környezetére hathasson és magához hasonlítsa a külvilágot, mint a kereszteny egyház az 5-ik századtól kezdve a 10-dik századig. Ha majd történetét tanulmányozandjuk, látni fogjuk, minden kísérleteit, és *miként támadd meg némi tekintetben minden oldalról a barbárságot hogy fölötte*

uralgva, civilisálja." (I. 95-6. 1.) Ez tehát civilisációink fontos eleme, a barbárság, melyet előbb meg kellett civilisálni? Különben az idézett sorok oly szép elismerést foglalnak magukban a kath. egyház irányában, a milyent sem Eötvös sem Trefort művében nem találtam.

Másodszor maga Guizot annyira ízzé-porrá törí a barbárságot, hogy kizáraja előttünk a lehetőséget is a barbárságból bármi jelentéktelen elemet származtatni civilisációink részére.

„Világos az, – mondja – hogy ha nem bírnak az emberek oly eszmékkel, melyek saját létezésükön túlterjednek, ha szellemi láthatáruk önmagukra szorítkozik, ha szenvédélyeik és akaratjuk szeszélyeinek rabjai, és végre ha nincsenek köztük bizonyos fogalmak és érzelmek, melyek körül csoportosulnak, mondomb világos, hogy köztük társulat nem fog létezhetni, s hogy *minden egyén azon társulatban, melybe lépend, csak a zavar és felbomlás elve leend.* mindenütt, hol az egyéniség majdnem korlátlanul uralkodik, hol az ember csak önönmagát veszi tekintetbe, ahol eszméi önönmagán túl nem terjednek, s ahol csak saját szenvédélyeinek hódol, a társadalom (értve egy kissé kifejlettebb és állandó társaságot) reá nézve majdnem lehetetlen. – És azon korszakban, mely minket foglalkodtat, *ilyen volt Európa hódítóinak erkölcsi állapota.* Utolsó előadásunkban megjegyzem, hogy *mi* a germánoktól sajátítottuk el az egyéni szabadság, az emberi egyéniség erélyes érzelmét, *de ezen érzelem a durvaság és tudatlanság rendkívüli állapotában, az önzés egész baromiságában és egész társaságatlanságában,* – és ez ilyen mértékben volt meg a germánoknál az 5-ik századtól kezdve a 8-ik századig. (Ez gyönyörű elem a műveltség megalapítására!) – Mindegyike csak saját érdekekével, saját szenvédélyével és akaratával gondolt, hogyan alkalmazkodhattak volna tehát egy valóban társas állá-

póthoz? ebbei beléptetésüket megkísérlették ugyan, de mindenkorban ebből valamely gondatlan tett, vagy szenvedély kitörése következtében, vagy végre az értelmiség hiánya miatt csakhamar kiléptek. minden perczen látható a társaság megalakulási törekvése, de egyszersmind látható minden perczen felbomlása is az ember tettei által, és az erkölcsi feltételeknek hiánya miatt, melyekre múlhatlanul szüksége van a társadalomnak, hogy fenállhasson.” (I. 93-4. lap.)

Tehát mi a *civilisatio* a kereszténység nélkül? Az, a mik voltak a germánok sz. Bonifácz és papjai nélkül. És midőn Guizot, önmagának ellentmondva, a germánokra nézve ezt kiemeli, és éppen azokat a nemes tulajdonokat, melyeket a *civilisatio* számára szolgáltatniuk kellett volna, tőlük egyenesen megtagadja, – Eötvös és Trefort mint oly hires gondolkozók nem vették azt észre Guizotban? Azért a germán elemet Guizot, Eötvös, Trefort értelmezése szerint a tudomány nevében – servatis servandis – európai civilisáció alkotó elemei közül kitöröljük s helyébe a kereszténység elveit írjuk, mint a melyek a germánokat is képesítették arra, hogy az új *civilisatio* tagjai lehessenek.

Ha pedig a személyi önbecsülés s az egyéni önállás utáni vágy a kereszténységnek, eszméinek köszöni eredetét, mint a mely által az a minden emberben található természetes önierzet megnemesült, tartalmat és célt nyert; ha, amint ismeretes, a kereszténység kész eszmékkel lépett a világba: akkor fölötte téves Eötvösnek azon további állítása is, mely az első keresztyének között a szabadság valamelyes érzetét egy taní szempontból egészen lényegtelen s csak utóbb bekövetkezett körülmenyből, - az *elnyomatásból* eredezteti; másrészt azt engedi gyanítatni, mintha a kereszténység éppen azért, mert tagjaiban a szabadság utáni vágy csak az *elnyoma-*

tás folytán keletkezett: az egyed kifejlését bizonyos *almisticus irányban* mozdította volna elő.

„Mindenki, a ki magát elnyomottnak ... érezte ... egyenlő vágygyal tekintett azon világ felé, hová az elnyomónak hatalma nem terjed s magát e világ polgárának tartotta. minden elnyomottnak eszménye a szabadság s így a kereszténység is szükségekép a szabadság elveit állította fel.” Mindez pedig oly értelemben történt volna, hogy „a kereszténység oly elnyomottak vallása volt, kik nem remélhették, hogy bilincseiktől megszabadulnak s *kik ennél fogva nem is törekedtek e célra.*”

Azonban történelmileg véve a tényálladékot: azokról az első keresztényekről éppen az ellenkezője áll annak, a mit Eötvös rólok mondott.

Az első keresztények a szabadság és függetlenség elveit, mint keresztények bírták a hit felvétele első pillanatától; mert a kereszténység legbensőbb lényegében a szabadság vallása és az elnyomatás *csak alkalmat szolgáltatott nekik*, hogy ország-világ előtt kimutassák személyi önbecsülésöket, egyéni önállóságukat, magas értelmiségüket s tanúságot tegyenek arról a legnemesebb értelemben vett ker. szabadságukról, mely éppen úgy távol állott a rideg, józan eszme nélküli fanatizmustól, mint a féktelen, minden rombolni kész szabadosságtól.

Az apostolok ugyan folyton intették a hívőket, hogy a fennálló hatalomnak engedelmeskedjenek,¹ de egyúttal oly határokat szabtak a keresztények elé ezen hatalommal szemben, a melyek között az egyed vallási és ker. polgári joga oly mértékben érvényesülhetett, a mint az a pogány absolutismus alatt egyáltalán ismeretlen volt.

Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré – mondta Krisztus. (Máté 22, 21.) Ez az „adjátok meg”

¹ Hettinger Fund. Theol. II. 51. I. (3)

kiterjed mindenre, a mi a fensőbbségét a jog és a törvény szerint megilleti. *De nem többre!* mert a világi hatalom felett, legyen az bár legmagasabb, áll még egy magasabb: az Isten (Ján. evang. 19, 11.), a kinek minden alá van rendelve,¹ Midőn az apostol kimondta a hatóság előtt, a mely elé állítatott, a nagy szót: Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek (Ap. csel. 5, 29.), megnyitotta az egyén önállóságán és ker. függetlenségén alapuló civilisatiót összes szabadalmaival. Az a sötét Mam-mertini börtön ott a Capitolium lábánál láta a régi szabadságok áldozatait, Catilina czinkos társait, kik a szabadság színe alatt a szabadosságért küzdöttek; láta a keresztény szabadság áldozatait: Pétert és Pák is; amazok azért kerültek a börtönbe, hogy megsemmisüljenek; emezek, hogy megmutassák, mennyire magasabban áll a ker. világban az egyén szabadsága és függetlensége minden hatalmi erőszak felett.

Ez a két apostol s az első keresztyének egész serege tanúi annak, hogy bennök nem az elnyomás ébresztette a szabadság utáni vágyat; de ellenkezőleg: a ker. eszmék, melyek az ember jogait s a

¹ Mennyire különbözik ettől a rationalista Trefort felfogása. Értekezvén a felsőház reformjáról (1882.) ezeket mondja: «A pairie örökösdése nincs nagyobb mérvben elítélve a népsouverainitás által, mint negyven év előtt a két kamara s maga a királyság. De mint akkor, úgy ma is, szabad a zajongó földszinttől egy figyelmesebb közönséghoz appellálni, s a népsouverainitástól egy más souveritáshoz fordulni, mely egyedül érdemli meg e nevet: *az ész souverainitásához*, mely a népek s királyok fölött áll s *az igazi törvényhozója az emberiségnek.*» (J. mű 150. 1.) Tehát az ésszen kívül a jognak más forrása nem létezik, a föld színén levő embertől – a bársonyszékben ülő emberhez kell appellálni, így majd védve lesz a polgári szabadság! És ezek az emberek még merik megvetni a keresztyéniséget! Vagy csak úgy lehet a fennebbihez hasonló elveket hirdetni s a profanum vulgus felett uraskodni? Mit is mondott Moulart? «A világon csak két jog lehetséges: Isten joga, vagy vagy az erőszaké.» (J. mű I. 79. 1.) Melyik e kettő közül biztosítja a szabadságot?

többi között a szabadságot is hirdették, – juttatták őket a despotiai hatalom elnyomatása alá.

Azért történelemellenes és civilisációink pragmatismusába ütköző az oly nézet, mely az egyéni szabadság elveit a ker. tanoktól elválasztja s azt véli, hogy az első keresztyéneknel a szabadság elve bizonyos álmistikus érzelmekbe olvadt.

Van még egy harmadik ok, miért fordultak a mi tudósaink a germánokhoz, a midőn az egyéni önállás s az önbecsülés eszméjét az új civilisációban magyarázták, és a mely ok ugyancsak az eredeti keresztenységről vallott hamis nézetüknek a folyománya.

Guizot szerint¹ valamint a régi rómaiakban, úgy az első keresztyékekben is hiányzott az egyéni függetlenség érzete; mert amazokat az állam, ezeket pedig az egyházközöség teljesen magába olvasztotta. A kereszteny ember, így vélekedik Guizot, hitközségének volt szentelve, kész volt magát érte feláldozni, egyáltalán, hogy a ker. ember egész cselekvésmódját a hitközség érdekei határozták meg. Azért a személyes egyéni függetlenség érzelme, mely ilyen körülmények között a keresztyékekben ki nem fejlődhetett, a barbárok által hozatott be . . . Lássuk a dolgot a maga valójában.

Annyi tény, hogy nagy volt az első keresztyének ragaszkodása az egyház iránt; de e ragaszkodásuk az egyház iránt a valódi öntudat, az egyéni önierzet kifejlését legkevésbé sem zárta ki. A hívő semmiesetre sem hasonlítható a régi respublikánushoz, a kinek egyediséget az állam, a társadalom úgyszólvan elnyelte. Nagy a különbség a kettő között. „A római kész volt meghalni hazájáért, a hívő, hiteért; ha a római meghalt, hónáért halt meg, – de ha a

¹ J. mű I, 71. 1.

keresztény meghalt, nem az egyházért, hanem Istenért halt meg.” – mondja Balmes.¹

Nézzük azonban magokat az első keresztenyeket, miként fogták fel, miként töltötték be egyedi önállásukat szabadon és függetlenül?

Mihelyt valaki lelkiismeretük jogaihoz nyúlt, lett volna a hatalmas Caesar, vagy szolgalelkű proconsul, kemény ellenállásra akadt. Nero kertjeiben, minden a fáklyák gyanánt égő keresztenyek között járt a vad zsarnok „habitu aurigae permixtus plebi vel curriculo insistens” (Tacitus Annal. 15, 44.) éppen úgy mint Ázsia sivatagjain visszhangzott: Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek. Daczolt a keresztény a hatalmasok haragjával, nem fegyveres kézzel, nem népzendülésekben, a hol a lélek a szenvedélyek örvényében pillanatnyi tetterőt nyer, – hanem a börtönök homályában *oly helyzetben, melyben az ember egyedül, az egész világtól elhagyatva áll* s hol az állhatatosság, mely inogni nem tud, a méltóság, melyet feltüntet, szükségképen az eszmék befolyását, az érzület nemességét, s rettenthetlen lelkinagyságot tételez föl. Rómában, a szent Cállixt-katakomba egykor népes falairól, szívhez szóló emlékeiből ilyesmit véltem leolvasni.

A ker. ember lelki nagyságát, egyediségének teljes tudatát akkor méltányolhatjuk teljesen, ha meggondoljuk, hogy az nem azon érzéketlen stoicismusból származott, mely minden észszerű ok nélkül magukat a természet törvényeit ügyekvék leküzdeni, hanem hogy annak oka: a kötelesség szentségéről alkotott mély meggyőződésben s annak megfontolásában rejlett, hogy az embernek, minden akadály daczára, mit a világ eléje gördít, határozott léptekkel rendeltetése felé kell haladnia, melyet Megváltó Istene jelölt ki számára.

¹ J. mű I. 233. 1.

Ha már az önbecsülésről, az egyed önállóságáról van szó, a melyek polgárisodásunk nemes eszméi, akkor az erkölcsi, a benső élet kifejlését, azt az életet, a melyben az ember, bensejébe vonulva minden tettéről számot szokott magának adni, ezt az életet a melyben az önbecsülés, a személyi függetlenség érzete benfoglaltatik, – kizárolag a keresztenységnak s azon befolyásnak lehet tulajdonítani, melyet a ker. elvek az emberre minden állapotában, léte minden pillanatában gyakorolnak.

Az egyedi élet ilyen kifejlesztésével, akkora erkölcsi felelősséggel nem lehetett volna többé meggyeztetni azt, hogy az egyed a társadalomban olvadjon annyira, hogy vak önmegtagadásában ne is gondoljon másra, mint a társaságra, a melyhez tarozott. Az ilyen állapot szükségszerű folyománya volt a régi társadalomnak, de a ker. világ lényegesen más alapra van építve.

Ezen benső, erkölcsi élet hiányzott a régieknél; mert nem voltak erkölcsi elveik, melyek azt megalapították, utasításaik, melyek szabályozták, ismereteik, melyek ápolták volna, nem volt penitenciatartás szentségük, melyben már itt a földön belső életök felett ítéletet gyakorolhatott volna az Isten-helyettese. S mondhatunk e többet, különbet a barbár germánokról? Hiszen maga Guizot az egyházra utalt, mint a mely e szilaj népet a polgárisodásba bevezette!

Az egykori római birodalomban mihelyt a politikai elem elvesztette a lelkek feletti hatalmát, mi helyt a belvillongások lelohasztották a lelkesültséget s a türhetlen kényuralom, mely a köztársaság végrázkódtatását követé, minden nemes érzetet elfojtott: azonnal erkölcsi romlottság s elgyengülés állott be; mert midőn a lélek tevékenysége, mely azelőtt a népgyülekezetek vitáira s a csaták dicsteljes tetteire irányult, többé tápot nem talált, – érzéki gyönyörökbe

merült.¹ A régieknél az ember mindig rabszolga volt, vagy saját szenvédélyeinek, vagy más embernek, vagy az államnak rabszolgája.

Ha az új civilisatióban arról az egyéni önérzet-ről, az önállóság utáni vágyról volna szó, mely önmagát keresi, mely az egyedben, romlott természete önző törekvéseiben bírja alapját, azt Guizot, Eötvös és Trefort csak úgy megtalálta volna a görögök és rómaiakban, mint a minden előszeretettel kereste a barbárokban; de ha az európai civilisatiót az egyén azon önbecsülése, önállóság utáni azon vágya tette nagygyá, mely a legnemesebb eszmékből, egy új világnézetből kiindulva rendszeres, emberhez méltó társadalmi állapotokra vezetett s az ó-civilisatiókkal szemben a fejlődés végtelen útját megnyitotta: akkor azt a kereszténységből származtatni vagyunk kénytelenek.

Az egyedről, mint a társadalom első eleméről menjünk át azon elvekre, melyeket a kereszténység – új világnézetének megfelelően – az újonnan alakítandó társadalom számára felállított s a lényeges különbség az ó-kori civilisatiók s az európai társadalom alakulása között nem kevésbé lesz szem-beszökő, mint az egyedről szóló tanoknál.

Az első társadalmi elv, melyet az egyház „az európai világba” elterjesztett, volt az önálló egyház léte az állam mellett.

Az ó-korban az állam és a vallás benső köte-

¹ Mennyire semmitmondó, ellapult, felszínes Trefort felfogása a régi világ enyészetéről! Midőn mint elnök az akadémia ünnepélyes közülését először megnyitotta, a többi között ezeket is mondotta: «Azon népek élték s tartották magokat legtovább fenn, a melyeknek legtöbb culturájok volt s a népek elvesztek, mikor a kultúrában nem tudtak haladni. Igaza lehet azon írónak, ki azt mondja, hogy a régi világ nem veszett volna, ha nagyobb érzéke lett volna a természettudomány iránt.» (J. mű 172. 1.) Gyarló felfogás a népek életéről s a történelem pragmatizmusáról. Más tényezők azok, melyek a népeket emelik vagy veszni engedik!

lék által voltak összekapcsolva, a minek következménye volt, hogy a polgári társaságnak alapul szolgáló viszonyokat soha sem roszalhatta oly vallás, melynek fennállása az állam fennállása által volt feltételezve. De éppen azért nem is volt az ó-korban oly vallás, mely a rabszolgaság fennállását megtámadta vagy a polgár jogának ellenében emberjogokat állított volna fel.

A keresztenység az egyedről hirdetett tanai által az embert az öt megillető jogokba visszaállította, s mint önálló, tökéletes társaság az állam mellett oly erkölcsi erőt képviselt, mely a mint a közszabadságok megteremtője, úgy azoknak ápolója s kérlelhetlen őre volt mindenkor. Európai polgárisodásunk történelmének legszebb lapjai az egyház ebbeli szereplésével vannak beírva. Az egyház küzdelmei egy IV. Henrik, Rötszakállú Frigyes, II. Frigyes, szép Fülöp, II. Henrik (angol), I. Napoleon ellenében, ebbe a számba mennek. Ez azonban csak példa legyen most. Egészben véve az egyház működésének, az állami túlkapások korlátozására gyakorolt befolyásának, az emberjogok védelmében kifejlett szigorának méltánylására még egyszer ide irjuk Eötvös szavait: „Ha a befolyást vizsgáljuk, melyet a reformatio a polgári szabadságra gyakorolt, úgy találandjuk, hogy az az első pillanatban (?) mindenütt kártékony vala s hogy a *fejedelmi hatalom absolutismusa* minden államban csak a reformatio által jutott tökéletes győzelemre.” Megmondja az okát is: *vA protestáns országokban az egyházi uralomnak megszüntetése által azon hatalom, mely a fejedelemiséget előbb korlátozás elenyészett.*” (I. 485. 1.)

Egy tekintet az orosz birodalomra, a melyben az egyház (de nem a kath. egyház) összeolvadt az állammal s a kancsuka pótolja a közszabadságokat, vagy a kelet despotiai államaira – felvilágosít az iránt, mit bír Európa az önálló, nagy erkölcsi hatal-

mat képviselő kath. egyházban s hogy mindenki, a kik befolyását csökkenteni, jogait az államba beolvasztani ügyekeznek, a mi iránt nálunk újabban nagy hajlamot mutatnak, – nemcsak nem barátai európai civilisációknak, hanem határozottan a „kegyetlen hazaifák” számába sorozandók.

Az egyház elválasztása az államtól s egy önálló erkölcsi hatalom felállítása az állam irányában az első lényeges elv, a melylyel a keresztenység a civilisációt megkezdette.

A kath. egyház továbbá *a politikai hatalom eredetét*, jogkörét és feladatát tisztán, határozottan és tekintélyivel megalapította. E téren is az eszmék hatalma volt az, melyet az egyház először harczba küldött; ezen eszmék idővel diadalmaskodtak s a mint a hatalom kezelői az egyház tagjai közé sorakoztak, – kifejlett a ker. királyság, a melynek – mint Eötvös mondja „nagy részben köszönhetjük jelen polgárisodásunkat.” (J. 186. 1.)

A keresztenység világba léptekor magával hozta az elveket, melyek szerint az összes társadalmi viszonyoknak át kellett alakulniuk.

A politikai hatalom eredetét illetőleg az egyház hirdette: „Féljétek Istenet, tiszteljétek a királyt” (I. Petri 2, 17.), mert „nincs hatalmasság, hanem csak az Istantól.” (Pál. Róm. 13, 1-8.) A hatalom forrását abban találta, a kinek helyettese a király, a császár, – az Istenben, a természet alkotójában, ki az embert társadalmi lénynek teremtette s ez által megalapítója, végső forrása a társadalomra nélkülözhetlen hatalomnak.¹

A ker. ember engedelmes volt, de nem az emberek, mint ilyenek, hanem engedelmeskedett azért,

¹ L. e fontos téTEL kifejtését a hatalom eredetéről, forrásáról Moulart i. mű I. 70-9. 1. – Moulart végső következtetése ez: «A világon csak két jog lehetséges: Isten joga, vagy az erőszaké.» Méltó tárgya a művelt emberriség s különösen államjogászaink elmélkedésének!

mert a hatalom, melyet ember visel, de a melyhez csak kellő jogcímén juthat – Isten rendelése. Túlajdonképen az Istennek engedelmeskedett az új civilisatio embere akkor, midőn a hatalom parancsait végrehajtotta; mert a fejedelem Istantól kapja hatalmát, a kinek helyettese, s a kinek sz. akaratját végrehajtani tartozik; a kit tehát szintén jog köt sokszerű kötelességekkel, a melyekért számolni fog. A keresztenység a jog és kötelesség viszonylagos fogalmait meghonosította a társadalom összes rétegeiben a fejedelmi tróntól le a legegyszerűbb kunyhóig, a mint azt az egyedről szóló tanai követelték.'

A hatalom eredetéről hirdetett ker. eszme alapján fejlődött a fejedelmek *koronázása*, mint a ker. tannak látható, gyakorlati kifejezése.²

Ezen tannal tehát a második lényeges elv lépett az új társadalomba, a minő, rideg hatalom helyébe a tekintély elve, mely az ember természetére és Isten akaratára támaszkodik s a mely elv az új világnézet által felvilágosult ész folyománya. Ezen tana által az egyház az ó-kor despotismusa helyébe erkölcsi jelentőséggel felruházott hatalmat állított, a melyet megszentelt és vallásos célt tűzött elője s ily módon azt, a mi előbb a nyers természeterő és egoismus eszköze vala: az emberi jólét előmozdítására rendelt isteni közeggé alakította. Isten kegyelméből való király – ker. fogalom.

A keresztenység továbbá a *törvény lényegét* és természetét teljesen átalakította. Mihelyest az emberek gondolkozását ker. eszmék járták át, nem lehetett többé mondani azt, a mi a római jog alapeszményét képezte: a mi a fejedelemnek tetszik – az törvény. Az a négy betű a Capitoliumon: S. P. Q. R, (senatus populusque romanus) az eszmevilágban, a

¹ Magasztalág ir az egyház ebbeli tanításáról Guizot, végétlen előnynek nevezi erkölcsi befolyását. I. 65. 1.

² Hengenröther: *A kath. egyház és ker. állam.* I. 7. 1.

jogi téren az, a mik az assyr régiségek a Louvre-múzeumban Parisban; fenn van mindenki; az európai civilisatio emberére tanulságos mindenki, de csak mint emlék egy rég letűnt világból. A jog, melyet hirdetett amaz; az eszmék, melyek akár a cseréptáblákra, akár a sphynx oldalaira vésvek, egy új jog és új eszmék, a ker. eszmék folytán a történelem múltjába temetkeztek, hogy ne legyenek más, mint tanúi azon kornak, a melyben az ember a kinyilatkoztatás világa nélkül a sötétből botorkált.

A tekintély a kereszténység életbelépte után csakúgy érvényesülhetett, ha a ker. jog címére hivatkozhatott, s ha az, a mit parancsolt, jó és igazságos volt. Önkényre nem lehetett többé appellálni; az ész és a lelkiismeret képezték intézkedéseinek alapját s egyúttal önmagával szemben mindenki jogát el kellett ismernie. A ker. ember engedelmessége, melyet a tekintély irányában tanúsított, szabadságának egy ténye volt, mely tény a helyett, hogy lealacsonyította volna, felelmezte inkább, jólétét előmozdította s a jogok és kötelességek viszonyossága mellett egészséges társadalmi helyzetet teremtett számára. A tekintély ilyetén megszentelése nélkül, a törvény vallási s ézszerű alapja nélkül: a hatalom despotismussá, az engedelmesség szolgasággá fajul, a mint azt több mint egy század példái időnkben bőségesen igazolják.¹

Egészben véve a kereszténység magáról az állami társadalom lényegéről és hivatásáról új eszmét állított fel, a mely egyrészt szükséges folyománya volt az általa hirdetett világnézetnek, másrészt természetes betetőzését képezte az egyedről és a ha-

¹ Guizot a visigóthok törvényeiből vett példákkal igazolja, miként fáradozott az egyház a büntető- és polgári törvényhozás javításán; mely ézszerűbb, jogoszerűbb eszközökkel törekedett helyettesíteni azokat az eszközöket, melyek addiglan az igazság felfedezésére használtattak. I. 183-8. 1.

talom eredetéről szóló tanainak. Az állam, a ker. felfogás szerint, nem oly összetett valami, a miben – a kellő jogcímeken nyugvó törvényes tagozottság hiányával – az egyed a nagy összesége olvad akként, hogy jogalanyisága jóformán semmivé lesz; hanem ezen felfogás szerint az állam oly tagozott egészet képez, a melyben az egyed működésének - különös vonatkozással élete végez élj ára – önálló tér jut, a mely téren egyediségét kifejtheti s a jogok és kötelességek kellő szemmel tartásával a ker. felfogás szerinti hivatását betöltheti. *Nem többé az állam azon végezel*, a melynek az egyedek mindenüket, jogaiat sőt személyiségiüket is kénytelenek feláldozni, hanem ellenkezőleg az állami hatalom tartozik szegődni azon végezel szolgálatába, a mely az egyedekből álló nagy összeségnak szolgálja. Hatalmas ker. elv az, a mely az eddigieket ekként fejezi ki: nem a kormányzói hatalom van a király miatt; de a király van a kormányzói hatalom miatt.

Ez volt a ker. állam, melyet az egyház az ó-kor despotiai államai helyébe állított mindenekkel, melyek a politikai és a társadalmi egyensúlyt minden irányban biztosították, minthogy maga az egyház a megvetett alapoknak mindenkor hü Őre maradt. Hobbes, Rousseau utódai, az u. n. „új, modern jog” emberei, képteleneknek bizonyulnak azon elvek felértésére, a melyek a középkor politikai és vallás-társadalmi alakulásainak alapját képezték s a melyeket a haladás józan fogalma szerint tovább fejleszteni, de nem egyszerűen elhagyni illett. Az új utak, melyeket a modern jogászok törnek, nem az európai civilisatio utjai; azokon – Eötvös szerint – az emberiség nem találandja megnyugvását s jövend idő, a midőn a szenvédések iskoláján áthaladt ember az elejtett fonalat újból fel fogja venni s a „régi fénynél gyújtand új szövétneket.”

De mindez még nem merítette ki az egyház

hivatását. Tanain kívül voltak és vannak egyház-társadalmi intézményei. S a midőn tanaival átalakította a polgárisodás alapjait képező fogalmakat: intézményeivel, melyekben isteni szervezete, hivatásbeli működése kialakul, alkalmas előképeket szolgáltatott az új, ker. társadalmi és állami szervezet kifejléséhez.

A hierarchia, vagyis a tanító egyház tagozott szervezete, ez a sokak által megcsodált acies bene ordináta, alaptervet nyújtott a világi hatalmak alakulásához. A pápa egyetemben a világégyház püspökeivel oly senatus, melynek nincs párja. A dioecesis felosztás végig vonul a kereszteny világon s magasabb egységbe fűzi a népeket. Az első királyságok megalapításánál ez a szervezet erős utánzásra talált, hozzávéve, hogy a püspökök és papok, mint koruknak legtudományosabb s a közügyek vezetésére legalkalmasabb férfiak a politikai életben tevékeny részt venni kényszerültek s már ez által is az állami alakulásoknak az egyház szervezetéhez való alkalmazkodását magok után vonták. A tartományi s az egyházmegyei, különösen az u. n. vegyes zsinatok nyilvános iskolái, voltak a jogi kérdések megvitatásának. Az egyházi ítéloszékek előképezték a világi igazságszolgáltatást; fejlesztették a jogi érzéket, szelídítették, korlátozták az önkényt. A miért is az egyház elterjesztésére, a püspökségek megalakulására a politikai hatalom rendszeres szervezésének kellett következnie. Az egyházi kisebb társulatok mintájára alakultak a polgáriak, sőt amazokkal szoros kapcsolatban állottak.

Az európai polgárosítás részletes és tulajdonképeni megvalósítása akkor vette kezdetét, midőn vidékenkint szerveztettek a kath. püspökségek, a midőn az egyház papjai a népek között állandóan letelepedtek. Az egyház nem oly módon bocsátotta eszméit a világba, a mely módon ma szokás az eszméket, jókat és rosszakat a sajtó útján a világba

bocsátani; nem ez volt a világ módja a civilisatio kezdő korában; hanem a hithirdetőkben megtestesült tan letelepedett a nép közt, bevette magát az élet minden intézményébe s meghonosította a rendszeres életmódot, a földművelést és a mesterségeket.¹

Ez a kath. egyház nagyszerű műve részleteiben tekintve. A történelem minden megmond; utal az

¹ Miként törekedett az egyház a magán és a nyilvános élet összes institúcióiba a keresztenység szellemét beplántálni, arra érdekes példát találtam egy vidéki városban, a melyben egy iparos czéhnek szabályzata «Artikuli» címmel alatt (pecséte 1718-ból) került kezembe. Felette érdekesek e szabályzatnak pontjai. Leírtam azokat, melyek a társadalmi erényekre, az ősi erkölcsökre vonatkoznak. 1. Maga az Úr Jézus meghagyta, először keressük a mennyek országát, a többi megadatik nekünk. 7. A czéhbeli tagok kétszer jönnek össze évenkint. Úgy mint az Ünnepján processióra a zászló alatt úgy a külső mint a helybeli mesterek, senkinek sem szabad hiányoznia egy ezüst forint büntetés alatt, – és a sz. Híromkirály napján. 13. Ha a tiszteességes czéhbeli tagok közül valaki az összejövetelnél a másikról valami tiszttálatot vagy illetlent mondana, azt a Czéhmester meginti. 16. Ha valaki a tiszteességes czéhból tiszttálatnásgába vagy tiszttálaton életbe esnék, azt a tiszteességes czéh azonnal a maga kebeléből kizárja. 17. Ha valaki a tiszteességes czéhbeli mesterek közül egy esztendőn át meg nem nősül, fizet egy forintot, ha a következő évben is nőtelen marad, fizet két forintot. 24. Ha a tagok közül valaki valami nagyobbat követne el, mint a fennebbi pont mondja, annak nem szabad mesterséget folytatnia, míg a tiszteességes czéh előtt magát nem igazolja tiszttálatán és piszkes kihágásáért. 31. Ezek a pontozatok kétszer olvastatnak évenkint az emiittet összejövetelnél.

Büntetést szabnak a pontozatok azon mesterre, a kire rossz munka miatt panaszt emel valaki ; gondoskodnak a betegekről, özvegyekről, a mesterlegényekről. Innen lehet érteni, hogyan terjedt egykoron a vidéken tiszteességes, erkölcsös élet s a mesteremberek, kik ilyen fegyelemben nevelkedtek, igazán tiszteességes, erkölcsös, komoly, megbízható emberek voltak, a kiket azonban legnagyobb részt az új aera, a szabadipar emberei helyettesítének már, de elmondhatja is az illető vidék, hogy egykor takarékos, tisztes polgárait nincs ki helyettesítse! S az ősi erkölcs!

Evvel egyúttal egy példát akartam bemutatni, miként juttatta érvényre az egyház gyakorlatilag is tanait s miként ügyezetted minden intézményben egyszersmind egy munkatársat is szerezni a vallásérkölcsi élet s a ker. szellem ápolására. Most egymásután vonják ki kezéből a régi munkatársakat ; azért a pápságnak nagy figyelemmel kell kísérnie az új embereknek, a hatalom kezelőinek operatiót erről az oldalról, mert hamisak ők, mint az egyesületi mészáros, ki máshová nézett és máshová ütött.

egyházra, midőn valamely nép művelődésének kezdetéről tárgyal s keresztenység nélkül a kezdet leírását meg sem kísérli; ott szerepelteti az egyház papjait, majd a szerzeteseket is, a mint messze a városoktól, ember által alig járt utakon felkeresik a legutolsó elhagyott embert is, az evangélium tanaiba beavatják, új intézményekre tanítják s egyéni kifejlődését lehetővé teszik. A 4-ik századból szerte megalakult kolostorok körül népcsapatok telepednek le; egy-egy ilyen kolostor egy új vidéknek központjává lesz. – Ettől tanul, általa művelődik a nép. Tanul szervezkedni; tanul tanácskozni, előljárókat választani. Az egyháznak ezen kisded telepei által a tekinthető és engedelmesség, a törvényesség és a ker. szabadság eszméivel megbarátkoztatva: munkához, fegyelemhez, rendes élethez szokik; ily utón képződtek az állami egyesülés egésszséges elemei, a községek, melyek nélkül szervezett ország nem képzelhető. S míg az alsó papság a vidék polgáriásításán fáradozott, addig püspökei mint a fejedelmek első tanácsosai, a közügyek intézésének legjelentékenyebb tényezői az ország törvényeit, a közhatalmat kereszteny szellemmel hatják át.

Lassan-lassan, hosszú időn s nagy munka árán fejlődtek az európai társadalmak, de fejlődtek a kath. egyház képére és hasonlatosságára. Koronás fő, ker. szellemű törvényhozás, rendezett társadalom – a keresztenység civilisátori eszméinek alkotásai.

Ezzel végére értünk felvetett kérdésünknek s azt hiszszük, hogy Guizot, Eötvös, Trefort történelmemellenes nézeteivel szemben eléggé megvilágítottuk mind európai civilisációt lényegét, mind pedig a keresztenységnek a civilisációhoz való viszonyát. Keresztenység és pedig a kath. keresztenység végezte e nagy művet, polgárisodásunk munkáját. Történelmünk írta azt lapjaira s e történelem nem veszett el. Azért azt a két elemet, melyet a három férfiú civi-

lisatióink kezdetére a keresztenység mellé egy sorba, sőt a keresztenység fölé írt: a római és a germán világ eszméit és instutíóit, a keresztenység mellől törüljük s egészen más lapra írjuk, arra a helyre, a mely e két elemet megilleti.

A mi a római civilisatióból átment az újba, az mind az új fejlemények külső, anyagi oldalát illeti; tartozik a materialéhez, melyhez az éltető szellemet, a lelket, a keresztenység szolgáltatta. A régi civilisatio összes maradványainak jelentőségét az új civilisatio keretében azon állapothoz tartom hasonlónak, a melyben Rómában a Pantheon, az egykori Minerva-templomot, vagy a sz. Péter-téri nagy obeliszket láttam. Állnak a régi kövek, áll a régi structura, de Agrippa épülete (pantheon) S. Maria ad Martyres, a Minervának szánt egykori épület S. Maria sopra Minerva templomává lett; a nagyszerű obeliszkk tejjén pedig díszlik – a kereszt. A régi anyag egy új világnézet szolgálatába szegődött, a mint ezt az obeliszkbé véssett felirat hirdeti: Christus vincit, Christus régnavat, Christus imperat. A keresztenység minden megtartotta a régi maradványokból, a mit alakító szellemé életrevalónak, az új épülethez alkalmasnak talált. Az egyház megőrizte a régi idők irodalmának és művészetiének klassikus termékeit, különösen kezdetben, a római korból az egyes polgári instutíókat is; hanem azt egy új, szellemének megfelelő társadalom keretébe illesztette.

De valamint a dolgok lényegét nem szoktuk összezavarni ugyanazoknak külső, esedékes járulékalval: úgy senkinek sem szabad polgárisodásunk kezdő korát illetőleg tévedésbe esnie, akár azért, mert a ker. eszméknek megfelelő külső eredmény csak lassan, talán századok fordultával mutatkozott szembe-tűnőben; akár azért, mert a pogány elemek vegyest a ker. instutíókkal, különösen a nemzetek összéletét tekintve, sokáig felszínen maradtak. A kinek

e tekintetben nehézségei volnának, az körülbelől három körülménnyről feledkeznék meg. Megfeledkeznék a ker. tan fenséges voltáról, a melynek erkölcsi szabályai oly annyira nem hízelegnek az érzéki embernek, hogy inkább hadat üzennék mindenek, a mi a roszrahajló testnek kedves. Megfeledkeznék arról, hogy a katholicizmus nélkülözze mindeneket a kedvezményeket és kedélyességeket, a melyek miatt pl. a protestantismust sokan a rennaissance által megdolgozott korban felkarolták, a midőn az egész új vallás a régi vallástól való egyszerű elpártolásban állott. Megfeledkeznék a keresztenység szelleme által követelt terjesztési módról, melyből hiányzik a fegyver, mely a muhammedanismusnak országokat hódított. -A meggyőződés a lélekre tartozik; a meggyökerezett előítéleteket kiirtani századok munkája.

Ez a munka természetesen lassú, de folytonos, s ebben áll nagyszerűsége. így aztán az elmúlt századok is más ítélet alá esnek, semhogy a haladás lassúságát ócsárolni lehetne. Ma szemeink előtt üzik a párbaj brutalitásait, a melyeknek észellenes volta szembetűnő; az egyház a legszigorúbb intézkedésekkel küzd megszüntetésén és mit eredményez? Vajjon a jövő századok történésze ezért is fog szemrehányást tenni a mai egyháznak, hogy nem irtotta a barbár szokásokat a felvilágosodás századában?

Ám ebből az egy tényből vonjunk ítéletet a 4, 5, 6-ik századra; vegyük az akkori embereket, szokásaiikkal, életviszonyaikkal s nem lesz feltűnő, hogy a civilisatio munkája lassan haladt. A ki olvasta Símárnak „A babonáról” irt munkáját, a harmadik fejezetből megtanulhatta, hogy milyen munkát kellett végeznie az egyháznak míg azokat a sokszor emlegetett germánokat csak némileg is megcivilisálta.

A keresztenység egyedül lépett a világba mint új elem s új világot alkotott; minden a mi mellette

és körülötte létezett, minden az ó-világhoz tartozott; övé polgárisodásunk megalkotásának dicsősége – egyenrangú munkatársak nélkül.

*

Tanulmányunk megírása közben Trefort Ágoston meg halt. Szelleme azonban éppen úgy mint sógoráé s benső barátjáé, Eötvösé közöttünk él írott műveiben s vallás- és közoktatásügyi alkotásaiban, él mindenkor körében, a kik iskolájához tartoztak s a kik ennek az elhatalmasodott szellemi iránynak folytatói lesznek. Ez a szellem mélyen anti-keresztény s hivatva van egy merész férfiú kezében hazánk történelmi múltját alapjában megrendíteni s a katholizmust értékében, befolyásában a minimumra leszállítani. Az oly kereszténység, melyet Eötvös és Trefort vallott, nem számíthat nagyobb becsülésre, mint a bölcsleti systemák bármelyike, melyeket a haladó idő feledésnek szán.

Trefort a legújabb divatú keresztyének egyike volt, sem katholikus, sem protestáns, egyaránt nem volt valamely tételes vallás híve, hanem természetelvi vallási nézeteiben, skeptikus a vallások megkülönböztetésében. Nagyrabecsülte Herdert (J. mű 5. 1.), a kit Hagenbach így jellemz: «Er war ächter Supranaturalist, und ächter Rationalist, zugleich orthodox und heterodox und auch keines, wie man's nimmt.» Szakaszott ilyen volt Trefortnak keresztyén jellege. Jelmondata volt: *Quieta non movere* és mégis megtagadta e hazának ősi nevelőjét a katholizmust s újból hirdette azt az emberi eredetű keresztyénséget, melyet lehetetlen definiálni; tiszteletet hirdetett a vallások jogai iránt és bolygatta nem csak a papnevelő intézeteket, hanem a középiskolákat; úgyszólva konfiskálta, természetesen a katholikusok intézeteket; mert ezeknek a modern keresztyéneknek jóakarata kizárolag csak a katholikusokra szokott nehezedni. Nem is lehetett ez máskép oly nézetek mellett, mint a milyeneket Trefort a keresztenységről s a polgárisodásról vallott, s a melyeket a fennebbiekben volt alkalmunk megismerni. *Viharokat rejt magában e folyton elhatalmasodó nézet hazánk*

katholiczismusára, melyet a korifeusok elaltatni szeretnének, hogy szendergésében feledtessék el vele jogait, igazait.

Hogy milyen a gyakorlati életben az olyan kereszteny, aki az eredeti keresztenységről s polgárisodásunkról a fennebb tárgyalt nézetet vallja, arról hü képet nyújt Szász Károly Trefort életrajzában (Kortársaink, Stampfel kiadása 32. 1.) Trefort intimusa ekként mutatja be Trefortot, a kereszteny: «Még a mi az emberek legtöbbjének a leggyöngébb oldala: a vallásos eszmék irányában való állása is az *egytemesség* jellegét viseli magán. Keresztyénnek és katholikusnak született s nevekedett s valóban érzi is a keresztyénség becsét, magas jelentőségét s egészen oly jó katholikus is, mint csak kívánni lehet. Az igazi vallásosság iránti közöny senkitől sem lehet távolabb mint tőle. De a felekezetiség szükkeblüsége vagy kizárolagossága szintoly távol van. Nemcsak hogy türelmes, mint ma már minden művelt ember; hanem megérti s méltányolni tudja minden vallás sajátságát, szellemét és hivatását. Talán ezért van, hogy katholikus oldalról nem egyszer vádolták a protestánsok iránti kedvezéssel, protestáns oldalról ultramontán hajlamokkal, sőt a főpapság irányában szervilizmussal is. Egyik úgy nem igaz, mint a másik. Ő tudja mi a katholiczizmus, mi a protestantizmus hivatása a világban s különösen hazánkban is. Sőt méltányosságát még a keresztyénség *határán túl is* ki tudja terjeszteni, bár nincs ember, aki a keresztyénség becsét elfogultság vagy bigottság nélkül jobban fel tudná fogni vagy elevenebben érezni.»

Milyen szép köteg az értelmetlen phrásisokból: egyetemesség, igazi vallásosság, türelmem, ultramontán, méltányosság, elfogultság, bigottság és hivatás! Multa licent – poëtis. Trefort keresztyénségevel tisztában vagyunk, a melyről jól tudjuk, hogy Szász Károly szemében nem hagy kívánni valót; hogy pedig oly annyira türelmes volt e keresztyénsége akath. egyházzal szemben, – mert csak erről lehet szó, – hogy sem a porosz Falk, sem az osztrák Stremayer szerepére nem vállalkozhatott, nem Trefort keresztyénségének tulajdonítjuk, mely elvileg amazokétől nem különbözőtt és sok irányban

gyakorlatilag is érvényre jutni próbálkozott, de tulajdonítjuk hazánk még ki nem veszett ősi erényének s ha tetszik, Trefort izgékony természetének, a mely terveinél csak pil-
lanatig tudott megállapodni, hogy ismét újat gondoljon. - A szerecsen-mosás pedig, melyet Szász – ő tudja miért – oly neki gyűrközött kézzel végez, éppen oly szerencsétlen, a milyen nagy az ignorantia, melyre közbeékelte vádjait alapítja. Türelem, türelem, te a műveltségnek állítólagos sig-
naturája, mikor jönnek már veled tisztába az emberek! El kell-e túrni a képtelenségeket is? Legalább az, aki képte-
lenségnek és nonsens-nek ismer egy állítást, nem lehet tü-
relmes annyira, hogy el ne ítélezze.

Szász Károly állítása, hogy Trefortnak: a vallásos *eszmék* irányában való állása az egyetemesség jellegét vi-
selte magán – képtelenség s nem is felel meg a valóság-
nak. Ismerjük Trefort nyilatkozatait a keresztenységről; ő azt tartotta, hogy a keresztenység a zsidó és hellén elemek-
ből alakult bölcsleti rendszer; ez egy tételes, éppen olyan egységes tételes, mintha én azt mondom: a keresztenység isteni eredetű, kinyilatkoztatott vallás, mely nem alakult az em-
beri ész okoskodása folytán. Ha pedig Trefort azon pogány nézete folytán a katholicizmust úgy vette, mint az u. n. Protestantismus száz-féle felekezeteit, az egyiket csakúgy tartotta igaznak mint a másikat s az ilyen gondolkozást egyetemes jellegűnek mondjuk: akkor az annyit jelent, hogy Trefort a katholicizmust csakúgy mint a protestantismus felekezeteit nem igazaknak tartotta s helyesnek vélte saját nézetét, a melyben különben a «műveit» protestánsok osztoznak vele. Az ilyen gondolkozás lehet modern, eldicsér-
hetjük azt a mennyire tetszik, de még az is a valóságban mindig türelmetlen, és sohasem tudományos, az észnek nem felel meg, legfellebb akkor, ha az arra az öngyilkosságra vállalkoznák, hogy a skepticismusba merülve lemond az igazság kutatásáról. Az új civilisatio fejlődésének történelme nagy érvvel járult ahhoz, hogy ismerjük el a kath. keresztenységet Krisztus intézményének, isteni műnek s mint ilyenhez szívvé-lélekkel ragaszkodjunk; a melyhez különben

az ész oly szívesen ragaszkodik, ha azt tanaiban *igazán is-merni* megtanulta. Ezt tartjuk mi katholikusok igaznak s a mi vele ellentében áll, – hamisnak; mert az igazság természetileg türelmetlen a tévelylyel szemben. Különben tudja minden művelt ember s tudja Szász Károly is, hogy oly taní rendszer, a milyen a mai protestánsok között dívik, nyilvánvalólag nem Krisztus tana. Mi a katholizmust tartjuk Krisztus igaz letéteményének s be is bizonyítjuk annak. Ez tehát a *tani* türelmetlenség, mely a tévelyet tévelynek mondja; de a tanoktól, a vallási nézetektől megkülönböztetjük az azokat valló *személyeket* s ezekre a ker. türelem és szeretet parancsát kiterjesztjük.

Kath. ember a más vallásúakkal szemben sz. Ágoston tanát követi: «*Diligite homines, interficite errores*» (Serm. 49. n. 8.) «Szeressétek az embereket, írtsátok ki a tévelyeket.» Ez a *polgári* türelem. Hogy a katholikusok milyen különbséget tesznek a vallási és a politikai türelem között, azt hazai protestánsaink saját történelmükön megtanulhatják; mert úgy hiszem, hogy meg nem feledkeztek arról, miszerint autonómiájuk stb. kivívásában, mególtalmazásában a kath. főpapok szószólóik. Ha pedig így áll a dolog a hitbeli, vallási türelemmel: miként lehet az oly ember hibáit, – a milyen Trefort, ki az isteni eredetű keresztenységet megtagadta, egyszerűen a «türelem» szóval elütni? Bizonyára nem Szász Károly fogja azt meghatározni, kit tartsunk jó ker. katholikusnak; jobban tenné, ha a fölött elmélkednék, milyenek kell lenni egy protestáns superintendensnek Kálvin reformatiójára szerint, nehogy neki legyen szüksége a türelem palástjára hitfeleivel szemben, ha majd egyszer azt a kérdést teszik: hisz-e Szász Károlyuk, «a püspök» a háromszemélyű egy Istenben és a Jézus Krisztusban – Isten fiában? Mert a keresztenység ha mindenjárt keresztyénség is bizonyára nem komoedia a protestáns atyafiak szemében sem!

Mi Trefort tanaival foglalkoztunk, a melyek irataiban le vannak téve s azokat oly hamisaknak találtuk, mint Szász Károly fennebbi jellemzését, mely a személyi vonatkozásokat nem tudja a tanoktól megkülönböztetni.

Jöjjünk már egyszer tisztába a fogalmakkal; mert phrásokat gyártani még nem műveltség!

Oly szép, oly érdemesült az a kath. keresztenység, hogy megérdemelné, miszerint legalább önfiai, az államférifiak megismerjék s önérzetesen védjék ősi jogait, melyeket a társadalom és a haza javára érvényesít mindenkor. Majd ha az alapos képzettség nagyobb tért hódítand, akkor fogjuk hallani világi férfiainak szájából a fiúi szózatot:

Ne bántsatok, ha egyházamért
Szívem dobog,
Nevével felkelthettek akkor is
Ha meghalok.

A KATHOLICZISMUS VISZONYA A KERESZTÉNYSÉGHEZ.

A „költőileg rajongó Eötvös és a prózailag józan Trefort” a civilisatio első eleméről: a keresztenységről egyforma véleménynyel voltak; emberi műnek tartották s nem az Istenia által kinyilatkoztatott tételes (positiv) vallásnak; nézetük sem a katholiczismushoz, sem a protestantismushoz nem hajlott, az köznapi rationalista nézet volt.

Ha a nézetek méltatásánál mindenkor előnyösen alkalmazott „conditio loquentis”-t e két férfiura alkalmazzuk, azt kell mondanunk, hogy sajászerű egyéniség volt mindakettő. Tevékeny a fáradhatlanságig; elméleti képzettségük – amint ma szokás mondani – európai színvonalon állott; ismerték az újabb tudományos és társadalmi mozgalmakat. De ha ezen elméleti képzettségöket igazi értéke szerint kell megítélni, az inkább irodalmi proletárságnak, mint érett, átszűrődött ismeretnek mondható, mely számottevő, nevére érdemes államférfiúi alkotásokra képes. Szellemi irányuk a kozmopolitizmus, ilyen böl-

cseletök, ilyen theologiájuk is, melyekből irataikban csakúgy, mint intézkedéseikben ügyekeztek kivenni a magok részét.

Azért akik annak idején br. Eötvösről Deák Ferencz előtt oda nyilatkoztak, „hogy Eötvös poéta, philosophus, de nem gyakorlati államférfi, *magyar* államférfi pedig éppenséggel nem,” azok – úgy tetszik – Eötvöst jól ismerték; „a XIX. század uralkodó eszméi” műve alapján Eötvösben hamarabb valamely francia sentimentalistát, mint magyar államférfiút vélnél feltalálni.

Ha ő maga is egyszer arról panaszkodott: „azt tanácsolják nekem, csináljak verseket, írjak regényeket, de a politikába ne avatkozzam; „úgy ezt a tanácsot egygyel meg lehetett volna toldani, azzal t. i., hogy ha többet és alaposabban nem tud a theologiából, mint a mennyiről „a XIX. század uralkodó eszméről” írt művében tesz tanúságot: abba ne avatkozzék; mert sokat elnézünk a költőknek, de a kulturtörténészeknek, különösen olyanoknak, a kik a *theologus koturnusát* szeretik viselni – nem.

Trefortról pedig kebelbarátja Falk Miksa ezt mondja: „Ó sohasem tünt ki a gondolatok és érzelmek különös *mélysége* által. Az ő élénk szellege inkább a dolgok felülete felett suhant el.” A mi prózai nyelven annyit jelent, hogy Trefort: felületes ember volt.¹

E rövidke jellemzés alkalmas keretül szolgál arra, hogy a két férfiúnak a történelmi keresztenysséggel szemben elfoglalt álláspontjára egészen megfelelő következtetést vonhassunk, amely a legvilágosabb logikai szabály szerint úgy hangzik: a keresztenységet emberi műnek dekretálni sem a költőkre, sem a felületes emberekre nem tartozik!

S ennek daczára a keresztenyiségről vallott nézetök számot tesz a közszellemben; mögöttük állott s utánok maradt egy egész iskola, melynek ők

¹ L. Magyar Salon 1888. okt. füzet első czikkét.

voltak a mesterei s a melyből a „gyakorlati álfamférfiak” bársonyszékű piedestáljára emeltek, annak bebizonyítására, hogy a költöknek és a felületes embereknek is lehet államfentartó hivatásuk. *Tekintettel erre az iskolára*, mely él és uralkodik, folytatólag tárgyalás alá kell vennünk br. Eötvösnek és Trefortnak a katholicizmusról vallott nézetét, mely az eredeti kereszténységről ápolt nézetöknek természetes folyománya s mesteröknek, a protestáns Guizotnak tanaitól nem idegen.

A kereszténység, br. Eötvös és Trefort szerint egy definiálhatlan emberi mű, valamelyes bölcsseleti rendszer. *Mi tehát szerintök a katholicizmus?*

Szerintök más valami az eredeti keresztyénség és ismét más a katholicizmus. Az ősi keresztyénség több századon keresztül létezett, de nem létezett a katholicizmus. S midőn idő folytán az emberek a keresztyénségen érvényre emelték a tekintély elvét, a melynek alapján fejlett a hierarchia, behozatott a hitszabály dogmáival, meghatározatott a fejelem, szóval létrejött a katolik-egyház – a katholicizmus és *ennek fogalma alá szorították azt az ősi keresztyénséget*. Trefort és Eötvös szerint már az ősi, az első keresztyénség – emberi mű; a katholicizmus meg éppenséggel emberi alkotás, de az előbbinél jóval későbbi eredetű s a mennyiben az ősi keresztyénséghoz mint új, egész lényegét felforgató elem járult – körülbelül azon időben, midőn a keresztyénség állami vallássá lett, – nem egyéb, mint az ősi keresztyénség megrontása.

Ha az, a mit ezek a férfiak a katholicizmusról szemben az ősi keresztyénséggel mondanak, nem volna egy merően légből kapott vélemény, melyet százan utánuk mondanak: akkor a kath. egyház, amely tanait, intézményeit isteni jogra, magára Jézus Krisztusra visszavezeti, – nagy felelősséget vállalna magára Isten és ember előtt; mert ezen esetben nem

a kinyilatkoztatott igazságnak, de egy rontott emberi műnek volna a képviselője.

Azért, miután az igazság iránt közömbösek nem vagyunk, azt mondjuk: vagy a Krisztus személyéhez kapcsolódó kereszténység és a katholicizmus *egy* és *ugyanaz a dolog*; vagy – miután a protestantismus semmit sem képvisel, legfölebb több század haereticusainak főbb tanait csoportosítja,¹ – a Krisztus alapította kereszténység az idők folyamán annyira elmosódott az emberi vélemények között, hogy azt eredeti alakjában felismerni többé nem vagyunk képesek.

A vagy-vagy-ot a legszigorúbb alakjában kell felállítanunk.

Az átalakulás, ha történt, a történelmi téren folyt le; *a tudomány tiszte számot kérni minden történelmi állításról*. Ha az ősi kereszténység nem azonos a katholicizmussal, akkor kérdezzük: *ki, mikor és mely körülmények között* végezte ezt az átalakítást, átalakítását annak a vallásnak, mely millió és millió embernek legszentebb tulajdonát képezte?

Minden ésszerű vitatkozásnak, a melynek célja az igazság kiderítése, első elve: az ellenfél álláspontjának felismerése. Az isteni eredetű kereszténység e három ellenfélének álláspontja: *a teljes közömbössége* a kinyilatkoztatott vallás s annak alakja, tartalma iránt. A hang, melyen a keresztyénség s a tőle megkülönböztetett katholicizmus különböző phasisait eléadják egészen olyan, mint midőn a történész pl. I. Napóleon történetét beszéli el; miként lett egyszerű katonából consullá, majd császárrá.

Hogy mennyire közömbös Eötvösre és Trefortra: vajon azt a történeti vallást keresztyénségnek, katholicizmusnak, vagy protestantismusnak hijják-e s vajon látnak-e ebben valami lényeges különbséget, azt néhány nyilatkozatukkal fogjuk megvilágítani. Eötvös álláspontja. «Ha a kath. egyház más keresztyén községekkel szemközt benső szervezetében

¹ Der Protestantismus und das Christenthum von Hefele. Tübing. Quavtalschrift 1845. 177. s.

bámulatos szilárdságot mutat, nem azon merev mozdulatlanságnak kell azt tulajdonítani, melylyel a katholiczizmust átalában vádolni szokták. *A mi lényegesnek ismertetett*, szilárdul fenmaradt az a protestantismusban is s az isteni nyilatkozat tiszta igéiben korlátot szabott a szellem szabad kutatásának, melyen nem szabad túllépnie: úgy a kath. egyház is bizonyos hitelveket állítja fel s azokhoz változhatlan következetességgel ragaszkodik; de ha szűkebbek voltak is a korlátok: az egyház mindenkoránál szabadon (!) fejlődött azok között Az ok, melynél fogva a kath. egyház minden átalakulás (!) dacára megőrizheté legnagyobb egységét, csupán kormányzói alakjában fekszik.» (I. 168. 1.) Tehát a mi lényeges keresztenységen t. i. *bizonyos korlát* a szellem szabad kutatásával szemben, az fenmaradt a protestantismusban is; a különbség csak az, hogy a Protestantizmus az isteni nyilatkozat tiszta igéiben, a kath. egyház pedig bizonyos hitelveiben állítja fel azt a korlátot; ez a korlát szűkebb, amaz tágabb. Ez az egész különbség, melyet Eötvös a katholicizmus és a protestantizmus között ismer. A mi a keresztyénség lényegét teszi, a szellem korlátozása, az megvan mindenkorban. No a keresztenység lényegének, a katholicizmusnak és a protestantismusnak ilyetén jellemzése mutatja, hogy van ezen a keresztenység-féle korlátozon kívül a szellemnek egy más korlátozása vagy korlátoltsága is, a melyet köznyelven: tudatlanságnak neveznek s úgy tetszik előttem, hogy ez amannál a szellemre sokkal veszélyesebb és lealacsonyítóbb!

Mivel Eötvös szemeiben a katholicizmus és a protestantizmus csak két tüneménye a szellemi fejlődésnek az evolucio örök törvényében, azért nézete szerint «Luther fellépései gyaníthatni, hogy ha az egyénnek több szabadságot adtak volna az egyház körében s a pápaságot illetőleg kevésbé korlátlan hatalmat vettek vala igénybe: a nagy szakadást az egyház kebelében (!) hihetőleg ki lehetett volna kerülni.» (U. ott.) Van ennek az embernek fogalma a rennaissance szülte szellemi állapotokról, a politikai viszonyokról, a körülményekről, melyek a protestantizmust létre-

hozták?! Ő nem tudja, hogy a protestantismus a megigazulás (justificatio) tanán kezdve egy egész üdvrendszerrel különbözik a katholicizmustól; ö ezt nem tudja; mert hiszen hogy a mi lényeges a keresztyensegen, az megmaradt a protestantismusban is!

Ilyen laikus kéz, melyet az indifferentizmus szele is érintett, csak profanáihatja az isteni keresztenységet. Nincs más mondani valónk Trefortról sem.

A ki azt hinné, hogy éppen oly határozott történelmi adatokkal igazolják be állításaikat, mint a milyen határozottsággal tanítják a keresztyénség vedléseit, majd a katholicizmussá való későbbi átalakulását, – az nagyban csalódnék.

Valamint a palantologiában lehetetlen űseink Darwin-féle átmeneti alakjait megtalálni; ország-világ-nak hirdetik pl. a magyar egyetemen dr. Lenhossék, a berlini egyetemen dr. Virchow szaktanárok, hogy ők az eddig kiásott kövületekben, embermaradványokban ilyesmire nem akadtak: úgy lehetetlen a három férfiú útmutatása mellett a történelemben ráakadni a személyre, aki a keresztenység átalakítását végezte volna, vagy az időszakra, a melyben az megtörtént.

Trefort a keresztenység átalakulásait ekként részletezi: „Az egyházban győzött az aristokratikus elv, – a püspök nyerte meg a hatalmat papjai s hívei felett, de a püspökök között *kimagaslott* a római püspök vagy pápa monarchikus hatalmával.” (J. mű 99. lap.) Ez az egész.

Eötvös a keresztyénség fejlődésének részleteire is kiterjeszkedik; »azért csupán az ő adatait vagyunk kénytelenek közelebbi tárgyalás alá venni, segítéssége révén Rankét is, hogy a dolog annál hisztórikusabb legyen.

i. Eötvös a keresztyénségnek katholicizmussá fejlődésében kizárolagos súlyt fektet a *kormányformára*, a mely alá a keresztyénség idő folytán került;

a monarchiái kormányformában vagyis a pápaság felállításában találja ő a katholicizmus főelemét, amely az alája került keresztyénségre az egység bélyegét nyomta.

Azért nála a keresztyénségnek katholicizmussá való kifejlése egybeesik a pápaság létesülésével; a mint ez későbbi eredetű, a császároktól származik, – azonképen későbbi eredetű a katholicizmus is a keresztyénségen.

Lássuk, miként sikerül neki e tételel a történelmből beigazolni.

Nézete a keresztyénségnek a katholicizmushoz való viszonyáról általánosságban ez: a a catholicismus egysége az első századokban, „dön a keresztyénség már elterjedve és a vallat érzelmek roppant hatással voltak a népre, kevésbé szökik szembe mint később, ezt kivált azon körülménynek kell tulajdonítani, hogy a pápaság csak utóbb fejlesztette ki tisztán monarchiái formáját. Az egység fogalma az egyházból is együtt halad a korlátlan monarchiái hataloméval.” (I. 149. 1.)

Hogy ezen az egyház egységét létesítő pápától ki és mikor hozta létre, azt ekként adja elő:

„Mihelyt a római birodalomnak államhitévé lett a keresztyénség: a római pápák azonnal igénybe vették az egyház felsőségét. Egy századdal később, miután Valentián császár Leo pápát az összes egyház fejének nyilvánítá: I. Julius pápa – mint tudva van, már úgy intézkedett a szakadásra nézve, melyet Arius a keleti egyházban a sardikai zsinaton támasztott – mint az egyház feje. A római pápák ez igénye vagy követelése – melyhez a legsúlyosabb időkben is ragaszkodtak, midőn Justinian hódítása Róma püspökeit Byzancztól tette függőkké – lényeges, s úgy hiszem, igen üdvös befolyással volt a nyugat polgárisodásának kifej lésére.” (I. 162. 1.)

Egy más helyen ugyanezt kibővíti: „A pápa fel-

sősége az egyház körében ugyanazon eredményre vezetett, melyre a korlátlan királyság az állam körében. A kath. keresztyénség nézeteiben e tekintetben is (hát még más tekintetben is?) nevezetes módosítások keletkeztek.

S habár I. Julius söt nagy Leo igényei nem voltak oly határozottsággal felállítva, mint később Joannes de Turrecremata „*De potestate papali*” körülírta (*Credendum est, quod romanus pontifex in iudicio eorum, quae fidei sunt, spiritu sancto regatur et per consequens non erret*):¹ e felsőségi igénynyel soha sem hagytak fel; s a mely mértékben lett a római főpap hatalma egyre korlátlanabb, annál inkább megszeréz az egyház azon eszközt, mi által fejlődésének iranya, sőt mértéke is meghatározhatatott.” (I. 168-9. 1.)

Ez tehát – Eötvös szerint – a pápaság keletkezése a kath. egyházban.

Csoportosítuk ezeket a történeti tényékként eládott részleteket.

a) A római püspök egyházi felsőségi igényével akkor lépett elő, a midőn a keresztenység a római birodalomnak államhitévé lett; tehát ez nem történt N. Konstantin előtt.

b) Valentián volt az a császár, aki a római püspököt – Leót – az összes egyház fejének nyilvánítá; tehát Leo az első pápa.

¹ Különös szálka volt Eötvös szemeiben a pápa tévmentessége, melyet e helyen is, jöllehet az olvasó azokra a pápai felsőségi igényekre éppenséggel alkalmasabb példát várna, – előhoz. Más helyen is, éppen oly tügelenül, ezt az összehasonlítást teszi: «*Oly korszakban, midőn észszerűtlennek tartják a korlátlan királyi hatalmat s szánalommal tekintenek azon századokra^ mikor még hittek a pápa csalhatatlanságában; ugyanazon mindenhatóságot (!) és csalhatatlanságot veszik igénybe az államhatalomra, vagyis miniszterre nézve (!), hivatalkodása ideje alatt.*» (II. 261. 1.) Tanult férfihoz nem illik félrebeszélni! Eötvös ebbeli nézeteihez az 1870. aug. 10-énnálunk életbeléptetett placetum, Jekelfalussy székesfehérvári püspöknek idézése ad audiendum verbum regium – adják a kommentárt.

c) I. Julius pápa egy századdal Leo után már úgy intézkedett, mint az egyház feje.

d) Intézkedett pedig I. Julius, mint az egyház feje azon szakadásra nézve, melyet Arius a keleti egyházból a sardikai zsinaton támasztott.

e) A római püspökök egyházi felsősége igény vagy követelés, de lényeges, a mely igénynyel vagy követeléssel a római pápák soha sem hagytak fel, a mi különben *igen üdvös* befolyással volt a nyugat polgárosodásának kifejtésére.

f) Ezen igényekben idővel nevezetes módosítások keletkeztek, a minek következménye, hogy a római főpap hatalma egyre korlátlanabb lett.

Ezen előadásában Valentinián császár és Leo, a római püspök, játszák a főszerepet olyképen, hogy Leónak igénye vagy követelése és Valentinián császárnak a megerősítése folytán lépett életbe a pápaság, mint államjogi institutio.

Mit mond ezekhez a történelem?

2. Általános történelmi szempontból Eötvös járatlannak bizonyul azon korszak történetében, amelyhez a pápaság keletkezését köti. Chronologiája elementáris hibákban szenved.

Vegyük először a szereplő személyeket. Miután Eötvös Leót Valentiniánnal hozza kapcsolatba, az előbbi alatt I. nagy Leót kell érteni, aki pápa volt 440-61-ig, az utóbbi alatt III. Valentinánt. I. Julius pedig 327-52-ig, Constantius alatt ült sz. Péter székén.

Hogy már most „egy századdal később, miután Valentinián császár Leo pápát az összes egyház fejének *nyilvánítá*: I. Julius pápa . . . már úgy intézkedett a szakadásra nézve mint az egyház feje, – az teljesen lehetetlen. Lehetetlen, hogy I. Julius, aki éppen egy századdal *megelőzte* N. Leót, egy zsinaton mint az egyház feje, tehát mint pápa intézkedhetett volna annak következetében, mert egy

századdal utána, a midőn ő már régen meghalt, III. Valentinián nagy Leót az összes egyház fejének nyilvánítá. Ha tehát I. Julius már úgy intézkedett, mint az egyház feje, Eötvösnek legalább is azt kellett volna állítania, hogy miután I. Julius pápát Konstanczius az összes egyház fejének nyilvánítá: Liberius, Damasus, I. Incze, I. Cölestin vagy akárki utódjai közül, kilenczen voltak nagy Leóig, már úgy intézkedett, mint az egyház feje. Ezek a keményfejű pápák soha sem hagytak fel a felsőségi igénynyel – Eötvös szerint, – tehát fel kell tételezni, hogy I. Julius óta gyakorolták is a jogokat, melyekhez jutottak. Gyakorolták bizony és pedig sz. Péter óta!

Ennél fogva III. Valentiniánnak azt a gyengeségét, hogy ö neki jutott volna osztályrészül Leót az összes egyház fejének nyilvánítani, kétségbe kell vonnunk: mert Eötvös szerint *már egy századdal előbb* I. Julius pápai jogokat gyakorolt.

További szereplő személy: Arius a sardikai zsinaton. Arius ugyan elég magas kort élt 80 éves volt mikor meghalt, de a sardikai zsinatot meg nem élte. Ez a zsinat 343-ban tartatott, Arius pedig 336-ban meghalt s így a szóban levő zsinaton szakadást nem támaszthatott. Különben Arius szakadása és eretneksége felett az I. nicaeai egyetemes zsinat döntött 325-ben a pápai követek előlülése mellett, a mi, mint látni fogjuk, arra mutat, hogy már I. Julius előtt I. Sylvesternek is voltak olyan I. Júliuséhoz vagy Leóéhoz hasonló igényei vagy követelései. A mi Justinián személyét illeti, az ugyan, mint későbbi császár, kérdésünkre alárendelt jelentőségű, de azt meg kell jegyeznünk, hogy a történelem nem tud arról, mintha Jusztinián *hódítása* Róma püspökeit valaha Byzancztól függőkké tette volna.¹

¹ Justinián nejének Theodórának fondorkodásai; Silverius és Vigilius pápák viszontagságai távol állnak Justinián hódításaitól. L. Rapaics I.

A kinek ilyen erős oldala a történelem, az minden esetre utána nézett annak is, mi volt tulajdonképen III. Valentián szerepe a kath. egyház történetében?

Bár a fennebb mondottak mutatják, hogy Eötvös vakmerő játékot üzött Valentián nevével: a világ legszentebb s legáldásosabb intézményének, a pápaságnak rovására, melyet ilyen utón a római püspök jogbitorlására s egyszerű császári megerősítésre akart visszavezetni: mégis, miután III. Valentiánt szóba hozta, ennek viszonyát a pápasághoz nem hagyjuk említetlenül.

III. Valentián II. Theodóz császárral 445-ben törvényt adott, melyben a császárak elismerik és ki-jelentik, hogy „az apostoli szék *elsősége* mind Péter érdeme, ki a püspökök fejedelme, mind Róma város méltósága, mind a sz. zsinat¹ tekintélye által meg van erősítve: azért senki se merészelenjen e szék tekintélye ellenére valami tiltott dolgot cselekedni; mert csak akkor leszen az egyházban mindenütt béke, ha a közönség elismeri kormányzóját.”²

Valentián nyilatkozata Eötvös ellen kettőt bizonyít; azt 1. hogy nem ő, a császár, nyilvánította a római püspököt az összes egyház fejének, tehát nem ő a létesítője a pápai elsőségnak, hanem azt, *mint régen meglevőt feltételezi*; 2. maga a császár a pápai elsőségnak oly jogcímeket sorolja elő, melyek lényegesen különböznek a római püspök egyszerű igényétől, vagy követelésétől, a mi Eötvös tollában egyjelentőségű a jogbitorlással. „Péter érdeme, ki a

310-21. Justinián is hódolólag nyilatkozott a pápai elsőségről 533-ban II. János pápához intézett levelében. Cod. Justin. 1. t. t. t. (Közölve Hurter 1. 369.)

¹ Roskoványi szerint: a sardikai (Romanus Pontifex tamquam Primas ecclesiae et Princeps civilis. Nitriae 1867. I. 189.) Maassen, Hefele szerint: a nicaeai zsinat értendő. L. Conciliengeschichte. Freiburg. 1870. I. 401. 1.

² Roskoványinál i. helyen. – Rapaics I. mű 363. 1.

püspökök fejedelme”, ez az a jogcím, melyre a pápai elsőség támaszkodik; Krisztus rendelése (Matth. 16, 18-19; János 21, 15) tette Pétert s jogutódait az egyház fejeivé.

III. Valentinián a fennebbi rendeletével azt az intézményt, mely a vallási társulatban, az egyházban létezett, t. i. a pápai elsőséget: polgári törvény erejével ruházta fel.¹ A császárok ugyanis N. Konstantin óta felismerték az egyházban azt a szövetséges társat, a kitől ők állami társadalmuk javára erőt és hathatós támaszt vártak; de viszont ők is őrködtek az egyház jóléte és nyugalma felett.

Innen N. Konstantin „külső püspöknek” nevezte magát, a ki „karddal kezében a szentély ajtajánál áll, hanem abba bemenni óvakodik”, az az a valódi, belső püspökök joghatóságát érintetlenül hagyja. Utódai pedig letévéni a Pontifex maximus címét „advocati Ecclesiae” nevet vettek fel s legtöbbje tényleg meg is felelt e címnek.² A császároknak a kath. egyházhhoz való ezen viszonyát mutatja Gratián, Valentinián és N. Theodóznak edictuma a kath. vallás érdekében.³

Ugynézen okból származott III. Valentinián

¹ Hettinger: *Apologie IV.* 571. 1.

² Nagy Konstantinról Eusebius *Vita Const. Lib. IV. c. 24. V. ö.* Phillips: *Kirchenrecht. Regensburg 1850. III. 16.*

³ 390-ik évről. Leg. 2. Cod. Theod. de fide cath. 1. XVI. tit. 1. «Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali voluntate religione versari, quam divinum Petrum Apostolum tradidisse romanis, religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat; quamque pontificem Damasum sequi claret, et Petrum Alexandriae episcopum, virum apostolicae sanctitatis: ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam, Patris et Filii et Spiritus s. unam deitatem sub parili maiestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes christianorum catholicorum nomen jubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque judicantes, haeretici dogmatis infamiam sustinere, nee conciliabula eorum ecclesiarum nomen acepere.» Hurter I. 378. Philips i. mű 17 1.

rendelete; mert nagyon a szívén feküdt, hogy „legyen az egyházból mindenütt béke.”

Ép oly határozottak ugyanezen III. Valentinián egy másik iratának szavai, melyeket kevéssel a chalcedoni zsinat előtt (451) Theodóz császárhoz intézett. „Kötelességünk, úgymond, a szent Péter apostol tekintélyét megillető tiszteletet napjainkban is fentartani, melynél fogva Róma városa legtiszteletreméltóbb püspökének, kire a hajdankor az áldozási fönökséget valamennyi fölött ráruházta, joga van a hit dolgaiban és papi ügyekben ítélni.”¹ A pápai elsőségnak ugyanazon jogcímé: az igénynek vagy követelésnek kizárasa: az „*Advocatus ecclesiae*”-nek ugyanazon buzgalma nyilatkozik e szavakban, egyképen mint a fennebbiekben.

Hasonló nyilatkozatok foglaltatnak Marcián császár levelében ugyancsak nagy sz. Leóhoz.²

A császároknak itteni idézett nyilatkozatai egy egész korszakot képviselnek, éppen azt a korszakot, a melyben Eötvös a pápai elsőséget, mint követelést a császári hatalom közbejöttével létrejönni vélte. Mily más azonban a dolgok tényleges állapota! E császárok a pápaságot, mint „hajdankor” intézményét találták; kötelességüknek tartják annak tiszteletét fentartani; alattvalóikat a pápához, mint a katholikus egység központjához való ragaszkodásra kötelezik; e ragaszkodást polgári kötelezettség erejével bírónak nyilvánítják. Konstanczius császár, aki az erőszakoskodásban határt nem ismert, sz. Athanáz kárhoztatását nem láta befejezett ténynek, míg annak letételébe Liberius pápa bele nem egyezik. S azért minden módon a pápát akarta e beleegyezésre bírni, mint a pogány Ammianus Marcellinus

¹ Epist. 55. sz. Leo levelei között. Ballarini kiad. Rapaics I. 363 1.

² Epist. 110.

írja (Hist. XV. 7.) mert „az örök város püspökei tekintélyre nézve elsők.”¹ Ez – mint tudjuk – jóval III. Valentinián előtt történt.

Eötvös történelmi adata összes következtetéseivel tehát egy költött adat, melyhez a történelemnek semmi köze; ez az eset szomorú példája annak, hogy a „felvilágosodott” emberek miként használják a tudományt a katholicizmus intézményeivel szemben!

3. A N. Konstantin és III. Valentinián közti időszakban a császárok a pápai elsőséget fenállónak ismerik, hódolnak neki és hatalmára az állam érdekkében is nagy súlyt fektetnek. De nem is ezek a császári nyilatkozatok az egyedüli bizonyítékok a pápai elsőségre, a joghatósági primátusra a jelzett időszakban; fényes bizonyásául szolgál annak az egész egyházra kiterjedő gyakorlása, a mely egyrészt az egyetemes zsinatok megtartásában, másrészt a pápák által kiadott: a hitre, a hitviszályokra, a fegyelemre és az egyház, különösen a részletes egyházak kormányzására vonatkozó rendelkezéseiben nyilvánul. Mindenkinek a tekintete az isteni alapítású primátusra irányul; a császárok, a püspökök és az egyszerű hivők Rómára hallgatnak.

Bővebb tájékoztatás végett, tekintettel Eötvös szellemi ivadékaira, néhány erre vonatkozó adatot kell előadnunk.

Kezdjük III. Valentinián korán és az egyetemes zsinatokon.

Az efezusi rablózsinat után (449.) Leó pápa az

¹ «Id enim (damnationem seil. Athanasii) licet impletum sciret (Constantius), tamen auctoritate quoque qua potioris aeternae urbis episcopi firmari desiderio nitebatur ardentissimi.» Rapaics I. 373. 1. Ha a pápai elsőség emberi és nem isteni eredetű lett volna, akkor egyrészt Konstanczius idejében és az arianizmus rendkívüli zavarai alatt igen fiatal volt volna arra, hogy ilyen tekintélyre tegyen szert, másrészt természeténél fogva mindig gyenge lett volna arra, hogy oly hatalommal szálljon szembe, a melynek létrejöttét köszöni vala.

egyház bajainak orvoslására II. Theodóztól egy egyetemes zsinat megtartását kívánta. Ezt a kérést ismételte III. Valentiniánnál, annak nejénél és anyjánál, hogy Theodózra hassanak. II. Theodóz halála után nővére Pulcheria és ennek férje Marciána léptek a trónra. E közben Leo elállott előbbi kivánsától; mert a püspökök, kik a rablózsinaton résztvették, Leónak Flaviánhoz írt levelét (*epistola dogmatica*) aláírták, a mi által a béke helyreállott. Azonban Marcián a zsinat megtartását elrendelte s Leo a meghívásba beleegyezett; ekként jött létre a *4-ik egyetemes, chalcedoni zsinat* (451), miként Leó az ott egybegyült püspököknek írta (Ep. 114): *ex praecepto christianorum principum et ex consensu apostolicae sedis.*

A császári részvét a zsinat külső, anyagi oldalára vonatkozott;¹ a zsinatnak, mint olyannak, mely a hit és a fegyelem ügyében határoz, Marciánnak a pápához intézett irata szerint is: „te auctore” a pápa intézkedése, fönöksége alatt kellett megtartatnia, (Ep. 73.) Ezt mondták Mösia püspökei is, a byzanczi császárhoz Leóhoz, a zsinat után nemeskára írt levelükben, hogy „Chalcedonban sok püspök volt összegyűlve: per jussionem Leonis romani pontificis, qui vere caput episcoporum.” (Mansi T. VII. d. 546.)²

¹ Nemesak a hitegység iránti érdeklődés, hanem a zsinatok megtartásának körfülményei is szükségessé tették a császárak részvételét a zsinatok megtartásánál. Az uti költségek viselése, a hely megválasztása, a külső rend megőrzése és a zavargók elleni védelem, a hozott határozatoknak a makacsul ellenkezőkkel szemben való végrehajtása, mind a világi hatalom jóakaró részvételével állanak összefüggésben. Eusebii, *Vita Const.* IV. 6. 9. Hefele *Conciliengeschichte* I. 61.

² Hogy a zsinatok összehívása, vezetése és megerősítése pápai jog, s milyen viszonyban állottak a császárak az első 8 egyetemes zsinattal I. Blötzter, *Der heilige Stuhl und die ökumenischen Synoden des Altertums.* Innsbrucker Zeitschrift. 1886. I. 67-105. Hefele: *Wer brief die ersten allgemeinen Synoden?* Conciliengeschichte I. 5-15 1- Hurter I. 389-395. 1.

Hogy milyen volt a pápa tekintélye az egész egyházban, kiviláglik a zsinat lefolyásából. Leó küldöttei elnököltek, „a hivő császárok pedig a rend végett elnököltek, hogy minden jó rendben történjék,”¹ a Leó levele alapján kidolgozott munkálatot (formula Chalcedonensis) mindenjában egyhangúlag elfogadták,² befejeztetvén pedig a zsinat, az atyák összes határozataikat megerősítés és jóváhagyás végett fellengző levél kíséretében átküldték a pápának.³ Leó a zsinat *hithatározatait* megerősíté; de a 28-ik kánont, mely a konstantinápolyi püspöki széket a római után első helyre helyezte, Marcián császár és Anatolius konstantinápolyi püspök, minden kérése daczára, visszautasította. Tehát a mit 630 főből álló zsinat határozott, a mit a császár kivánt, azt Leó pápa semmisnek nyilvánította.⁴ Ilyen volt a pápai tekintély a chalcedoni zsinat idejében. Ez az az isteni eredetű joghatósági elsőség (primátus), melynek minden kereszteny alá van vetve s a mely annyira nem viseli magán az állami institutio jellegét, hogy inkább maga a császár is vallja annak fensőbbségét.

Ugyanilyen bizonyítékok vonhatók a pápai elsőség természetére az *efezusi, a 3-ik egyetemes zsinat megtartásából* (431). Ezt a zsinatot III. Theodóz nyugati császártársával III. Valentiniánnal hívta össze I. Cölestin pápa beleegyezése mellett. II. Theodóz Candidiánt küldte a zsinatra maga helyett, a kinek kötelessége volt, mint azt a császár az atyákhöz intézett edictumában jelezzi, a külső rendre felügyelni, de a zsinat tárgyalásaiba, a hitvitákba bocsátkoznia nem volt szabad.⁵ I. Cölestin pápa ellenben meg-

¹ Hefele i. mű II. 420-2 1.

² Hefele i. mű II. 465 1.

³ Hefele i. mű I. 442 1.

⁴ Hefele i. mű II. 528 s. k. 1. Hurter I. 392 1.

⁵ Hefele I. 35 1.

hagyta követeinek, hogy az apostoli szék tekintélyét tartsák fenn, a vitákba ne bocsátkozzanak, hanem mint a püspökök nézeteinek *bírái* legyenek jelen a zsinaton.¹ A zsinati atyáknak pedig, 431. május 8-ikáról keltezett levelében meghagyta a pápa, hogy Nestoriussal szemben az igaz tant őrizzék meg, a Nestorius felett hozott ítéletéhez hozzájáruljanak, a mint különben követeinek is meghagyta, hogy ítéletét Efezusban érvényre juttassák. Ennek értelmében a zsinati atyák a Nestorius *felett* hozott kárhoztató ítéletükben oda nyilatkoztak, hogy „az apostoli szék irata (az alexandriai Cyrillhez, mely a zsinat elő terjesztetett) már Ítéletet és szabályt hozott a nestori kérdés felett és ők, az egybegyűlt püspökök² ezen szabály szerint eljárva, azt végrehajtották.”² Kelet és nyugat egyformán hódol a pápa tekintélyének.

A Macedonius ellen tartott konstantinápolyi zsinat (381) eredetében a keleti egyház általános zsinatának tartandó (conc. generale) s csak később, miután a sz. szék s az egész egyház elismerte határozatait, ezen utólagos megerősítés következtében emeltetett a II. egyetemes zsinat rangjára. Ennek befolyásából tehát a pápai elsőségre évet meríteni nem lehet. Már a következő 382. évben tartott konstantinápolyi synodus csakugyan Damasus pápa kíváнатára jött össze.³

Az Arius ügyében tartott *nicaei*, *I. egyetemes zsinat* (325.) a békőiból szabadságra lépett kath. egyház történetében a legkihatóbb jelentőségű. Lefolyása csak úgy, mint hozott határozatai a római sz. széknek legföbb tanítói, kormányzói hatalmát az összes egyház felett feltüntetik s a mi addiglan a háromszázados harcz alatt inkább rejtve az egyház

¹ Hefele I. 36 1.

² Hefele I. 10 1.

³ Hefele I. 9 1.

belsejében folyt le, azt az egyház állam jogi elismerése következetében e zsinat egyetemes jellegéhez képest nyilvánosságra hozta. Kelet és nyugat, a pápa és a császár, az előbbi követei által; a tévtanító követői (ariánok) és Krisztus egyházának püspökei, sokan olyanok, kik még Maximinus és Licinus alatt vértanúságot szenvedvén „Krisztus sebhelyeit” testükön viselték – találkoztak először, mint azelőtt soha.¹ E zsinat összes körülményeivel a pápai elsőség meglétének fényes bizonyítéka, pedig jóval megelőzte azt az időt, a melybe Eötvös a pápaság keletkezését helyezi.

A zsinatot N. Konstantin és I. Sylvester pápa hívták össze. Tudjuk ezt a Konstantinápolyban tartott 6-ik egyet, zsinat nyilatkozatából.² Elnököt a pápa nevében cordubai Osius két áldozárral, amint azt Hefele a zsinat aktáinak aláírásaiból bebizonyítja.³ N. Konstantin, mint erről caesarei Özséb értesít, (Vita Const. 1. III. 13.) miután beszédet tartott, átadta a szót a zsinat elnökeinek sőt csak tiszteletbeli elnökséget viselt. Az aktákat első helyen a római szentszék képviselői írták alá s hogy Sylvester pápa teljes jóváhagyását adta hozzájok, ámbár a pápai megerősítő iratot nem is bírjuk, a felett kétnelkedni nem lehet, különösen I. Gyula pápa nyilatkozata után.⁴ N. Konstantin is a zsinat határozatait birodalmi törvényekké emelte s azok megtartását alattvalóitól kívánta;⁵ mert e határozatok,

¹ L. Hagemann: *Die Römische Kirche und ihr Einfluss auf Disciplin und Dogma in den ersten drei Jahrhunderten*. Freiburg. 1864. 550-491 1.

² Hefele I. 11.

³ J. mű I. 31-44 1. V. ö. Hagemann i. mű 564 s. k. 1.

⁴ I. Gyula pápa szerint, ki 11 ével a nicaeai zsinat után lépett a pápai székre, egyházi szabály volt, hogy a zsinati határozatok pápailag megerősítessének: *canon ecclesiasticus* vetat, *ne décréta absque sententia episcopi romani ecclesiis sanciantur*. (Socrates II. 17.) L. Rapaics I. 257 1. Hefele I. 442-3 1.

⁵ Hefele I. 44 1.

mint egyik iratában mondja „isteni sugallat folytán jöttek létre.”

Ezen első egyetemes zsinat a pápai elsőséget oly körülmény keretében mutatja, mely a tanító-egyház működésének legünnepélyesebb módját képezi. De a doleg jogi oldalánál még talán fényesebben mutatják a római sz. szék, a magistra gentium, elsőséget magok e zsinaton hozott határozatok, azok tartalma, szellege.

A megvitatott kérdések: a Fiú *egylényegűsége* az Atyával (homousios); a húsvét megtartásának kérdése, a fegyelmi határozatok azon tanokat fejezik ki, melyek a római egyház kifejtett tanát képezték kezdet óta s a melyeket a római pápa az egyben-másban tévedező részletes egyházakkal szemben már régen határozatilag kimondott.

Ez a pápaság szerepe a nicaenumon administratív és tanítási szempontból. Kettő következik ebből: először az, hogy a pápaság a nicaeai zsinat idején létezik, tanít és kormányoz; sőt a mi sokat jelent, tanít és kormányoz a zsinat által oly területről (Kis Ázsia), a melyen három század alatt az eretnekek egész raja zsongott, melyet a tévtanok hatalmukba keríteni ügyekeztek, de a mely terület a szomszéd területekkel együtt Péter utódja előtt fejet hajt, tanát Krisztus igaz tanának vallja.

Következik másodszor, hogy az elsőség, melyet a pápa a nicaenum idején gyakorolt, *ugyanazon joghatósági elsőség* (primátus), mely Krisztus helytartóját a földön mindenkor megillette.¹

¹ Kérdés merült fel a tudósok között arra nézve: milyen viszonyban áll a nicaeai zsinat 6-ik kánonja a katholikus tannal a pápai primátusról? Nem annyira maga a kánon, a mint a görög szövegben fennáll, szolgáltatott e kérdésre alkalmat, mint inkább annak latin fordításai s a kánonra történt tekintélyes hivatkozások, a melyek abban a primátus megerősítését találták. A kánon, a görög szöveg szerint, szól a patriarchai méltóságnak, mint olyanak, a mely régen fennáll, megerősítéséről: «A régi szokás, mely Aegyptom-

A pápaság keletkezését későbbi időbe helyezni; a pápát holmi császári kreatúrának dekratálni, mint ezt Eötvös et consortes teszik, ezek szerint nem egyéb, mint a történelemmel Don-Quixotei harczra kelni. Más a történelem lapjait tanulmányozni, más azokat kegytelen kézzel tépdelni!

A miről a zsinatok nagyban tanúskodnak, t. i. a pápaság létezéséről s jogainak gyakorlásáról, ugyanazt részleteiben tünteti fel a pápák uralkodása

ban, Libyában és Pentapolisban fennáll, továbbra is érvényben marad, hogy t. i. az alexandriai püspök ezen összes provinciák felett hatalommal bír, miután a római püspökre nézve is épen ilyen viszony áll fenn. Éppen úgy Antiochiában is . . . (Hefele CG I. 380.) A kánon a keleti egyház tagozásánál a római püspököt tartja ugyan szeme előtt, csakhogy annak pusztán patriarchal méltóságát hozza szóba, mint a melyről a felvett tárgynál szólni lehetett.

A nicaei határozatok régi latin fordításában, a Priscában, a 6-ik kánonban ez áll: *antiqui moris est, ut urbis Romae episcopus habeat principatum.* Más latin fordításokban ugyanez a kánon ekképen kezdődik: *ecclesia Romana semper habuit primatum.* III. Valentinián császár 445-iki edictumában azt mondja, hogy a sz. zsinat (a nicaei) az apostoli szék elsőségét megerősítette. A chalcedoni zsinaton Paschasius, a pápai követ, a 16-ik ülésben emített káront ilyen alakban olvasta: *cruod ecclesia semper habuit primatum.* (Hagemann i. m. 595. 1.)

Ezek folytán. Maassen (Der Primat des Bischofs von Rom und die alten Patriarchalkirchen. Bonn 1853. 140 s. f.) azt tartja, hogy a kérdéses kánon vonatkozásban áll a pápai primátusra, a mennyiben azt *feltételezi*, ellenben Phillips (Kirchenrecht II. 36. 1.) azt mondja: «*von dem Primate, der ohnehin gar nicht erst der Anerkennung durch das Concilium von Nicäa bedürfte, handelt er (der Kanon) überhaupt nicht.*» Ugyanígy vélekedik Hefele is (CG I. 397.].)

Hagemann a két nézetet összeköti s azt mondja: a 6-ik kánon, közvetlen értelme szerint, sem a primátus mellett, sem az ellen nem bizonyít. Ha ellenben az *alapelvet* vesszük, a melyre a kánon alapítva van, hogy t. i. régiségök vagy apostoli eredetknél fogva emeltettek egyes keleti egyházak patriarchal vagy metropolitai rangra, illetőleg abban megerősítettek, *úgy élben oly alapelv elismerése található fel^ a melynek ismét a primátus elismerése szolgált előfeltételéül.* Q. mű. 594-8. 1.)

Hagemann felfogása helyesnek látszik, a mennyiben számot vet a történelmi tényálladékkal. Tény ugyanis, hogy a régiek annak daczára, hogy a kánon betűszerint a pápai elsőségről nem szól, mégis e kánonra hivatkoztak mint olyanra, mely a római szék elsőségét zsinatilag megerősítette.

egyenkint a III. Valentinián és N. Konstantin közti korszakban.

A sok közül csak egy pár tényt hozunk fel; bőven találhatók azok Hefele, Roskoványi stb. e tárgyról írt műveiben.

N. Leó másodelődje *I. Cölestín* (422-32) mint legfőbb tanító és bíró szerepel a Nestor-féle hitvitában, mely az egész egyházzat mozgásban tartotta. Alexandriai Cyrill és a konstantinápolyi Nestor, a vita két főszereplője, a pápához fordul s tőle várja az ügy eldöntését. Az efezusi zsinat Nestort kárhoztatja és Fülöp, a pápai követek egyike, köszönetet mond az atyáknak, hogy a sz. tagok a sz. Főhöz (Cölestín pápához) csatlakoztak, jól tudván, hogy Péter az összes hitnek és valamennyi apostolnak feje. (Roskoványi i. mű I. 149. 1.) Ugyanez a pápa *Illyricum* püspökeihez intézett levelében (ep. 3.) ezt mondja: „A többi gondjaink és különböző ügyeink között, melyek az összes egyházakból mindig hozzáink érkeznek ...” (Rapaics I. 364. 1. Roskoványi I. 129. 1.)

I. Inczéhez (402-17) fordulnak a Pelagius ügyében tartott karthágói és milevei zsinatok (Roskoványi I. 106-7.) és jóváhagyásáért esedeznek. Az ellenfelektől zaklatott aranyszájú sz. János konstantinápolyi püspök a pápához fordult segítségért. (Roskoványi I. 113. 1.

Siricius pápa (384-98.) Himmer tarragonai püspökhöz írt első ügylevelében mondja: „Egyetemes nyilatkozatunkkal meghatározzuk, mit kelljen ezentúl az összes egyházaknak követniök, mit kerülniök.” (Ep. I. c. 8. 15.) Szemrehányást tevén a történt visszaélésekért: a Spanyolországban szabálytalanul felszentelteknek megengedte a felvett rendekben való szolgálatot. (Rapaics I. 365. lap. Roskoványi I. 95. 1.) Milevei Optatus, hogy kimutassa (in litteris formatiss), miszerint ő és övéi az összegyházzal közösségen állanak: Siri-

cus pápával való közösségrére hivatkozott. (De Smedt: Dissertationes 69. 1.)

Damasus pápa (366-84.) idejére elég sz. Jérémias nyilatkozatát felhözni: „Midőn Damázt, Róma városa püspökét az egyházi levelezésben segítém, s a keleti és nyugati zsinatok kérdezősködéseire felegetek . . .” (Ep. 123. ad Agerruchiam n. 10.) E pápáról Roskoványi I. 87-95. 1.

Liberius (352 – 66.) védi sz. Athanázt, alexandriai püspököt s a többieket, a kik *höz* folyamodtak, Konstanczius császár és ariánok ellen. (Roskoványi I. 71-5. 1.)

Elődje *I. Gyula* (337-52.) Sozomen történetíró szerint az ariánok által székhelyeikről előzött püspököket egyházaikba visszaállította: „És mivel püspöki székének méltóságánál fogva az egész egyház gondja rája tartozott, kinek-kinek visszaadta saját egyházát.” (Hist. eccl. III. 8.) A nagy számmal látogatott sardikai zsinat (343.) az, melyen Eötvös szerint a már jó ideje sirban porladozó Arius szakadást támasztott, ezt írja a többi között a pápához írt levelében: „Nagyon jónak és célszerűnek látszik, hogy a főt, az az Péter apostol székét, minden egyes tartományból értesítsék az Úr papjai.” (Roskoványi I. 71. 1.) Midőn az ariánok sz. Athanázt a pápánál, mint Theodorát Hist. eccl. I. 3. írja, – a pápa az egyházi szabályt követvén, mind a vádlókat, mind pedig a bevádolt Athanázt Rómába idézte. (Hefele I. 498. 1.) Ez az eset mutatja, hogy magok az eretnekek sem ismerték félre Róma tekintélyét. (Hefele I. 491. 1.)

I. Sylvester alatt (314-35.) a donatisták ügyében Arlesben tartott (314) zsinat a pápához küldte határozatait, sajnálkozván, hogy a pápa maga személyesen nem vett részt a zsinaton; ámbár beismerte, hogy nem hagyhatta el a helyet, a melyről az apostolok (Péter és Pál) nap-nap után viszik a vezető szerepét (Harduin I. 262.) és csak arra kérík a

pápát, hogy határozataikat hirdesse ki, miután az hozzá tartozik. (Hagemann i. mű 562. 1.)

Tehát a tényeknek egész sorozata igazolja a római püspöknek *az egész egyház feletti* legfőbb tanítói, birói és törvényhozói hatalmát, szóval minden, a mi a joghatósági elsőség (primátus) fogalmában foglaltatik, mint *már régen* nagy sz. Leo és III. Valentianus kora előtt meglevőt. Tanúskodnak erről a kelet és a nyugat egyházai, zsinatok, püspökök, eretnekek és a császárok és *e tanúságokban egy és ugyanazon ok szerepel*, a melyért a római püspöknek legfőbb hatalmát elismerik: *mert Rómában van Péter széke; mert Péter az összes hitnek és valamennyi apostolnak a feje.*

4. A felhozott bizonyítékok alkalmas keretül szolgálnak arra, hogy Rankénak a nézetét a pápaság keletkezéséről e helyen megvilágítjuk. Szakaszott mása ez Eötvös nézetének, vagy megfordítva ez amannak. Emberi körülmények, főképen a császári hatalom befolyása létesítette az egyház hierarchiáját s ebben a pápaságot. Ebben kulminál Ranke véleménye a pápaságról. Adjuk azt egész terjedelmében.

Bizonyos vizenyős ömlengések után, melyeket Krisztusnak és vallásának szemben a pogánysággal szán, a keresztenységnek számottevő faktorrá realizálását ekként kontemplálja: „Valamint Constantinus pénzein a labarumot látni Krisztus monogramjával a legyőzött sárkány felett, úgy az elhanyatlott pogányság fölött Krisztus tisztelete és neve emelkedett.

Ez oldalról tekintve is (t. i. a keresztenységet tekintve), mily véghetetlen *a római birodalom jelentőségei* Emelkedése századaiban megtörte a függetlenséget, leigázta a népeket; amaz önállás érzetét, mely az elkülönzésben volt, megsemmisítette; ellenben a későbbi időkben *az igaz vallást kebeléből* támásztotta

elő,¹ – egy közös öntudat legtisztább kifejezését, mely messze túlhág a határain, az egy igaz Istenben való közösség öntudatáét. Elmondhatjuk-e, hogy a birodalom e fejlődés által a saját szükségképeniségét eltörölte? Az emberi nem immár önnön magának tudatára ébredt: egységét a vallásban találta meg.

*Ennek a vallásnak azonfelül a római birodalom adta meg a külső alakját is.*²

A pogány papstágokat úgy osztogatták, mint polgári tisztségeket; a zsidóságban egy törzsökre volt bízva az egyházi kormány; a kereszténységet az különbözteti meg, hogy benne oly külön rend *adta magát „az egyházi és isteni dolgokra,”* mely önelhatározású tagokat számlált, mely a kéz rátételevel szenteltetett föl, s minden földi foglalkozástól távol maradt. Eleinte köztársasági formák között mozgott az egyház; de azok az új hit uralomra jutásával minden jobban elenyésztek. A klérus lassankint egészen szemközt állt a laikusokkal.³

Nem történt ez, úgy tartom, bizonyos belső szükségesség nélkül. A kereszténység fellendültében a vallásnak a politikai elemektől való megszabadulása rejlett. Evvel összefügg, hogy az állammal szemben egy különálló, saját alkotmánnyal bíró egyházi rend képződött.

¹ Ez a római birodalom első véghetetlen jelentősége! Az igaz vallást támasztotta elő kebeléből! Azonban a nagy történész, Ranke, kettőt kifejejtett ez állításánál. Először, volt-e valami része annak az előbb általa magasztalt Krisztusnak e vallás előtámasztásában? Másodszor, miután minden történész források után dolgozik, nem jelölte meg, ki, mikor s mely körülmények között támasztotta elő e vallást?

² A római birodalom második véghetetlen jelentősége. Ranke ezen külső alak alatt a hierarchiát érti.

³ Úgy adja elé a dolgot, mint Guizot. Különben a történész annyit ér, a mennyit hiteles adatokkal bizonyít. A régi egyházt mi sem jellemzi jobban, mint ellenszegülés minden újítással szemben *quod traditum est, servetur.*

Az egyháznak az államtól való ezen különszakadásában rejlik *talán* a kereszteny korok legnagyobb s leghathatosabb sajátossága. Az egyházi és világi hatalom közel állhatnak egymáshoz, sőt a legszorosabb kapcsolatban lehetnek; egészen egybe esniök legfölebb *kivételképen* s csak rövid időre lehet.¹ Egy másra való viszonyukon, különös állásukon nyugszik ezentúl egyike minden történet legfontosabb momentumainak.

5. Ennek a rendnek azonban egyúttal *az alkotmányát* a birodalom mintája szerint kellett *létesítenie*. A polgári kormányzat fokozatának megfelelőleg *támadt* a püspökök, a metropolitánok s pátriárkák papi urasága.² Nem sok idő múlva a római püspökök jutottak legföbb rangra. *Hiú* képzeli a római püspökök mintha az első századokban, vagy általában valaha, kelettől nyugatig elismert primátussal bírtak volna;³ de minden esetre nagyhamar oly tekintélyre tettek szert, melynél fogva minden többi egyházi hatalmasságon túl emelkedtek. Sok összejött, ami öket ily tekintélyes rangra segítette. Ha már valamely tartományi főváros nagyobb jelentőségeből mindenütt különös túlsúly származott annak püspöke számára, mennyivel inkább meg kellett lenni ezen esetnek az összes birodalom régi fővárosára nézve, melynek az nevét viselte!⁴ Róma egyike volt a legelőkelőbb püspöki

¹ Talán Poroszország miatt kellett a szabály alól ezt a kivételt alkotni?

² Fennebb a nicaeai zsinat 6-ik kánonja tárgyalásánál látuk, hogy az egyes keleti püspöki székeknek metropolitai vagy patriarchai rangra emelésénél azok régi kora vagy apostoli alapítása szolgált zsinórémertékül. Azonfelül e zsinat csak azt, a mi «régi» volt megerősítette. Tehát a papi uraságnak más az eredete, mint Ranke véli.

³ A fennebb eléadott császári nyilatkozatok, egyetemes zsinatok, melyek keleten tartattak, az egyes pápák ténykedései, azt bizonyítják, hogy a pápa primátusa kelettől nyugatig el volt ismervé.

⁴ Casauboni Exercitationes ad annales ecclesiasticos Baronii p. 260. (Ranke jegyzete.) Ranke nem tudja, mi az a pápai primátus s mire vonatkozik? („) azt úgy képzelte kialakulni, mint midőn I. Vilmosból lett a németek

székhelyeknek; itt vérzett vala a legtöbb mártír; az üldözötések idejében a romai püspökök leginkább kitettek magukért, s gyakran nem annyira a hivatalban, mint a martiromságban s a halálban következtek egymásra. Azonfölül pedig a császárok is jónak lát-ták, hogy egy nagy patriarchális tekintély felemelkedését előmozdításák. Egy törvényben, mely a keresztenység uralkodására döntővé lett, azt parancsolja nagy Theodosius, hogy mindenek a nemzetek, a melyek az ö kegyelmes urasága alatt állanak, *azt a hitet vallják*, melyet sz. Péter a rómaiknak hirdetett vala.¹ III. Valentinianus megtiltotta a Galliában s egyéb tartományokban lévő püspököknek, hogy az eddigi szokásuktól el ne térjenek, a tiszteletreméltó férfiúnak, a szent város pápájának jóváhagyása nélkül. A császárok oltalma alatt gyarapodott hát ezen-túl a római püspökök hatalma. De éppen ezen politikai viszonyban rejlett egyszersmind e hatalomnak korlátozása is. Ha egy császár lett volna, az egyetemes primátus gyökeret verhetett volna: a birodalom feloszlása útját állotta. – A keleti császárok, a kik egyházi jogaiat² oly féltve őrizték, semmiké-

császárja, a ki a meghódítottaknak nyakára katonaságot küldött, hogy meg legyen a német egység s Berlin annak központja. A pápai primátus a legföbb tanítói, bírói és kormányzói hatalom *a hit és fegyelem* ügyében, az pedig az emberek legbensőbb lelkismereti ügye, melyet nem befolyásolhat senki, csupán azért: mert ebben vagy abban a városban, tegyük fel: Rómában lakik, hanem annak oly jogcímre kell támászkodnia, melyet a lelkismeret maga felett állónak, isteninek ismer el. S más jogcím nem is elégseges a lelkismeret feletti uralomra; mert az ember nagy arra, hogy egy embernek, mint ilyennek engedelmeskedjék. S ezt a jogcímét hangoztatják is a régiek, hal-lottuk nyilatkozataikat, ök nem Róma városát, hanem «Péter székét» Róma városában nézik a pápai tekintély alapjának.

¹ Codex Theodos. XVI. 1, 2: Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum Petrum Apostolum tradidisse Romanis religio usque nunc ab ipso insinuata deciarat. III. Valentinianus edictumáról említést tesz Planck is: Geschichte der christlich-kirchliches Gesellschaftsverfassung I. 642. (Ranke jegyzete.)

² Melyek voltak azok a császári egyházijogok? Kelet későbbi idegen-

pen sem mozdíthatták elő a nyugati patriarcha hatálmának terjedését az ő országrészükön. Az egyház alkotmánya itt is a birodalom alkotmányának felelt meg.”¹

A neves történésznek – Rankénak – ez az előadása csak egy nagy hibában szenvéd, melyet a bölcsész: *mutatio elenchi*-nek nevez. Mást bizonyít, mint a mit felállított tétele kíván, Beakarta bizonyítani, hogy a pápaság emberi intézmény s felhozott érvei egészen mást, sőt tételének ellenkezőjét bizonyítják. Róma városa, mint birodalmi főváros és a császárok edictumai okai annak, hogy a római püspök pápai tekintélyéhez jutott – ezt véli Ranke.

Már pedig Róma városa és a pápai primátus között semmi okozati összefüggés nincs, a mint azt az imént kimutattam. Hogy éppen Rómában áll „Péter széke”, az legfel ebb az isteni gondviselés nagy tervének következménye, a mely szerint, mint Hagemann mondja: „Das römische *Weltreich*, gleichsam der natürliche Typus für die christliche *Weltkirche*, bot ganz von selbst den äussern Rahmen für die sich bildende und in kleinem Kreisen sich organisirende Kirche” (i. mű 592. 1.); azért jutott Péter Rómába s azt a világegyház központjává tette. Egyházi tekintetben nem Róma adott tekintélyt a pápának, hanem a pápa adott tekintélyt Rómának. Hogy a do log úgy van, maga Ranke volt szíves az általa idézett császárok edictumaival bebizonyítani. Ugyanis N. Theodozius azt kívánja, hogy népei azt a hitet vallják, melyet sz. Péter a rómaiaknak hirdetett vala. Itt ugyan egyszerűen a hitről s nem a primátusról van szó; hanem ha ebből az ediktumból valamelyes tekintély a római püspökre visszasugárzik, úgy azt

kedése Rómától nem a császárok egyházi jogaiban, hanem a konstantinápolyi patriarcha nagyravágyásában s politikai viszonyokban keresendő.

¹ Ranke Lipót: A római pápák az utolsó négy században, Ford. Lehr Albert. Budapest, 1886. I. 7-9. 1.

a császár: sz. Péterre, mint forrásra vezeti vissza. III. Valentinián pedig, midőn a püspökötől kívánja, hogy *az eddigi szokásoktól el ne térjenek* a sz. város pápájának jóváhagyása nélkül, régi okokra támaszkodik, amint azt másutt is hallottuk már, a hol Péter érdeméről beszélt. Péter által pedig a primátus viszszavezetendő Krisztusra, mint isteni alapítójára. Eny nyit Ranke pápaságáról.

Eötvös és Trefort katholizismusát alaptalannak, nem tudományosnak kimutatván, feladatunk e részben be van fejezve.

Azonban magának a téTELNEk teljessége kedvéért tovább füzzük a fonalat s a nicaenumban annyira megdicsöölt pápaságot előbbi korszakában is, t. i. N. Konstantin előtt vissza sz. Péterig, meglétét, joghatósági gyakorlatát jelző főbb tényeiben feltüntetjük, – a mi annál inkább szükségesnek látszik, mert maga az előbbiekben *letárgyalt korszak*, melyhez Eötvös, Ranke stb. a pápaság keletkezését szerették volna kötni, a pápaságról szóltában folyton sz. Péterre utalt bennünket.

Miután az egyház N. Konstantin ideje óta közelebbi viszonyba lépett a megkeresztelt állammal s a keresztenységre tért császároknak, mint a kath. egyház fiainak hathatós közreműködése nagyban hozzájárult az egyház megizmosodásához, külső ki fejléséhez, úgy, hogy e császároknak eljárásából az, a ki az események folyamát felületesen, avatatlan szemmel tekinti, – könnyen helytelen következtetésekre téved, a mint az Eötvössel, Rankéval stb. történt, a letárgyalt korszakra – N. Konstantin és III. Valentinian közti időre – még egyszer rövid visszapillantást vetünk: különösen az államnak a kath. egyházhoz való viszonyát tekintve,¹ s azután tovább kisérjük a pápaságra vonatkozó történeti tényeket.

¹ Bőven tárgyalja e?A Vhillips Kirchertfecltf. 111. kötelében.

A kath. egyház a 313-ban kiadott milanói rendelettel külső szabadságában biztosítva, kilépett működési terére, a mely őt alapításánál fogva megillette; kilépett oly alakban és szervezetben, a minőben őt Konstantin edictuma találta. Mi jót is tett volna különben N. Konstantin a keresztenység érdekében, ha annakkonstitucióját megváltoztatja? A keresztenység, mint szellemi győző szembeállott vele és pedig, mint organizált egész, a mely, mint ilyen: a pápa vezetése alatt vívta harczait s a római pápa nélkül darakokra bomlott,¹ régen elenyészett volna. Azért Konstantin Edictumai a győzőnek joglétét elismerik s többet nem mondanak.

N. Konstantin egész működése az egyház elismerésére s oltalmára vonatkozik, de nem annak megváltoztatására. Ha ilyesmit szándékozott volna tenni, ugyanazt az egyházat találja magával szemben, a melyet császár-előrei gyózhetlennek, kiirthatannak ismertek.

Ellenkezőleg az államilag meglévő, államilag elismert kath. egyház érdekében a császárok számos törvényi hoztak; N. Konstantin azon tette, hogy Rómát elhagyta s császári székhelyéül új várost választott, nagyban hozzájárult, hogy a pápa suoveraini-

¹ A pápaság, valamint az egyház első idejében, úgy mindenkor: az egység, az összetartás, a fenmaradás elve és forrása volt az egyházra, a keresztenység leglényegesebb eleme. «Dass das Christenthum sich nicht als eine Secte in einem Winkel Asiens oder Afrika's zurückgezogen hat, noch in ein Chaos von philosophischen Meinungen zerbröckelte, noch wie die Religion der Hindus in Formen erstarrte, noch Europa's Kraft in den Wollüsten und der Sclaverei des Morgenlandes erlahmte, ist einzig dem sittigenden, einigen, den wachenden Prinzip der Kirche zu verdanken, die als festgeschlossenes Ganze dastand *unter der Führung eines Hauptes*[^] dessen Auge das Ganze überschaute, dessen Worte Alle gehorchen, der der Vater ist und Lehrer der gesammten Christenheit, welchem im hl. Petrus von Jesus Christus die Vollgewalt übertragen wurde, die Gesamtkirche zu weiden, zu lenken und zu regieren.» Hettinger Apologie IV. 572 1.

tása még inkább előtérbe lépjen,¹ még másrészt N. Theodozius a pogányság halálos ítéletét aláírta.

A császárok továbbá nemcsak meghagyták az egyházat jogaiban, melyek őt alapításánál fogva megillettek, a mint máskülönben tenni hatalmukban sem állott; de hozzá mintegy kötelezve érezték magukat ugyanazt az egyházat privilégiumokban is részesíteni, a mely privilégiumok az egyház vagyonjogára, a papi személyekre és az egyházi igazságszolgáltatásra vonatkoztak. A püspökök sok tekintetben a világi ügyek elintézésével megbízattak;² az egyház jelentékeny birtokhoz jutott, úgy, hogy az, a mit Jeromos (Ep. ad Demetr.) I. Anasztáz pápáról mond, hogy: *vir ditissimae paupertatis, az egész római egyháizról volt mondható. De a változott viszonyok, az emberi segítség ekkor sem tette felesleggé annak a segélyét, a ki azt mondta egyházának: ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.* Mert ugyancsak a császárok részéről nem kis veszély fenyegette az egyházat;³ a mire alkalmat különösen a tévtanok szolgáltattak. Azelőtt az egyház egyszerűen kizárta azokat, a kik valamely tévelyhez makkal ragaszkodtak; most azonban a vallás a birodalom legfontosabb ügye lévén, minden tévtan a császárok figyelmét is kihíta, s a heretikusoknak nem egyszer sikerült a császárok közül egyiket-másikat pártjukra hódítani, a mi nem vált az egyház előnyére.

¹ Midőn a császári hatalom elhagyja székhelyét, hogy az egyedül a lelki hatalom lakhelye maradjon, minden esetben hozzájárul, hogy ez a lelki hatalom annál jobban tűnjék ki. De a város azért nem ad a benne lakóknak ilyen hatalmat, ha az e hatalommal más oknál fogva nem bír. Azért már Gelasius pápa (492-6.) megjegyezte (Ep. 26, 10. ap. Thiel p. 405.): *Risimus, quod praerogativam volunt Acacio comparari, quia episcopus fuerit regiae civitatis . . . Alia potestas est regni saecularis, alia ecclesiasticarum distributio dignitatum.* V. ö. Hettinger i. mű. 555. 1.

² Phillips. III. 26. 1.

³ Phillips. III. 29. 1.

Már N. Konstantin élete vége felé kedvezett az ariánoknak; fia Konstanczius az arianismus támogatása által majdnem veszélyesebb volt az egyházra, mint Julianus apostata. II. Theodóz részvétele az efezusi rablózsinaton szintén nem illett az egyház vézőjéhez. A konstantinápolyi püspökök gőgjének jó részben a császárok voltak az okai, a minek vége az egyházszakadás lett.

Ez volt az állam viszonya a kath. egyházhhoz a ker. császárok alatt, külső, védői viszony, mely azonban az egyház tanait, intézményeit nem érintette, annál kevésbé változtatta. Hiszen N. Konstantin még azokat a személyi panaszokat sem akarta elintézni, melyeket a nicaeai zsinat alkalmával előtte egyes püspökök egymás ellen emeltek és a patriarchal, metropolitai egyházak megerősítése ugyanezen zsinaton a zsinati atyák által, hozzá „a régi szokások” alapján történt.

Az a kereszténység tehát, melylyel N. Konstantin eleinte küzdött, később pedig államilag elismert: maga a katholicizmus, pápájával, püspökeivel, hitszabályával, szóval a teljes fogalmú katholika egyház, mint ma létezik; létezett N. Konstantin utódai alatt is, *létezett sz. Péter óta*; ennél fogva Eötvös, Ranke stb., midőn a kath. egyház keletkezését a N. Konstantin utáni császárokra vitték át, tudva, vagy öntudatlanul történethamisítást követték el; mert a primátusnak valamelyik császár által ezen időszakban történt életbelépéséről mit sem tud a történelem.

6. A történelmi helyzetnek méltatása, vagyis az egyház és a római állam állapotának összehasonlítása azon időpontban, midőn az addig ellenséges állam Konstantin edictumával az egyháznak békejobbot nyújtott, szintén nem kis fényt vet felvetett kérdésünkre: a primátus létezésére azon időben N. Konstantin minden esetre kedvező helyzetet biztosított a kath. egyház számára, de ez a kedvezés csak arra

terjedt ki, hogy az üldözöttnek megadta a szabadságát, s a felszabadultat jogi élvezetében támogatta; azért e kedvezést sem félreismerni, sem túlhajtani nem szabad.

A IV. század elején olyanok voltak a viszonyok, hogy az állam rászorult a kath. egyházra s ez viszont amarra.

Az egyház meglehetősen laza állapotban lépett a IV. századba; a sok külső és belső küzdelem megviselte. Megfosztva minden támogatástól, az üldözök által ereiben, működésében bénítva nagyszámú hívei s a mikre oszloott, a részletes egyházak között: nem fejthette ki ama külső társulati együvétartozás érzetét, melyet Krisztus egységes egyháza megkívánt. A nyugati rész vonzalma az egység központja iránt tántoríthatlan volt, nem úgy a többi egyházakban. Afrika, Egyptom, Ázsia kezdet óta magában hordta a megoszlás magvait; temperamentuma egyes taní és fegyelmi dolgokban szélsőségre hajlott s a keresztenység szellemét soha sem tudta annyira magába fogadni, hogy a folyton felmerülő szakadások a közbékét és egyetértést meg ne zavarták volna.

Azonban a szabad társadalmi mozgás hiánya, az üldözések, a keresztenységgel szemben fennálló tilalmi törvények, melyek a kereszteny vallás jogosultságát el nem ismerték: a három század alatt a felburjánzó ellentétek megszüntetését az egyház kebelében lehetetlenné tették. N. Konstantin edictuma tehát e tekintetben fontos forduló pontot képez az egyházra: ezen időben már életkérdéssé vált a keresztenységre nézve *az egység elvének* általános érvényesülése. Afrikában Tertullián, Cyprián óta a schismatikus szellem mély gyökereket vert; most a Donatus-féle szakadás alakjában kisértett; Egyptomban a Meletius-féle párt hívei háborogtak. Ázsiában a húsvét ünneplése még mindig befejezetlen kérdést képezett. Az arianismus csirái már életre keltek. De a

békóiból kiszabadult egyháznak most már módjában állott mindezeket leküzdeni s szoros egységet az egész testben létesíteni. Csak most, midőn az ellentétek nyilvános harcra kelhettek, vált lehetségesse ezen ellentétek kiegyenlítése is. A kérdések a három század folyama alatt megértek; tisztáztattak; az egyház előtt állott az egyetemes zsinatok megtarthatásának útja s evvel az egység elvénék érvényesítése, a mint az a nemsokára megtartott nicäi első egyetemes zsinaton oly fényesen valósult. (325.)

Ebben áll N. Konstantin érdeme a kath. egyházzal szemben, a melynek nem *szervezetre* – mint azt az avatatlanok vélik – de *szabadságra* volt szüksége, hogy hivatását az orbis terrarum minden irányában teljesíthesse; az itt-ott keletkező vadhajtásokat lenyeshesse s a fő és a tagok közötti organikus kapcsolatot fen tartva a Krisztus által *letett* alapelvetkhez, szervezethez képest az emberi nemet nagy kereszteny családdá alakítsa.

Amiként azonban a háromszázados nyomasztó helyzet az egyháznak a felszabadulás pillanatában legelső érdekévé tette, hogy a szabad mozgást az egység érvényesítésére használja fel: ép oly módon kezdte érezni az állam is a maga körében az egységesítés szükségét. A 4-ik század elején az állam érdeke találkozott az egyház hasonnevű érdekével.

A roppant terjedelmű római államot a feloszlás veszélye fenyegette. A tárcsászárok uralma inkább a feloszlás mint összetartás eszközének bizonyult. N. Konstantin felismerte a veszélyt s azért nemcsak a régi egységet visszaállítani, hanem éppen e célból az államot új, szilárdabb alapra fektetni törekedett. Figyelmét nem kerülte ki a vallás jelentősége az államra. A pogány vallás a múltra tartozott: előtérben állott a keresztenység ifjú erejével, mint a jövő vallása. Ezt a vallást mint harcos és mint ember a harcz mezején és a magán életben hosszú időn át

ismerni és tisztelni tanulta. Azonban a politikai szükség és a tényleges helyzet, a mely szerint alattvalónak legnagyobb része e vallást sajátjának vallotta, arra tanította Konstantint, hogy mint császár is, mint a politikai állam feje e vallásban roskadózó államának támaszát keresse.¹

E célra pedig nem a szektekre oszlott, hanem tanában, fegyelmében egységes egyház látszott alkalmasnak. Innen magyarázható Konstantin előzékenysége, amelylyel az egyháznak a háromszázados harcz fakassz-totta sebei orvoslására segítő kezét felajánlotta. Politikai elvei öt minden tévtan, minden Separatismus ellen-ségévé tettek; mert belátta, hogy minden, a mi a kath. egyház egységét zavarja, egyúttal ártalmára van az államnak is.

Ezen törekvései között nem kerülhette ki figyel-mét első sorban *a római egyház* jelentősége. Mindjárt 313-ban Melchiades *pápához* intézett iratában amint egyrészt mély hódolatát fejezi ki az isteni jogon alapuló kath. egyház iránt, úgy másrészt óhajának is adott kifejezést, hogy a pápa semmiféle schismát vagy hae-resist ne tűrjön.² A hozzáfolyamodó Donatisták ügyét a római pápa kezeibe tette le.³

Ha N. Konstantin az egység utáni törekvéseiben Róma püspökére szegezte szemeit, az nem annyit jelen-tett, hogy *általa* kellett Rómának az egyház központjává válnia. Ennek háta mögött oly történeti múlt állott, mely ilyen helyzetet követelt számára. Rómának vi-szonya s elsősége a többi egyházak felett, mint tény-leg fennálló viszony tünt fel Konstantin szemeiben,

¹ E helyütt N. Konstantinnak, mint politikusnak álláspontját hangsú-lyozzuk a keresztenységgel szemben, eltekintve attól, mi befolyással lehetett politikai nézeteire kereszteny érzülete. Ez utóbbiról I. Grisar: Die vorgeblichen Beweise gegen die Christlichkeit Constantins des Grossen. Innsbrucker Zeitschrift für kath. Theologie 1882. IV. Heft.

² Hagemann i. mű 556. l.

³ Rapaics Egyháztörténelem I. 245. 1. – Hagemann i. mű 557. l.

úgy hogy Rómának fensőbbségét N. Konstantin egyházpolitikai kombinációi eredményének tekinteni - történelemellenes álláspont.

Az alább felhozandó tények tanúságot teendenek arról, hogy Róma régen vitte a vezérszerepet s hogy szava döntő erővel birt az összes kérdésekben.

Bámulatraméltó az az éberség, melylyel Róma a sokszor rejtett tévtanok első csíráit felismerte, s a világosság, egyszerűség, melylyel a legnehezebb kérdésekben is nyilatkozott. Ó benne egyesült mindaz, a mit az egyes részletes egyházakban mint jellemző sajátságot észlelünk.

Róma a kis-ázsiai egyházzal osztja a hagyomány elvének szigorúságát, de bírja az alexandriai egyházzal a továbbfejlődés mozgékonyiságát is. Feltalálható benne az afrikai egyház életszigora annak túlhajtásai híján. A tények szorgalmas megfigyelője csak arra az egy következtetésre jöhét, hogy a római egyház a Konstantin előtti 3 század folyamata alatt a Krisztus egyházának központját képezte.

így állott az egyház, így állott a római állam N. Konstantin milánói edictuma *idejében*; a kereszténységnek biztosított szabadság javára vált az egyháznak, javára az államnak; amannak, mert az egyház által keresztnynyé lett s az emberiség javára szilárd alapot, magasabb hivatást nyert. *Ezzel meg lőn vette a keret*, a melyben azok az egyház-állami viszonyok fejlődtek, melyeket a fennebbiekben egész N. Leo és III. Valentinián koráig tárgyaltunk s a melyek egyformán föltételezik a római pápa primátusát, azt a régi primátust, melyet Péter apostolban Krisztus tekintélye alapított egyháza számára.

7. A letárgyalt korszak, melyet N. Konstantin nyitott meg, egészben alkalmas volt arra, hogy a pápaság eszméje előtérbe lépjen s a benne foglalt jogok sokoldalú alkalmazást nyerjenek.

Más azonban a történelem képe a N. Konstantin előtti korszakban, mely mint az üldözések kora van a keresztenység történetébe jegyezve. A pogány állam régi, korhadt elveinél vesztekelt, ellenállott az életet és erőt kínáló keresztenységnek; az egyház elnyomva s a mennyiben jelentkezett, megrendszerelőzve.

Mindent egybevetve: az egyház kezdetleges állapota, a nyomasztó államtársadalmi viszonyok, a részletes egyházaknak a körülmények fejlesztette ellenállását¹ azon korszakban (N. Konstantin előtt) kevesebb alkalmat és módot nyújtott a primátusban foglalt jogok gyakorlására, mint a későbbi idő. Innentől a pápaság *gyakorlati* nyilvánulása kevésbé szembenézőkő; éltető és fentartó szelleme a kor eseményeibe véste nyomait; de azok nem oly számosak, mint a későbbiek; a katakombái élet eseményeit a nyilvánosságot kezében tartó idegen Clio nem igen jegyezte tábláira, a kiket pedig ez események érdekeltek, azoktól is kevés történelmi jegyzék maradt reánk.²

Mindazonáltal a római egyház s benne a primátus a N. Konstantin előtti időből is annyi tanúval rendelkezik, a mennyit egy ősi intézménynek a kez-

¹ L. erről Hagemann i. mű 1-45. 1.

² Hagemann i. mű 46-9. 1. *Különösen a hitviták- s rajok vonatkozó iratokból tűnik ki a római egyház, illetőleg a római püspök részvéte azokban s ebből tekintélye.* Erre vonatkozólag mondja Hettinger: «Sie (die Päpste) erscheinen als die Meister der ganzen Kirche, nach allen Seiten hin mahnend und warnend, bindend und entbindend, verfügend und richtend. Man beklagt sich nicht selten über den Gebrauch, den sie in einzelnen Fällen von ihrer Gewalt machen man widersteht, weil man den Papst für getäuscht hält, man appelliert an den besser zu Unterrichtenden, aber man lastet ihre Befugnisse nicht an Victor I. tritt in der Frage über die Osterfeier entscheidend auf, und selbst Cyprian musste der Überlegenheit Roms sich fügen. Dionysius von Alexandrien hatte wegen des Verdachtes des Sabellianismus vor dem Papste Dionysius sich zu rechtfertigen ; Paul von Samosata, Patriarch von Antiochien, wurde dagegen durch den römischen Papst wegen Häresie seiner Würde entsetzt.» *Apologie IV.* 567. 1.

detleges s rá kedvezőtlen állapotokhoz mért ismerete kíván.

Csak azon főbb eseményeket emeljük itt ki, a melyek az ősi egyházból nagyobb mozgalmak előidézői voltak s a melyek a római püspök joghatósági elsőségének gyakorlásáról az összegyházra nyilvánvaló bizonyásot tesznek. A sorrendet visszafelé követjük.

a) A 3-ik század második felére esik samosatai Pál (260-9. 1.) antiochiai püspök esete. Az ilyen eseteknek, amilyen az itt említett is, rendesen messze nyúlnak szálaik.

Samosatai Pál fellépése okozati összefüggésben áll alexandriai Dionysius ügyével (sabellianismusról vádolták), amely Róma ítélezésére előtt tárgyalatot tartott Dionysius javára döntetett el. A hasonnevű pápa Dionysius (260-9), aki előtt az alexandriabeliek püspöküket, Dionysiust bevádolták, miután az utóbbi igazoló iratot nyújtott át a pápának, Dionysiust az eretnekségtől (sabellianismus) mentnek nyilvánította, de ugyanazon alkalommal megbélyegezte a tritheismust (három istent imádók), amelynek némelyek az alexandriai theologusok közül (Origenes) hódoltak. Pál püspök alkalmában találta azt az időt, hogy ő is a tritheisták ellen és az isteni monarchia mellett nyilatkozzék, de oly értelemben, a mint azt egykoron Artemon eretnek tanította (megtámadta a három személyt), akinek a magyarázatához is csatlakozott, mely szerint az Istenről szóló tan Zephirin és Calixt pápák óta a római egyházból meg lett hamisítva, s hogy az Artemon-féle tan tulajdonképpen a római egyház ősi tana. Pál ezen tana tulajdonképpen az alexandriaiak ellen fordult, hol a kath. tan a sz. Háromságról Dionysius püspökkel diadalt aratott, de éle indirekte Dionysius pápa ellen is volt fordítva.

Az ezen ügyben tartott antiochiai zsinatok (három) Pált kárhoztatták és püspökségétől megfosztották.

Helyébe Domnus választatott püspökké. Az atyák a végést Dionysius pápának küldték, aki azonban 269. deczemberben elhalálozván, a zsinat iratát nem vette már kezeihez, hanem utódja I. Felix, aki Maximus püspökhöz és az alexandriai klérushoz intézett válasziratában Pál tévelyeit szintén kárhoztatta s a kath. tant hangsúlyozta.

Pál az ítélet daczára püspöki lakát elhagyni nem akarta, valószínűleg Zenobia császárné támogatása folytán. De 272-ben *Aurelián császár* Antiochiát elfoglalván, kinyilvánította, hogy „az bírhatja csak az antiochiai püspök lakát, a kivel az itáliai püspökök és a római szék egyetértésben állnak”, és Pálnak szégyennel ki kellett vonulnia, mint erről Eusebius értesít. (Hist. eccl. VII. 30.)

A következtetés a pápa primátusára ezen esetből nyilvánvaló. Nemcsak a római egyház tana győzött, hanem a pápa tekintélye is a joghatósági primátus birlalójához illő módon érvényesült ezen esetben.¹

b) Az antiochiai eset a már említett alexandriai Déneshez vezet (247-62). A mozgalom, mely ezen püspöknek a nevéhez fűződve, a pápai tekintélyről tesz tanúságot, a következőkben állott: A harmadik század közepén, különösen Origenes halála után (254.) az alexandriai püspök fönnhatósága alá tartozó Pentalisban a sabellianismus, a Rómában támadt s Calixt pápa által (219) elítélt eretnekség (a sz. Híromságról) erősen hódított. Dionysius eréyesen fellépett a tévely ellen, Euphranor és Ammonius püspökökhöz egy dogmatikai iratot intézett, a melyben Sabellius ellen az Atya és a Fiú közötti különbséget kifejtette. De egy harmadik párt Dionysius püspök iratával nem volt megelégedve, hanem Dionysius pápához folya-

¹ Hefele Conciliengeschichte I. 135-43. 1. – Hagemann i. m. 453-82. 1, – De Smedt Dissertationes 70. 1.

² A párt előtt az tünt fel s képezte a gyanú okát, hogy Dionysius püspök iratában a homousios szót nem használta.

modott és kérte öt, hogy úgy a sabellianismus, mint Dionysius irata s egyáltalán az alexandriai katechetikai iskola tana felöl nyilatkozzék. A pápa ezt meg is tette s egy másik iratban Dionysius püspököt *önigazolásra szólította föl*. A püspök meg is írta apológiáját 4 könyvben, a melylyel *a pápa tökéletesen meg volt elégedve*.

A mi azt a harmadik pártot illeti, mely püspököt Rómában bevádolta, az volt a kath. párt, mely Egyptomban Origenes vitái óta a római tant a sz. Háromságról fenntartotta. Origenes ugyanis a tan fejtegetésében tévedett s a római egyházzal meghasonlásba jött. Bizonyos értelemben annak az iránynak volt ő képviselője Egyptomban, mint Tertullián Afrikában, melyet Hippolyt Calixt pápa alatt képviselt Rómában az orthodox tanokkal szemben. A három férfiú között szellemi rokonság létezett s tanaik pragmatically Hippolytus tanaiban bírják eredetüket.

Origenes ellen „Róma összehívta szenátusát”, mint maga Origenes elpanaszolja, tévelyeit egyenkint kárhoztatta, a határozatot közölte az alexandriai egyházakkal s ennek hive volt a harmadik párt, mely Dionysius esetében szerepel.

Dionysius pápa tana ismétlése volt Calixt nyilatkozatainak a sz. Háromságról, alapja a későbbi nicäai dekrétumnak.

Maga az eset pedig világosan bizonyítja a római szék tekintélyét, mely ítélt és kárhoztat, amely körül forog minden; amely ellen támadnak az eretnek s amelyet vezéröknek tekintenek a hívők.¹

c) Dionysius másodelődje I. István pápa (253 – 7) alatt indította meg² Cypríán karthágói püspök az eretnek-keresztelésről a vitát, mely java részében téte-

¹ Hefele CG. I. 255. sk. 1. – Hagemann i. m. 411-53. 1.

² Bár nem ő volt az első, aki az eretnekék által kiszolgáltatott keresztség érvényességét kétségbe vonata; ebben ázsiai beliek (Firmilianus) és Agrippinus karthágói püspök megelőzték. L. De Smedt: Dissertationes 223. 1.

lünkhoz tartozik. Miután e vita, Cypriánnak a pápával szemben tanúsított heves ellenállása miatt, a primátus ellenfeleinek egyik vesszőparipáját képezi, azt részletesebben szóvá kell tenni. A vita 254-6 között történt.

A tényálladék ez: Először a harmadik század elején vetették fel némely afrikaiak¹ a kérdést az eretnekek által kiszolgáltatott keresztség érvényességéről. Ugyané század közepe táján 18 numidiai püspök fordult e kérdésben Cyprián karthágói püspökhöz felvilágosításért. Ez 31 püspökkel Karthágóban zsinatot tartott s azt a feleletet adta a kérdezősködöknek, hogy az egyházon kívül érvényesen senki sem keresztelhet, vagyis hogy az eretnekek által történő keresztelés érvénytelen. Ugyanígy felelt Quintus mauretániai püspöknek is. Cyprián ezt a két levelet megküldte I. István pápának is,² aki azonban a zsinat tanát helytelenítette s követni megtiltotta. István pápa válaszirata, sajnos, nem maradt fenn s azt csak ellenfelei idézeteiből ismerjük.

Cyprián, amint a pápa levelét megkapta, heves czáfolatot írt reá, s ezt több püspöknek, a többi között Firmiliánnak, Caesarea püspökének Cappadociában is megküldte, aki a vitában nála talán még hevesebb társa lett. Majd megtartotta a 3-ik karthágói zsinatot 87 püspökkel, akik az előbbi zsinatok értelmében, tehát a pápa ellen szavaztak.

Mi történt ez után, nem tudjuk. Valószínűleg a vita abbanmaradt, miután nemsokára kitört a Valérián-féle üldözés, a melyben I. István 257-ben, Cyprián pedig a következő évben vértanúságot szenvedett.

¹ Az eretnek-keresztelés már Calixt pápa alatt is szóba jött Rómában. Hagemann i. mű 50-2. 1.

² «Haec ad conscientiam tuam, fráter carissime, et pro honore communi et pro simpliei dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuae et fidei veritate placere quae et religiosa pariter et vera sunt.» Ep 72. ad Stephanum Papam.

Hogy Cyprián visszavonta volna véleményét, nem valószínű.

E vita, mint látjuk, Róma ellen irányult és pedig nem oly módon, mint az a nézetek eltérésénél a püspökök között történni szokott; akit Cyprián, Firmilián megtámadnak, az az ö szemeikben igen fontos személy, mint Firmilián Cypriához írt levelében mondja: „qui de episcopatus sui loco gloriatur et se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta ecclesiae collocata sunt qui per successionem cathedram Petri habere se praedicat.” (Ep. ad. Cypr. n. 17.)

Nem is veszi tagadásba Istvánnak ebbeli állítását, hogy Péter utódjának, az egyház fejének vallja magát, hanem azt kifogásolja benne Firmilián, hogy mint az egyház feje nem helyesen jár el – természetesen Firmilián egyéni nézete szerint -, a midőn az eretnek-keresztelést érvényesnek mondja.

Maga Cyprián is mind de „Unitate Ecclesiae” írt művében, (n. 3.) mind leveleiben (Epist. 52. ad Antonianum n. 8.) Péter joghatósági elsőségét, a római pápát, mint Péter utódját vallja s azért helytelen a protestánsok következtetése, mintha Cyprián és Firmilián I. Istvánnak, mint pápának, joghatósági elsőségét tagadták volna. Hiszen maga Cyprián hívta fel I. István pápát, hogy a novatián érzelmű Marcián arlesi püspököt *tegye le* (ap. 67.) s egy másik levélben, hogy Basilides és Martialis ügyében intézkedjék, (ep. 68.) Tehát mind István magatartásából, mind az ellenfelek nyilatkozataiból kitetszik, hogy a primátus ez időben igen is létezett s jogait érvényesítette, különben maga a vita sem vet vala oly nagy hullámokat.

Mit kelljen Cyprián magatartásában gáncsolni, mert erre megy ki az egész eset, – nehéz volna határozottan megmondani és pedig azon ellentét miatt, a melyben Cypriánnak a keresztség! ügyben ta-

núsított eljárása azon kijelentéseivel áll, amelyeket műveiben a római pápa elsőségére – s az azon alapuló egyházi egységre vonatkozólag tett. Ez az oka, hogy némelyek, mint pl. Tizzani, az egész esetet a későbbi Donatisták által kigondolt koholmánynak tartották. Tény ugyanis, hogy a római egyház, melyet Cyprián az említett kérdésben oly erősen ostromolt, öt magát kezdet óta, mint szentet, kiváló tiszteletben részesítette, másrészt pedig István pápa tana a keresztségről az egész egyházban általános elismerésben részesült. A 314-ben tartott arlesi zsinat kimondotta, hogy az eretnekek által faladott keresztség érvényes, ha a teljes Szentháromság nevében szolgáltatott ki.

Az ellentétek kiegyenlítésére legelfogadhatóbbnak látszik az a nézet, mely szerint Cyprián tévedett, tévedése az egyház fejének taní tévmentességrére vonatkozik, de a tévedés nem volt neki betudható, miután a kérdés összes részleteiben akkor még nem volt annyira kifejtve s az egyház által előadva, mint az éppen ilyen viták eredményeképen történni szokott.¹

¹ Jónak látjuk ide írni De Smedt resolutióját, mely a kérdésre vonatkozó kutatásokat ekként összegzi: «Restat, ut explicetur quomodo factum hoc (antiquitatis consensus de Petri et ejus in ecclesia Romana successorum primatu et praerogativis) conciliari possit cum facto non minus certo resistentiae Cypriani et ceterorum omnium, ut videtur, episcoporum Afrorum, itemque Firmiliani et episcoporum provinciæ suaे, decreto alicui summi Pontificis, quod utique ex una parte *peremptorium* agnoscabant, ex alia vero partemanifeste erroneum ac Scripturæ divinae et apostolicae traditioni contradicere magna vi asserebant. In qua re, ne cogamur dicere omnes illos episcopos *in formalē haeresim* incidisse et pertinaciter eidem inhaesisse, haec una videtur superesse ratio. Nimirum altera haec Veritas, quae jamdudum consensu theologorum et catholicae plebis admissa, nuper a SS. DD. Pio IX., de sententia Concilii oecumenici Vaticani solemniter definita est, *singulos* scilicet Romanos Pontifices in *singulis* decretis quae in re fidei aut morum *jberemptorie* sen *ex cathedra* edunt, privilegio inerrantiae gaudere: haec Veritas, inquam, ex priori, exordio hujus numeri enunciata, tam facili et necessaria consecutio eruitur (effatis nempe Patrum) ut mirum videri debeat, id aliquem unquam latere potuisse. Attamen hanc posteriorem veritatem *sub ilia distincta formula* antiquis iis temporibus propositam non videmus, ac proinde forte judicandum

Bennünket most csak a primátus nyilatkozása érdekel, mely eminenter az egész esetnek hátterét képezi.¹

d) A római egyház viszonyairól a 3-ik század elején megbecsülhetlen felvilágosításokat nyújt a „Philosophumena” codex, mely ezen egyháznak az első három századból fennmaradt kevés irodalmi terméke között egy nagy hézagot tölt be, sok történelmi fejleményhez támaszpontot nyújt.

À 137 levélből álló kódexet Mynoïdes Mynas találta meg Görögországban 1842-ben. Szerzője Hippolytus római áldozár, Calixt pápának ellenfele. A szerző 10 könyvre osztotta művét; az első négyben előadja a pogány, különösen a görög bölcselöknek tanait az Istenről és a mindenség keletkezéséről; a következő ötben a haeresiseket, körülbelül 30-at, a melyek köráig felmerültek; a 10-ik könyv összegezése a mondottaknak.

A 9-ik könyv az, mely tárgyunkra tartozik; ke-

est eam tunc «usu et praxi magis quam theoretica et distincta propositione ac instanti praedicatione» (Franzelin: *De divina Tradit. et Script. Evit.* 3, 285. p.) fuisse admissam. Hoc autem statu rerum non ita difficile fieri potuit ut quorum mentibus praejudicium de certitudine alicujus suae sententiae alte insedisset, ii, ubi earn sententiam deinde a Romano Pontifice refutatam vidérant, jam *in aestu* controversiae, non quidem explicite et theoretice, sed practice contradicerent capiti doctrinae quod alias sincero et magno animo defenderant. Cujus rei exemplum aliquod ex documentis nostris proferre licet, quod scilicet Cyprianus, qui adeo diserte et vehementer praedicaverat quaeunque ad unitatem ecclesiae tuendam conferunt, in hac controversia ea principia protulit, quae maxime unitati ac hierarchiáé omni in ecclesia destruende essent, ubi scilicet satis distincte enuntiavit timicuique episcopo plenam esse potestatem in sua dioecesi ovibus suis proponendi quidquid ad earum salutem. opportunius judicaverit ac soli Deo de hujus potestatis exercitio rationem illi esse reddendam. Haec certe *mente quieta* nunquam protulisset Cyprianus, sed potius, si fuissent proposita, vehementer impugnasset.» J. mű 273-5.

¹ Az egész kérdést alaposan tárgyalja De Smedt *Dissert, selectae in primam aetatem Hist. eccl. Dissert. V. «De controversia S. Stephani R. P. cum S. Cypriano et aliis circa validitatem Baptismi ab haereticis collati.»* 219-275. I.

meny vádakat tartalmaz Calixt pápa ellen, mintha az ősi ker. hitet s a régi fegyelmet megrontotta volna s minthogy a szerző Zephyrin (202-18) és I. Calixt (218-23) kortársának vallja magát, a ki könyvét kevessel Calixt halála után írta: e vádak a szakadár Hippolytus szájába fölötte fontos adatokat nyújtanak az ősi ker. hit s a római pápa akkori helyzetének megvilágítására.

Ezek az adatok a következőkben csoportosít-hatók:

1. Ami a tant illeti, a 3-ik század elején Rómában vitatott sz. Háromság tana az, a melyből Hippolit Calixt ellen vádat emel, hogy Noetus, majd Sabellius tévelyébe esett. A mit azonban Calixt tanaként felhoz, (IX. k. 12. fej.) az határozott katholikus? tan, a mint azt ma is tanítjuk.¹

2. Hippolitus állítja (IX. k. 13. fej.), hogy Calixt tana az egész világon el van terjedve. Evvel, ha panaszképen is, de kitűnő bizonyítékot szolgáltat a pápa tekintélye mellett a hithatározatokat illetőleg. Mert hogy a keresztenységben annyi tévtan mellett Calixt tana a sz. Háromságról terjedt el, annak oka csak a pápa legfőbb tanítói tekintélye s ennek megfelelően a hívek azon odaadása lehetett, melylyel Péter tanszékéhez ragaszkodtak. Hippolytussal meggyezik Tertullián, aki Praxeasban ugyanazt a tant ostromolj a, a melyet Hippolyt Calixtban s ugyanazt mondja, hogy ez a tan, (monarchianismus) Rómából az egyház minden részébe elterjedt. Hagemann bebizonyította, hogy Praxeas nem más mint Calixt s így a két elvtárs: Hippolyt és Tertullián egyformán tanúskodik arról, hogy a pápa a 3-ik század elején az egyház legfőbb tanítójaként szerepelt.

¹ Hagemann nem tudja elégé csodálni Calixt éleselműségét, ki annyi sokféle tévtan között, amelyek akkoron Rómában terjeszтtettek s a melyek egy Hippolytot, Tertulliánt, Origenest tévedésbe ejtettek, – képes volt a theológiakumnak oly határozott kifejezést adni. I. mű 90-133. 1.

3. Hippolytus azon vádjából, melyet Calixt ellen emelt azért, mert elrendelte, hogy a püspököket még akkor sem szabad letenni, ha halálra vétkeznének, következik, hogy már a 3-ik század elején el volt ismerve a pápa azon joga, mely szerint ő ítélt a püspökök ügyei felett, azoknak felfolyamodásait elfogadta, a méltóságuktól megfosztottakat abba vissza helyezhette.

4. Bemutatja továbbá Hippolyt Calixt pápát, mint olyat, aki tekintélylyel intézkedik az egyházi fegyelem különfélé ágaiban: előkelő nőknek megengette, hogy a római jog szabványai ellenére alacsony származású férfiúval léphessenek házasságra, intézkedett a papi nőtlenséget illetőleg a klérus alsóbb fokozataira, valamint arra az esetre, ha nős ember akart a papi rendbe lépni.¹

Még több adatot lehetne felhözni a *Philosophumena codexból*, de a felhözöttak is elégé bizonyítják a pápa primátusát a 3-ik század elején. Ha tekintetbe vesszük, hogy e mozgalmakban résztvett Afrika Tertulliánnal, Alexandria Origenessel – a mint azt Hagemann bőven kimutatja – s hogy e mozgalmak között Calixt áll, akit ellenfelei erősen ostromolnak, de kénytelenek bevallani, hogy a kereszténység reá hallgat: ő tanít, törvényt hoz és ítélt mint az egyház feje: úgy Hagemann csak az igazságnak szolgál, midőn hosszú kutatásai eredményeként a Zephyrin és Calixt alatti vitákat „geschichtliche Thatsachen ersten Ranges” nevezi a pápai primátus mellett.²

e) A húsvéti vita³ ugyanilyen jelentőségű a primátus történetében. Megörökítette Eusebius *Hist. Eccl. lib. V. cap. 23-35*. A főszerepet vitte benne a kis-ázsiai egyház, élén Polykratessel efezusi metro-

¹ L. IX. cap. 12. Értelmezését 1. Hagemann i. mű 63-5. 1.

² J. mű 276. 1.

³ Leírását 1. Rapaics Egyháztörténelem I. 192 – 6. 1.

polkával, a mely erősen ragaszkodott ahoz a szokásához, hogy a húsvétot a zsidókkal egy napon, vagyis Nizán 14-ik napján megünnepelje. A nyugatiak pedig s ebben, mint Eusebius értesít,¹ Palestina és Syria is velők tartott, sürgötték, hogy a húsvét ne más napon, hanem minden nap ülessék meg. Polykrates nézete mellett Fülöp és János apostolokra, a nyugat pedig az apostolfejedelmek: Péter és Pál hagyományára hivatkozott.²

A kérdés már I. Pius (142-57) alatt, valamint utódai: Anicet, Soter, Eleuther alatt is felmerült.³ Az utolsó t. i. Eleuther alatt bizonyos Blastus nevű eretnek magában Rómában vitát támasztott a húsvét ünneplése miatt. Ily körülmények között Eleuther utódja I. Viktor (192 – 203) elérkezettnek vélte az? időt: a különbözeteknek véget vetni. Úgy látszik,

¹ De Smedt. i. mű 56. 1.

² Dogmatikusokra fontos De Smedt erre vonatkozó megjegyzése. «Ex his ostendere conantur adversarii Catholicae veritatis, quam parum tribuendum sit illi reguláé fidei, quam Catholici in apostolica traditione reponunt: etenim in praesenti controversia, aiunt, utraque pars aequo jure apostolicam traditionem prætendebat, Occidentales scilicet traditionem a Petro et Paulo acceptam, Asiam verō a Joanne et Phillipo. Sed facile R. Hoc verbum *Traditio Apostolica* multiplici sensu usurpari potest. Scilicet 1. Strictiori sensu complectitur ea quae in Scripturis non consignata, ab apostolis tamquam a Deo revelata et fide divina credenda fidelibus proposita sunt: et haec sola est regula fidei. 2. Latiori sensu indicat ea quae apostoli nomine suo et Spiritu Sancto quidem assistente, non tamen tamquam a Deo revelata, constituerunt et fidelibus proposuerunt vi auctoritatis peculiaris, quam ex missione sua apostolica habebant. Quale videtur illud Pauli I, Cor. VII. 12. sq. «Ceteris ego dico, non Dominus. Si quis fráter uxorem habeat infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam . . . Quod si infidelis discedit, discedat.» 3. Tandem latissimo sensu dici possunt ex apostolica traditione haberi ea, quae ab apostolis observata vel etiam commendata aut laudata sunt. – Hujus ultimi generis erat traditio, quam obtendebant Asiani, quidquid sit de illa, qua nitebantur Occidentales, quam magis proprie, nempe secundo sensu, traditionem apostolicam dici debere aliqui (inter quos Nat. Alexander) contendunt.» J. mű 56-57. 1.

³ De Smedt i. mű 56 – 61. 1.

hogy a magában Ázsiában kitört viszály is siettette elhatározását.

Viktor eljárásában az okosság szabályait követte. Zsinatokat tartatott¹ s maga is Rómában tartott egyet. S midőn ezekből értesült, hogy az ázsiabeliekben kívül a többi egyházak a római usust követik, akkor intézte decretumát az ázsiabeliekhez, hogy ők is ezen-túl ezen szabályhoz ragaszkodjanak. Midőn ezek mégis ellenszegültek, nemcsak a római pápa, de az egész egyház tekintélyét sérтték; miután a húsvét ünneplésének római módja kevésbé helyesen neveztetik: nyugatinak, azt a történelmi adatok alapján általánosnak kell nevezni (*communis*), mondja Hefele.² Ez a húsvéti vita bizonyítja, hogy Viktor joghatósági elsőséget (*primátus*) gyakorolt az egész egyház felett.

Viktor az *egész* egyházban zsinatok tartását rendelte el s meghagyta a püspököknek, hogy az eredményt eléje terjeszszék. Ebből következik, hogy azon időben az egész egyházat érdeklő u. n. nagyobb ügyek (*causae majores*) elintézése a római püspökre tartozott.

A püspökök engedelmeskedve Viktor rendeletének, kimutatták, hogy neki alá vannak rendelve.

Midőn Viktor az ellenszegülő ázsiabeliekkel a közlekedést megszakította, a püspökök, jóllehet a pápát szelid bánásmódra kérték, a közlekedést szintén megszakították.

Magának Polykratesnek, az ellenszegülők fejének magatartása is a pápa primátusa mellett bizonyít. Mert egyrészt Viktor rendeletére ö is zsinatot tartott, másrészt ellenszegülésének igazolására nem vonta kétségebe a római püspök intézkedési jogát, hanem csak annyit mondott, inkább kell Istennek engedelmeskedni, mint embereknek. így beszél az alattvaló elöljárójával, a kinek tekintélyét maga felett elismeri

¹ De Smedt i. mű 62. 1.

² CG. I. 100, 1.

ugyan, de azt véli, hogy az előljáró a kérdéssel esetben valamit, a mi Isten törvényével ellenkezik, parancsolt s azért inkább Istennek kell engedelmeskedni. A mi ebben az esetben Polykratesnél annál inkább előfordulhatott; mert nem hitbeli, hanem egyszerű fegyelmi (disciplinaris) dologról volt szó.¹

8. Az egyház tehát a 2-ik század végén élénk tudatában volt a primátusnak, mely a római püspököt megillette. Tanúskodik erről a húsvéti vita, nemkülönben sz. Irén lyoni püspöknek, Polykarp tanítványának, a gnostikusok ellen folytatott vitája (180 körül K. u.), a melyben mindeneket, a kik a ker. igazságot felismerni akarják, az apostoli hagyományra utalja; ennek felismerésére pedig a Péter és Pál apostoloktól alapított és szervezett legnagyobb, legrégebb és mindenki által ismert *római egyházat hozza*. fel és pedig azért, mert ez egyházzal annak kivállóbb elsőbbsége miatt (propter potentiores principialitatem) valamennyi egyháznak, azaz valamennyi vidék híveinek összhangban kell lenniök.²

Irenaeus a primátus gyakorlását bizonyító történelmi érvek között *az utolsót* szolgáltatja; vele. azon történelmi bizonyítékok sora, mely a bizonyosság fokán áll, megszakad; testem antiquorem non proferimus, mondanunk kell De Smedttel.³

Ennek a tüneménynek az oka pedig abban áll, hogy épen abból az egyházból, a melyben kezdet óta leglénkebb volt a vallásos élet; a melyben, mint a 3-ik század elején írt Philosophoumena feltételezi, a taní és a fegyelmi kérdések egész sora meg lett vitatva s a mely egyház köré a tévtanítók

¹ L. Hefele CG. I. 86-tól. 1. De Smedt Ditsert. II.: De controversia circa celebrationem Paschatis. J. mű 49-82. I. Hagemann i. mű 75-6. I.

² Adv. haer. 1. 3. c. 3. q. 2. E klassikus helynek, mely a pápa-ostromlók kereszttjének neveztetik, magyarázatát adja Hagemann i. mű 598 – 627. 1. V.o. Wieser: Die Unfehlbarkeit des Papstes. Graz, 1870. 16-19.

³ J. mű 28. 1.

raja sereglett: éppen a római egyházból, az első 3 század folyamából, alig néhány irodalmi töredék maradt ránk.

Péter apostol halálától Irénig egy század múlt el s hogy mi volt ezen idő alatt a római püspöki szék az összegyházra: azt – leszámítva a római Kelemennek a korinthusbeliekhez, s antiochiai Ignácznak a rómaiakhoz írt levelét, a melyekben egyes vonatkozások a primátusra felismerhetők – nem ezen század szorosan vett történeti, egykor emlékeiből, miután ilyenekkel nem rendelkezünk, *mint inkább az összegyház azon köztudatából kell megítélni*, a mely köz tudat alapján a primátus a 2-ik század vége óta ismert joghatósági tényekben nyilvánult s számos írott emlékben fenntartatott.

E tudat, ezen általános elismerés a 2-ik század végén egy kifejlett, lényegében praktikus, az egész kereszteny világra kiterjedő joghatósági intézményre vonatkozik, a melynek, mint ilyennek, kell, hogy múltja legyen; mert ez minden intézménynek termé szeti törvénye.

Az előbbiekben felhozott, s a második század óta egymást felváltó tények, melyek mindegyike egy egy nagy mozgalommal áll kapcsolatban, arra mutatnak, hogy az egész egyházból a római püspök tekintélye volt irányadó: ez pedig csak onnan magyarázható, mert ilyen volt a római püspök tekintélye kezdet óta, vagy mint az emlékek mondják – Péter óta. Másrészt, amint az új civilisatio kezdő korának tárgyalásánál láttuk, bármilyen hypothesis gondoltak is ki eddig a pápaság ellenfelei azon célból, hogy a pápai primátusnak egyrészt későbbi, másrészt pusztán emberi eredetét beigazolják, e hypothesek egyike sem illik be a történelem keretébe, mindegyik a meg döntetlen történelmi fejleményekkel áll ellenmondásban; e fejleményeknek – melyek a fennebbiekben bőven elő voltak adva – csak egy alaptény nyújthat

kielégítő magyarázatot: a primátus isteni alapítása Péterben, az első római püspökben. – Ha tehát a pápaság létezésének első századából nem rendelkezünk is annak gyakorlását bizonyító történelmi okmányokkal, abból nem az következik, hogy a pápaság azon időben nem létezett, hanem egyszerűen csak az, hogy a történelmi emlékek nem maradtak ránk, amint ez akárhány történelmi tény egykorú emlékeiről mondható.

9. A császárok és a zsinatok nyilatkozatai, az egyetemes egyház köztudata, magoknak a római püspököknek hivatkozása, a midőn joghatóságukat gyakorolták, mindig egy és ugyanazon alapfokban állapotodott meg, abban t. i. hogy a *római* püspök pápa, az egyetemes egyház feje, és pedig azért, mert sz. Péter apostolnak törvényes utódja.

Tehát ama körülmény, hogy az egyház feletti joghatósági elsőség a római s nem más püspöki székhez kötve van: arra a *történeti tényre* vezetendő vissza, hogy Péter apostol Rómában volt, ott mint püspök működött s mint ilyen, Rómában halt meg; éppen azért a teljes jogkör, melynek ő volt a bírtokosa az egyház javára, nem másra, hanem a római püspöki széken jogutódjára szállott át.¹

Már a mi a *római pápa* primátusának ezen *jogalapját* illeti: az ellenfelek s első sorban a protestánsok azt minden módon megdönteni iparkodtak. Három nézet körül csoportosultak, a melyek azonban egy és ugyanazon nézet természetes tovafejlesztésének tekinthetők.

A protestánsok magának Péter apostolnak joghatósági elsőségét tagadják, vagy pedig oly személyes kiváltságnak tekintik, mely halálával megszűnt; mind az első, mind a második esetben természetesen Pé-

¹ A joghatósági elsőség (primátus) képezi az alapot, melyen az egyház egész szervezete áll. (Schulte: System des Kirchenrechtes. S. 178. – Hinschius: Kirchenrecht I. S. 195.

ter jogutódjáról szó sem lehet. Ez legegyszerűbb módja megtagadni a római pápa primátusát; mert ha Péter nem bírt olyannal, akkor a római pápának primátust tulajdonítani merő fikció. Ezekről külön lesz szó.

A pápaság legrégebbi ellenfelei más alakban ugyanerre az eredményre jöttek. Egyszerűen kétésgébevonták, hogy Péter apostol valaha Rómában volt volna. Ha nem volt Rómában, akkor a római püspök nem jogutódja Péternek, nincs primátus. így tanítottak egykoron a waldiak, páduai Marsilius bajor Lajos védelmében, Velenus a lutheranismus első idejében, ifjabb Spanheim (1029), s az utolsó évtizedekben Baur és Lipsius.

Azonban a protestánsok legnagyobb része, különösen a régiebbek,¹ ámbár Péter primátusát vagy egyszerűen tagadták, vagy bizonyos tiszteleti jogokra szorítva, csak mint Péter személyes kiváltságát ismerték el: Péter római tartózkodását, mint *biztos történeti tényt* elismerték. Újabban Baur iskolája folytán ismét szaporodik azok száma, a kik Péter római tartózkodását tagadják.

1882. Febr. 9. és 10-én Rómában – nyilvános vita tartatott sz. Péter római útjáról, katholikus részről Fabiani, Cipolla és Guidi, – protestáns részről Sciarelli, Ribetti és Gavazzi között, a mely természetesen eredményre nem vezetett.²

a) Hogy Péter Rómában hirdette az evangéliumot, nagy valószínűséggel kitetszik két apostoli atya: római Kelemen (korinthusi) és antióchiai Ignácz (római) leveleiből. Határozott bizonyásot pedig tesznek róla: Papias, korinthi Dénes, Irén, alexandriai Kelemen stb.

¹ H. Grotius, Blondellus, Scaliger, Is. Newton, Wieseler, Bleeck, OIshausen, Gieseler stb. L. De Smedt Dissert. I. 3 p.

² Jungmann i. mű 32 1.

b) Hogy Péter alapította a római egyházat s azért a római püspökök sorát vele kell kezdeni, állítják Irén, Tertullián, Cajus, Hippolyt, Cyprián, Firmilián.

c) Hogy Péter Rómában vértanúi halált szenvedett, tanúskodnak Origenes, Tertullián, Cajus. Ugyanez kiviláglik a római Kelemen és korinthi Dénes szavaiból is.

Ez a három első századnak tanúságtétele, a melyhez a katakombái emlékek is csatlakoznak.¹

Jóllehet a felhozott bizonyítékok nem Péter apostol korából valók, hanem a közvetlen következő időből származnak, mégis a tény fontossága s a bizonyítás egyetemeségénél fogva oly horderővel bírnak, hogy az általuk bizonyított tény valódisága, vagyis Péter római tartózkodása felől minden valamire való kételyt kizárnak. Azért Schmid I. „Petrus in Rom” (Luzern 1879.) czímu füzetében ezen bizonyítékokat kifejtvén, tekintettel a történelemben rendesen érvényesülő bizonyítási módra, azokat oly erejüknek találja, hogy mottóul Cicero szavait használta: »Aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis est.”

A mi a protestánsok által használt ellenbizonyítékokat illeti: azok kivétel nélkül tagadólagos (negativ) természetűek. Újból felsorolták őket a római dispután Sciarelli és Gavazzi. A sz. írásban Péter római tartózkodásáról nincs említés téve, sem az apostoli cselekedetekben, sem Pálnak a rómaiakhoz írt levelében, sem azokban, melyeket ez utóbbi római fogsága alatt az egyes egyházakhoz írt, – tehát Péter nem volt Rómában, mondják ők.

¹ Λ három első század íróinak Péter római tartózkodására vonatkozó nyilatkozatai összeállítva, magyarázva, az ellenvetések ellen megvédve Jungmannál i. mű 38-64. 1. Cyprianus epist. 51 ad Antonianum.

Bajos valamely iratnak hallgatásából érdemleges érvet alkotni, ennek így kellett volna írnia, annak amúgy kellett volna beszélnie; arra csak az lehet a felelet: Pál legjobban tudta, mit kell írnia, mit kell elhallgatnia, – e fölött disputálni nem lehet. Különben a protestánsok a felhozott sz. írási helyekre megkapták az érdemleges feleletet.¹

A ker. ó-kor íróinak bizonyásait pedig egyszerű mondára visszavezetni, mint ezt Baur, Lipsius s utánok a római disputátorok tették: állításnak állítás, de bizonyítás nélkül vakmerő állítás, melyet maga a protestáns Olshausen leszállított a maga értékére.²

Az ilyen üres okoskodásokkal szemben áll a régi írók pozitív tanúskodása; szemben áll a római szék primátusa³ nagy terjedelmű jogok birtokában, melyek a püspökökre csakúgy mind az egyszerű hívekre kiterjednek, már pedig velejár az emberi természettel, hogy holmi mese alapján nem enged maga felett uralkodni. Különben fogalma sincs annak az első keresztyények éberségéről, eleven hitéről és a hagyományokhoz való tántoríthatlan ragaszkodásáról, a ki a primátust s vele az egyház szervezetét holmi monda alapján kifejlődöttnek gondolja.⁴

A tudomány postulatuma tehát, hogy a mint Péter római püspöksége történeti tény, úgy a római püspök az egyház feje, mert Péter apostolnak törvényes jogutódja.

10. A római püspöki székhez vannak a primátus jogai kötve. Péter apostol választása s elhalálozása

¹ L. Stimmen aus Maria-Laach i. czikk 473-480. 1.

² Stimmen 482. 1. V. ö. Hagemann i. mű 627-75. ³.

³ Velenns, Spanheim egykoron a római klérus csalárdúságának tulajdonították a primátus keletkezését; ma a protestánsok szégyenkeznek ilyesmit állítani”, hanem a csalás helyébe mondákat állítanak.

⁴ Stimmen aus M. Laach i. czikk. 481. 1.

mutatja, hol kelljen törvényes utódait keresni.¹ S evvel a primátus kérdésében az első pápához: sz. Péter apostolhoz érkeztünk. Mindazon kiválltságokkal, melyek a római püspököt megilletik, Krisztus, az egyház alapítója, ruházta fel Péter apostolt, a kiről törvényes utódaira átszármaztak s fenn kell maradniuk mindaddig, míg az egyház áll, a melynek fennállása e kiválltságokkal szerves összefüggésben van.

Hogy milyen szerepet jelölt ki Krisztus Péternek az egyházban s ehhez képest milyen jogokkal ruházta fel: arról a sz. *iratok* értesítenek, ha azokat az előszóval eléadott ker. tan hagyományosainak, a sz. atyáknak értelmezése szerint olvassuk. A sz. írás pedig világosan tanítja azt, hogy Krisztus Péter apostolt megalakulandó egyházának fejévé tette s e célból őt joghatósági elsőséggel ruházta fel.

A kath. egyháznak s első sorban a pápaság-nak ellenségei, akiknek nehéz volt szembeszálgni a történelemmel, s kitörülni belőle azt a primátust, melyet a római püspök kezdet óta a világ-egyház felett gyakorolt: a sz. írásban, Krisztus nyilatkozataiban (Máté 16, 13-19. Lukács 22, 31-2. János 21, 15-17.) keresték véleményeik számára a bevehetlen sánczokat s csodálatos, mindegyik ellenfél, pedig a 14-ik században szerepelt páduai Marsiilius óta a protestánsok, jansenisták, regalisták soráiból sokan kerültek ki, – ott találta kifejezve a maga „tévémentes” tanát.

Tudni kell, hogy e vélemények soha sem keletkeztek Krisztus egyháza érdekében, hanem a túlhajtott királyi hatalom védelmére, vagy az apostasia igazolására. Ennek köszöni létét az a több száz sekta Krisztus keresztyénsége alapján.

Lássuk azonban Krisztusnak hármas nyilatkozatát közelebbről.

a) *Az első* Máté evangéliumában foglaltatik.

¹ Palmieri: De Rom. Pontifice p. 330.

„Jove pedig Jézus Filep Cesarejának környékére és kérdé tanítványait, mondván: Kinek tartják az emberek az ember fiát? Ők pedig mondák: Némelyek keresztelő Jánosnak, némelyek Illésnek, némelyek pedig Jeremiásnak, vagy egynek a próféták közöl. Monda nekik Jézus: Ti pedig kinek tartotok engem? Felelvén Simon Péter, monda: Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia. Felelvén pedig Jézus, monda neki: Boldog vagy Simon, Jónás fia! mert a test és vér nem jelentette ki ezt neked; hanem Atyám, ki menynekben vagyon. Én is mondom neked, hogy te Péter vagy és e köszálón fogom építeni anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a menyek országa kulcsait. És a mit megkötendesz a földön, meg lesz kötve menynekben is; és a mit feloldandasz a földön, fel lezsen oldozva menyekben is.” (16, 13 -19.)

Ezen első érdemleges nyilatkozatával Jézus Krisztus alapítandó egyházában Péternek a joghatósági elsőséget (primátus jurisdictionis) megígérte.

A téTELHEZ KÉPEST KÉRDÉST KELL MEGOLDANUNK A) HOGY KRISZTUS E SZAVAIT EGYESÉS ÉS KÖZVETLENÜL PÉTERHEZ, MINT EGYES SZEMÉLYHEZ INTÉzte – AZ APOSTOLOK KIZÁRÁSÁVAL, B) HOGY KRISZTUS E SZAVAIVAL A JOGHATÓSÁGI ELSŐSÉGET IGÉRTE PÉTERNEK.

1. A szöveg világosan jelzi, hogy Krisztus nyilatkozatát, melyben egyházáról beszél, Péterhez intézte; monda neki: Boldog vagy; mondom neked stb. Az ellenfelek, hogy ennek daczára is, a nyilatkozatot a többi apostolokra is vonatkoztassák, fogás-sal élnek s azt mondják: hogy Krisztus nyilatkozata ugyan Péternek szól, de Péter személyében vonatkozik a többi apostolra is, a menyiben Péter val-lomását apostol-társai nevében tette és pedig néme-lyek szerint Péter meg volt biz va a felelettel, mások szerint egyszerűen apostol-társai nézetét tolmacsolta vagy élénk természeténél fogva ő nyilatkozott elsőnek.

E magyarázatok közül egyik sem felel meg a sz. írás szövegnek. Hogy Péter apostoltársaitól meg lett volna bízva a felelettel, arról a szöveg mit sem mond, ezt a nézetet legfölebb be kellene olvasni a szövegbe et hoc est divinare, non interpretari, – mondja Palmieri. Hogy ismét csak apostoltársainak nézetét tolmácsolta, annak ellentmond maga Krisztus, aki a mennyei Atya kinyilatkoztatására vezeti vissza Péter vallomását „mert a test és vér (azaz ápuszta emberi ész v. ö. I. Kor. 1, 26.) nem jelentette ki ezt neked, hanem Atyám.” Mert az isteni kinyilatkoztatás adta Péter szájába e vallomást, azért boldognak mondja őt Krisztus. (A ker. érzület Krisztus e megszólítása alapján sz. Péter utódját „Beatissime Pater” címen nevezi.)

Ezzel egy magasabb okra vezeti vissza Krisztus Péter vallomását s a vallomásban dicséri Péter hitét, amely kettős oknál fogva ki van zárva a nézet, mintha Péter apostoltársainak véleményét tolmácsolta volna. Ugyanezért nem áll a harmadik magyarázat sem, a mely Péter élénk természetében keresi okát annak, miért felelt ő s nem a többiek. Különben is az első kérdésnél, melyet Krisztus tett az apostoloknak: kinek tartják az emberek az ember fiát? – Péternek természete nem gátolta az apostolokat, hogy egyenkint feleljenek.

Más ok is van, miért kell Krisztus e nyilatkozatát kizárolag Péterre vonatkoztatni.

Midőn András testvérét Simont először vezette Jézushoz, az rátekintvén monda: „Te Simon vagy, Jónás fia, te Kéfásnak fogsz hivatni, mi Péternek értelmeztetik.” (János 1, 42.)

A mit akkor Krisztus kilátásba helyezett, hogy Simonnak nevét meg fogja változtatni, azt a jelen nyilatkozatával megtette: „Simon, Jónás fia ... te Péter vagy,” s további szavai ezen új névnek jelentmenyét fejtik ki. A mint csak az egy Simon kapta a

Péter nevet, úgy Krisztus magyarázó szavai csak az egy Péterre vonatkoznak.

Ezekből tehát következik, hogy a mint Péter függetlenül apostoltársaitól s azok képviselésében tette vallomását: úgy *Krisztus szavai is egyenesen és közvetlenül csak az egy Péterre vonatkoznak* s nem az apostolok testületére.

2. Fontosak Krisztus szavai, a melyekkel okát adja annak, miért változtatta Simon nevét Péterre: te Péter vagy és e kószalon fogom építeni anyaszentegyházamat. – E szavakban egészen az idézett szöveg végéig annak megígérése foglaltatik, a mit egy rendszeres társulatban joghatósági elsőségnek nevezünk.

Kire vagy mire vonatkoznak e szavak: „e köszálon” „super hanc petram aedificabo”? Az ellenfelek nézetei nagyban eltérnek egymástól. Némelyek a „Pétert* és a „kószálat” két különböző subiectumnak veszik és a kószál „petra” alatt majd Krisztus személyét, majd Péter alanyi hitét, melylyel Krisztust Isten fiának vallotta, majd Krisztus tanát értik, a mely az egyháznak alapját képezi, majd valamely apostolra magyarázzák. Mások Pétert és a kószálat egynek veszik (tu es Petrus et super hanc Petram aedificabo) és a petra alatt, amelyre épülni fog az egyház, Péter azon kiváltságát értik, a mely szerint ő kezdte Krisztus tanának hirdetését s ő nyitotta meg az egyházat a zsidóknak és a pogányoknak.

Hogy azonban a „super hanc petram* kizárolag Péter személyére vonatkozik, kitűnik a) abból, hogy Krisztus syro-chald nyelven minden esetben ugyanazt az egy szót használta: „tu es Kepha, et super hanc Kepha aedificabo.” Ha a görögben az első esetben Petros, a másikban petra áll, az onnan van, mert a fordító a himnemű végzetet megfelelőbbnek találta a személynév jelölésére, mit szaba-

don tehetett, miután petros úgy mint petra egyformán kősziklát jelent.

Tehát a petros úgy mint petra az egy Simonra vonatkozik, b) A mutató névmás „hanc” jelenlévő tárgyra vonatkozik, jelenlévő pedig Simon, a kihez Krisztus beszél, c) A szavakból „et super hanc petram aedificabo” kitűnik, hogy azok nem tartalmaznak egyebet, mint magyarázatát annak: miért nevezte el Krisztus Simont – Péternek? Mert Isten nem szokott hiábavaló neveket osztogatni. (Genes. XVII. 5, 15. – XXXII. 27. – Matth. I. 21. – Luk. I. 13.) Ha e szavak „et super hanc petram” nem vonatkoznak Simonra, nem tudjuk, hogy hát miért is nevezte el Krisztus Simont – Péternek? d) Különösen venné ki magát Krisztus szájában az ilyen beszéd: te kőszikla (Petros) vagy, de nem rád, hanem magamra építendem egyházamat. (Némely protestánsok ezt az állítást avval is akarták igazolni, hogy Krisztus midőn e szavakat mondta, önmagára mutatott, de ennek a szövegben semmi nyoma.) Vajjon az ilyen nyilatkozat szerint mi jutalmat adott volna Krisztus Simonnak? pedig vallomását megakarta jutalmazni: et ego dico tibi (ego vicissim dico). e) Nézetünk mellett bizonyít az ige alakja is: aedificabo. Itt jövőről van szó. Ha Krisztus magára értette volna szavait, akkor azt kellett mondania: aedifico, mert Krisztus már megkezdte művét.

Ebből következik, hogy a szavak „et super hanc petram aedificabo” sem Krisztusra, sem az apostolok testületére, hanem kizárálag Péter személyére vonatkoznak.

Mit foglal magában a nyilatkozat Péterre nézve?
Eléadja Péternek állását az alapítandó egyházból.

Krisztus, midőn ebbeli akaratát kinyilvánította, metaphorikus beszéddel: egyházát épületnek, Pétert ez épület alapjának, önmagát pedig építőmesternek nevezte. Krisztus erős, tartós épületet akart emelni,

a melyet semmiféle ellenséges hatalom nem lesz képes megdönteni; azért erős, szikla-alapról gondoskodott s az leszen Péter.

Péter viszonya az alapítandó egyházhhoz tehát olyan, a milyen az *alap* (fundamentum) viszonya az épülethez. Már pedig az alap 1) az épületnek legszükségesebb része, a mely 2) erősséget és tartóságot kölcsönöz az épületnek, 3) a melyen kívül az épület egy része sem állhat, s éppen azért 4) az alap az, mely az épület egyes részeit egyesíti, a melynek folytán az épület egy. Ha az alap ezen fogalmát Péterre alkalmazzuk, következik, hogy 1) Péter az egyháznak legszükségesebb része, melynek 2) az egyház erősséget és tartósságát köszöni, 3) mely az egyházat egygyé teszi és 4) a melyre kell támaszkodnia mindenak, a mi az egyház fogalma alá tartozik. Már pedig a mi egy társulatban (s ilyen az egyház, erkölcsi épület) a legszükségesebb, a mi a társulat erősségeinek s fenmaradásának alapelve, az, a minek mindenki köteles magát alávetni, a ki a társulathoz tartozik: az a *tekintély*, a társulat egységeinek s fennállhatásának hatékony oka. A személy tehát, akinek a társulatban az a szerepe, ami az alapnak az épületnél, a legfőbb tekintélytel van felruházva. De ezt a szerepet szánta Krisztus Péternek alapítandó egyházában; tehát Krisztus e nyilatkozatában Péternek a legfőbb hatalmat ígérte. Ezt nevezzük: elsőségnak, primátusnak.

Ezen elsőség nem lehet pusztán tiszteletbeli, hanem *joghatósági elsőség*, olyan, mely törvényhozói, bírói és büntető hatalommal van felruházva, a mint azt az egyház fenmaradása kívánja. E hatalomnak mindenre ki kell terjednie, a mi az egyház fogalma alá esik; de ez alá tartoztak az apostolok is, tehát ezek felett is a legfőbb hatalom Péternek lett megígérve.

A Péternek ígért hatalom természetét Krisztus nyilatkozatának folytatolagos szavai jelzik. „És a

pokol kapui nem vesznek erőt rajta.” A pokol (hades) a bukott angyalok székhelye, (Math. 25, 41. Apoca 12, 7.) mely mint birodalom állítatik elé, melynek van fejedelme; ennek szolgái az istentelenek is. (2. Péter 2, 9.) A kapuk e birodalom hatalmát jelentik; mert keleten a város kapuinál gyakorolták az igazságszolgáltatást, a hatalmat. (Deutern. 21, 19. Ruth. 4. 1. Prov. 22, 22. Isai. 29, 21.) Innen a „fényes porta” kifejezés a török hatalomról még ma is használatos.

Erről a hatalomról, a pokol hatalmáról mondja Krisztus, hogy egyháza ellen fog küzdeni, de diadal-maskodni nem fog soha. „Rajta”, „adversus earn” vonatkozhatik az egyházra, vonatkozhatik a sziklára, tulajdonképen pedig mindkettőre oly értelemben, hogy a pokol hatalmassága a szolgálatában álló gonosz emberekkel egyetemben soha sem fogja legyőzni az egyházat; mert az sziklaerős alapra van emelve. (V. ö. Math. VII, 24 sk.) Az egyház emberekből álló társulat, mily hatalommal kell rendelkeznie annak, ki mint e társulat feje, azt az ellenségek minden incselkedéseivel szemben megvédi és fentartja?

A Péternek igért hatalom telje a következő szavakban van kifejezve: „És neked adom a menynyek országának kulcsait. És a mit megkötendesz a földön, meg leszen kötve mennyekben is; és a mit felfoldasz a földön, fel leszen oldozva mennyekben is.”

A mi a nyilatkozatban foglalt egyes terminusokat illeti: *a mennyek országa* (regnum coelorum) az evangéliumi beszédmód szerint annyit jelent, mint Krisztus egyháza, ugyanaz, a melyről fennebbi szavaiban beszélt. *A kulcsok átadása* jelenti a hatalmat, melyet az nyer, a kinek a kulcsok átadatnak és pedig ház, templom, stb. felett, a melynek kulcsait kapja (Isai. 22, 22. Apocal. 1, 18.).

Midőn Krisztus Péternek egyháza kulcsait ígéri, valamelyes hatalmat ígér neki; milyen legyen e ha-

talom: az következik a tárgyból, melynek kulcsairól van szó, következik a személyből, a ki kapja (az egyház sziklaerős alapja) s függ attól, aki a kulcsokat, azaz a hatalmat adja.

A tárgy, melynek kulcsairól van szó: Krisztus egyháza, tehát Péter az egész egyház felett nyer hatalmat, és pedig a társulat természetéhez képest: a legfőbb joghatósági hatalmat. A kinek ígéri a kulcsokat Jézus, az Péter, kit előbb az egyház alapjául rendelt, hogy legyen az egyház egységének és állandóságának elve. Olyannak pedig a legfőbb joghatósági hatalom felel meg. A kulcsok átadója pedig Krisztus, az egyház alapítója, a kinek adatott minden hatalom az égen és a földön. Átdrván Péternek a kulcsokat, közli vele hatalmát egyháza felett, helyettesévé teszi (*vicarius*). Teszi pedig ezt függetlenül, közvetlenül közölve hatalmát Péterrel, úgy hogy Péter hatalma az egyház felett ugyanaz, a mely a Krisztusé, azon különbséggel, hogy Krisztus az, a kinek sajátja a kulcsok, Péter pedig kapja azokat Krisztustól; a mint tehát minden alá van vevve az egyházban Krisztus hatalmának, azonképen Péter kulcsának is minden alá van vevve az egyházban.

v Kötni és oldani”. Krisztus nyilatkozatában csakis az erkölcsi rendre vonatkozhatik. Az erkölcsi rendben hármas kötelék van, melylyel kötni s melyet feloldani lehet: a törvény, a bűn és a büntetés köteléke. Ilyen kötő és oldó hatalmat ígér Krisztus Péternek és pedig akként, hogy az érvényes a menynekben, a mi mutatja e hatalom hatékonyságát, másrészt függetlenségét minden más hatalomtól; mert ha az Isten megkötöttnek veszi azt, a mit Péter meg köt, mely teremtmény nyilváníthatná ugyanazt feloldottnak? E kötő és oldó hatalom tehát magában foglalja a legfőbb törvényhozói, bírói és büntető hatalmat, ez pedig királyi hatalom, mely országra terjed, a legfőbb joghatósági hatalom, mely mindenazon

jogokkal van felruházva, a melyek egy ország kormányzására szükségesek.

A hatalom, melyet Krisztus Péternek ígér: legfőbb, általános és független hatalom mind a felett, a mi az egyházra tartozik.

3. Krisztus nyilatkozata, melyet Filep Cesareája környékén Péternek tett, két részből áll: az első, a melyben Pétert egyháza sziklaerős alapjának nyilvánítja és a második, amelyben Péternek az egyház kulcsait, azaz a legfőbb hatalmat ígéri. E két rész szoros kapcsolatban áll egymással, mutatja ezt a kapcsoló: és; mutatja azonossága a beszélőnek és annak, akihez szavait intézi, valamint a tárgy is, a melyre az adandó hatalom kiterjed, minden részben az egyház. A különbség a két részben az, hogy az elsőben Krisztus az egyházzat épülethez, Pétert az épület alapjához, önmagát építészhez hasonlítja, a másodikban az egyházzat országnak, Pétert ez ország fejedelmének, önmagát legfőbb urának mondja. A két rész tehát összefüggő egészet képez, úgy azonban, hogy a második részben részletesebben vannak eléadva annak a jogai és hivatása, a ki az egyház szikla-alapját fogja képezni.

b) A második nyilatkozat, a melyben elsőségi kiváltságról van szó, Lukács evangéliumában található. „Simon, Simon! íme a sátán megkívánt titeket, hogy megrostáljon, mint a búzát; én pedig könyörögtem éretted, hogy el ne fogyatkozzék a te hited; és te egykoron megtérvén, erősítsd meg atyádfiait.” 22, 31-2.

Híres szavak a hetvenes években, melyekre Döllinger, Langen stb. annyi tintát pazaroltak!

E szövegnél is két kérdésre kell felelnünk: vajon Krisztus e szavai kizárolag Péterre vonatkoznak-e? és vajon foglaltatik-e bennük valamely kiváltság s miben áll az?

1. A megszólítás: Simon, Simon! s a többi ki-

fejezések: éretted, a te hited, te erősítsd.... határozottan jelezik, hogy az egy Péter az, a kinek a nyilatkozat szolt. Sőt egyenesen meg van különböztetve a többi apostoltól: a megerősítő a megerősítendőtől: *te* erősítsd meg *atyádfiait* (fratres tuos). Azért a mi a nyilatkozatban foglaltatik: kizárálag Péterre vonatkozik.

2. A mi a nyilatkozat tartalmát illeti: kísértésről van szó, melynek eleibe mennek az apostolok, kiket a sátán elveszíteni akar, megtámadván hitöket, mint Krisztussal való egyességök kapcsát. Nincs meg-
határozva e kísértés ideje, az sem, vajon egyszer vagy többször fog-e az történni; Krisztus általánosságban beszél. Azonban a bekövetkezendő veszélyekkel szemben készen áll a segély: én pedig könyörögtem éretted, hogy el ne fogyatkozzék a *te* hited. Krisztus *egyért* könyörgött, hogy annak a hite szilárd megvesztegethetlen legyen; biztos támasza a testvérek hitének.

A hit alatt, melynek megfogyatkozhatlanságáról szó van, az új szövetségi beszédmód szerint az ész azon ténye értendő, a melylyel az magát a kinyilatkoztatott igazságoknak aláveti s azokhoz, mint igazsághoz, rendületlenül ragaszkodik. Ettől, a hittől Krisztus Péterben minden fogyatkozást, tehát nemcsak annak elvesztését, de a tévedést is kizárja; mert csak ilyen hit lehet mások hitének biztos támasza.

A legújabb keletű protestánsok, az ó-katholikusok s köztük dr. Langen Krisztus e nyilatkozatát a közel álló elfogatási és szenvédési időre vonatkoztatták, mely erős próbának tette ki az apostolokat, Péter megtagadta Krisztust, a többiek szétszéledtek. Állításuk igazolására hivatkoztak. Math. 26, 31-5, Márk 14, 27-31. mint Lukács fennebbi szövegével párhuzamos helyekre, a hol Krisztus azt mondja tanítványainak, hogy az éjjel mindenjában megbotrán-

koznač benne s Péter megtagadja. Ez az ó-katholikusok szerint – az a megröstálás, melyet a sátán végbeviend az apostolokon s a melyről Krisztus Lukácsnál beszél; ebből pedig következik, hogy Péter bátorító, erősítő szerepe az. apostolokkal szemben is csak erre a rövid időre vonatkozik, ennél fogva a Lukácsnál olvasható nyilatkozat semmi különös kivállását nem foglal magában Péterre nézve.

Nem így áll a dolog. Krisztus nyilatkozata Lukácsnál nem vonatkozik a közel álló szenvedési időre; Máthé és Lukács említett szövegeinek összehasonlítása mutatja, hogy *más esetre* vonatkoznak Máté szavai s *másra* ismét Lukácsé, e helyek nem parallel helyek. Máténál azt mondja Krisztus, hogy tanítványai mind megbotránkoznač benne, széjjelszélednek, s különösen Péter, a ki még ehhez meg is fogja öt tagadni, ha tehát ezt az esetet a sátán kísértésének kell betudni, oly kísértés volt az, a melyben mindenáján elestek s különösen Péter. Lukácsnál ellenben oly kísértésről van szó, a melyben a sátán nem fog győzedelmeskedni az apostolokon, s nem különösen Péteren, a kinek megfogyatkozhatlan hite az apostolok biztos ótalma leszen. De maga az elfogatási eset körülményeivel is mutatja, hogy Krisztus szavai Lukácsnál egészen más időre és más körülményekre vonatkoznak. Az apostolok elhagyták Jézust, de vájjon azért elveszítették-e hitüket? Az elfogatás elől menekülni s hitet veszíteni – két nagyon különböző dolog. Továbbá Péter éppen az esetnél a leggyengébbnek bizonyult; míg a többiek nem tagadták meg Krisztust, ő a szolgáló kérdésére megtagadta; szóval Péter legalkalmatlanabb volt arra, hogy Krisztus elfogatása idejében testvéreit megerősítse. Legerősebb volt János, ki Mesterét egész a keresztfá alá követte.

Tehát a Krisztus által Lukácsnál Péternek kijelölt szerep más időre és más kísértésekre vonatko-

zik. Ezeknél fogva Lukács XXII. fejezetének értelmezésénél a 31-ik és 33-ik versszak közé kell illeszteni Máté XXVI. 31-32 szövegét, Krisztus további beszédét, melyet Lukács kihagyott, de amely megelőzte Péter feleletét, a mint ez Luk. XXII. 33 versszakában következik.

Mily feladatot kellend teljesíteni Péternek e szavak szerint: és te egykoron megtérvén, erősítsd meg atyádfiait?

Erősíteni (firmare) erkölcsi értelemben annyit jelent, mint másoknak támaszul szolgálni, nehogy elessenek s őket a befolyások ellen megvédeni. Ez lesz tehát Péternek kötelessége testvéreivel szemben. De mikor? És váljon egyszer vagy többször kellend-e ezt teljesítenie? A felelet függ: „te egykoron megtérvén” kifejezés értelmétől. „Megtérvén” (conversus, ἐπιστρεφας) némelyek szerint: Péternek bukása utáni megtérését jelenti; ez a magyarázat azonban el nem fogadható és pedig azért, mert Krisztus ez előtt Péter bukásáról még nem szólt, nem valószínű tehát, hogy a megtérést említette volna, mielőtt a bukásról beszélt volna; azután „egykoron” (*ποτέ*) távoli időről használtatik, még Péter bűnbánata alig egy pár óra után következett be. Azért a szövegnek megfelelőbb az a magyarázat, mely a „conversus” kifejezést igehatározólag veszi: viszont, ismét, jóakaratulag. Tehát: és te egykoron viszont, vagy jóakaratulag erősítsd meg atyádfiait. Hányszor? - *ποτέ*, aliquando, a hányszor arra szükség lesz. Természetesen akkor kellett Péter e hivatásának *kezdődnie*, midőn az reá lett ruházva, a mi a feltámadás után történt (Ján.. 21, 15.) s Krisztus e földről eltávozott.

A mire Péter megerősítő hatalma kiterjedt, az volt az atyafiak (apostolok) hite; mert csak erre vonatkozhatik megfogyatkozhatlansága a hitben. A hit az egyház alapja, első kötelék, mely az embereket

Krisztushoz csatolja; tehát a tévmentesen tanító Péter lesz az okely, mely a testvérek hitének szilárd-ságát és megfogyatkozhatlanságát fogja eszközölni. – A milyen tartós a sátán incselkedése, hogy a hitet megingassa, ép oly állandó lesz Péter tiszteőrködni a hit tisztasága felett; mindenkor, míg az egyház állani fog, míg lesznek a hitben megerősítendő atyafiak; mert Krisztus imája eredmény nélkül nem lehet.

Egy szóval: amit Krisztus e szavaival Péternek ígér, az a tanítási tévmentesség.

Az „atyafiak” alatt első sorban az apostolok értendők; mert ők voltak első sorban Péternek testvérei, mint a kik egy és ugyanazon apostoli testülethez tartoztak; másrészt azok, a kikről Krisztus szól: a sátán megkívánt *titeket*, az apostolok. Jóllehet pedig az egyes apostolok a tévmentesség rendkívüli adományával voltak felruházva, mégis a mennyiben itt ugyanaz a megerősítő, a ki Máténál (16, 18.) a szikla, a melyre építendő lesz Krisztus egyháza, amelynek fogalma alá az apostolok is tartoztak, s a mennyiben Krisztus egyházának állandó szervezetéről intézkedett, amelyhez az apostolok utódjai tartoznak: Péter e kiváltsága az apostolokra vonatkozott.

Amit tehát Krisztus e nyilatkozatával Péternek ígért: az a tanítási, tévmentes tekintély, melynek mindenki alá vette, a ki az egyházhoz tartozik s a mely amint kizárolag Pétert illeti, úgy részét képezi a joghatósági elsőségnak, melyet Mátéból 16, 13-9. ismerünk.

c) A mit Jézus Krisztus ismételten ígért Péternek, azt feltámadása után teljesítette is: a joghatósági elsőséget egész egyháza felett tényleg reá ruházta. Az esetet elbeszéli János evangélista. Jézus harmadszor jelent meg tanítványainak, most Tiberiás tengerénél. „Midőn megebédeltek, monda Jézus Si-

mon Péternek: Simon, János fia! szeretsz-e engem jobban ezeknél? Monda neki: Úgy van, Uram! te tudod, hogy szeretlek téged. Monda neki: Legeltesd az én bárányaimat. Monda ismét neki: Simon, János fia! szeretsz-e engem? Monda neki: Úgy van, Uram! tudod, hogy szeretlek téged. Monda neki: Legeltesd az én bárányaimat. Monda neki háromszor: Simon, János fia! Szeretsz-e engem? Elszomorodék Péter, hogy harmadszor monda neki: Szeretsz-e engem? és monda neki: Uram! te minden tudsz, te tudod, hogy szeretlek téged. Monda neki: Legeltesd az én juhaimat.” 21, 15 -17.

1. Közvetlenül Péterre vonatkoznak Krisztus e szavai. Krisztus ugyanis előbb a jelenlevő tanítványokhoz szolt, most pedig Simonhoz fordult, nevén szólítja, sőt még atyja nevét is hozzáteszi; kérdésében pedig iránta való szeretetéről tudakozódik, Péter szeretetéről, melynek különböznie kell a többiekéktől: szeretsz-e engem jobban ezeknél? t. i. a többi apostolnál. A mit tehát Jézus mond, az kizárálag Péterre vonatkozik.

2. Már pedig e nyilatkozatával az egész egyházra kiterjedő joghatósági elsőséget (primátus) rúházta Péterre.

„Bárányok és juhok” Jézus nyilatkozatában metaphorice a híveket jelentik. Ez egészen az evangéliumi beszédmódhoz van mérve. Az ó-szövetség ismételten Krisztust, mint pásztorról állítja elő, (Ezech. 34, 27 sq. – Mich. 5, 2.) s maga Krisztus is önmagáról, mint jó pásztorról beszélt, (Ján. 10, 10-6) a kinek juhai vannak, a melyek ismerik őt s a melyekért életét adja. Ugyanazért sz. Pál a hívők „nyájáról” tesz említést, a melyen a Szentlélek püspökökké tette azokat, a kiktől Miletusban, mint az efezusi egyház „véneitől” búcsút vesz. (Ap. cselek. 20, 17, 28.) – A bárányok és juhok, a melyeket Péternek legeltetnie kell: mind a Krisztus juhai és bárá-

nyai (agnos meos, oves meas) vagyis valamennyi hívő; mert Krisztushoz, a pásztorhoz viszonyítva, mindenki vagy bárány vagy juh, a melyeket Krisztus legeletet. (A katakombái festészetnek igen gyakori alakja: a jó pásztor.)

Ennél fogva a „bárányok és juhok” egyjelentésü az egyetemes egyházzal. Ha mégis Krisztus a bárányokat a juhoktól megkülönbözteti, úgy az arra mutat, hogy az egyház egyenlőtlenek társasága; amint a juhok nemzői a bárányoknak: úgy az egyházban is – a társulat természetéhez képest – kell ilyetén különbségnek lennie s ez a lelkipásztorok s az egyszerű hívek közötti különbség; minden osztály azonban Péternek, a pásztornak, alá lett vette.

Ha Péter az egyetemes egyház pásztora, úgy hivatása ugyancsak metaphorice: a legeletetés (*βοσχεῖν, ποιμαίνειν*). Ez az ige, midőn a legeletetés *az emberekre* vonatkozik, azoknak a ténykedéseit foglalja magában, a kik tanítói tekintélytel vannak felruházva (Jerem. 3, 15.) mind pedig azokét, akik a nép felett joghatósággal rendelkeznek, úgy hogy a pásztor elnevezés egyjelentésü a királyival. (Isai. 44, 28. Ezech. 37, 24. Máté 2, 6: exiēt dux, qui regat (*ποιμανεῖ* i. e. pascet) populum) A miből következik, hogy legeletetni (pascere) annyi, mint királyi tekintélytel uralakodni. Ilyen hatalommal ruházta fel Krisztus Pétert.

Már előbb (Ján. 20, 21.) Pétert a többi apostollal egyetemben láta el Krisztus apostoli küldetéssel, itt pedig az egy Péterre bízza nyájának legeletetését, (Ján. 21, 16.) tehát oly kiváltsággal ruházza fel, amely fölötté áll a valamennyi apostollal közös missió felett, az pedig a joghatósági elsőség. E hatalom terjedelme s a benne foglalt jogok összlete kitűnik a tárgy terjedelméből, a melyre vonatkozik; legeltesd bárányaimat és juhaimat, azaz összes híveimet; mert az egyházban a juhokon és bárányokon kívül más nincs; ez tehát más szóval ugyanaz,

a mi Máténál: egyházamat. Kitűnik a legeltetni igéből, mely jelen értelmében: *a legfőbb tanítói, megszentelő és a kormányzói hatalmat jelenti*. Kitűnik Krisztus személyéből, ki mint legfőbb pásztor (Ján. 10, 11.) Pétert maga helyett pásztornak állítja (legeltesd juhaimat), vagyis *saját hatalmát reá ruházza*.

így lett sz. Péter vicarius Christi, az egyházi hatalom központja és forrása, azon szikla-erős alap, melyre épült az egyház; s a mint az egyháznak az idők végéig fenn kell állnia, egynek, erősnek s egyetemesnek kell lennie: úgy ezen erejét és tartósságát a sziklából meríti, melyen áll, s ez Péter – utódjainak személyében, a kiknek helyét Rómában ő jelölte meg. A ker. egyház s a ker. civilisatio fejlődésének szálai azért futnak össze Rómában; mert a római pápa sz. Péter utódja, Péter pedig Krisztusé.

Érdekes most, előttünk állván a pápaság történelmi alapja, Eötvösre és Rankéra még egyszer visszatékinteni. Idéztem múltkor véleményeket. Mondva-csinált egy-két adatuk, melynek a pápaság pusztán emberi, történelmi számítás szerint 5 – 6 században való keletkezését kellene bizonyítania, komoly, nevére tartó férfiú tollára méltatlan. A történelmi bizonyítás ismerrője és a logika barátja kétkedve kell hogy kérdezze: lehetséges-e, hogy oly férfiak, mint Eötvös és Ranke oly banális alapra támaszkodva mondjanak véleményt olyan történelmi múlttal dicsekő intézményről, amilyen a pápaság? Lehetséges, mert könyveikben olvasható.

Az ilyen alapon keletkeztetett pápasággal kapcsolatba hozzák az egyház társadalmi formáját, a tan-tekintély keletkezését, szóval az eredeti kereszténységnek katholicizmussá vedlését. A következetésekben kifogyhatlanok. No, urak, ha ilyen alapon csináljátok a történelmet; ha olyan adatokra alapít-

játok véleményeiteket, mint a két korifeus: Eötvös és Ranke, és azt nevezitek a tudomány világosságának, akkor e világosságok sötétebb, mint a középkor kezdetén a legsötétebb század. Eltérők lehetnek a vélemények azon emberekről, a kik a katholicizmus intézményeinek hordnokai voltak: de magoknak az intézményeknek, a katholicizmusnak eredetéről csak egy nézetet vall a történelem, t. i. hogy azok Krisztusban bírják alapítójukat.

Tegyük meg a végső következtetést. Két alapkérdés képezte fejtegetésünk tárgyát: *a kereszténység eredeti alakja, a melyben az a világba lépett és a katholicizmus állítólagos fejlődése a kereszténységből*. B. Eötvös és Trefort minden két kérdést a megfelelő történelmi térről letépte, s a már előre képezett bölcsleti nézeteihez mérte, e mérték pedig tudva vagy öntudatlanul a pantheismus fájáról volt metszve. Innen az eredeti kereszténységen nem láttak egyebet, mint egyszerű bölcsleti rendszert, amely természetesen: isteni tekintélyt, föltétlen hitet nem igényelhet; a kath. egyházat pedig, mely a pápaságra van alapítva, oly intézménynek nézték, mely a kedvező körülményeknek s ezek között a császári hatalomnak köszöníti eredetét. Isteni eredetről, isteni jogról a katholicizmusban ők semmit sem akartak tudni, szemeikben csak egy naturalizált keresztyénség létezett. Ezen álláspont mellett egyre megy, vajon az ilyen keresztyénséget: katholicizmusnak vagy protestantismusnak s ebben ismét kalvinismusnak, lutheranismusnak vagy nazarenismusnak hijják; mindegyik egyképpen jogosult, a mint valamely bölcsleti rendszernek elágazásai, mert emberi müvek, egyformán tarthatnak igényt emberi elismerésre.

A történelmi kereszténységgel szemben az ilyen álláspont *indifferentismusnak* neveztetik, amely indifferentismus, hatalmas történelmi tényről lévén szó, csak azon ember előtt bírhat jogosultsággal, aki a scepti-

cismusba merülve, meggyengült lelki erejével az igazság és tévely között különbséget tenni többé nem képes. Ilyen volt a mi két férfunk; képviselője azon *szellemi konfuzismusnak*, mely újabb hazai korszellemünket jellemzi s a mely az ősi magyar virtus és határozottság rovására a tudomány színe alatt külföldről hazánkba importáltatott. – Indifferentismus a történelem tényeivel szemben – az ész és az akaraterő halála, nem embernek való dolog.

Ily nézetek, ily szellemi betegségek folytán jutott nálunk az: *avita, hereditaria religio* azon sorsra, hogy a német szülemlényekkel egy sorba állítják, sőt alájok helyezik!

Hazai korszellemünk alapvonása tehát: az *isteni eredetű* keresztenység megtagadása. Ebből kell magyarázni nálunk azon különféle beteges szellemi mozgalmat, a katholicizmus intézményeinek flitmálását, hátrasorítását s az ebből fejlődött életviszonyokat, a melyek között besötétül a láthatár, bomlik az erkölcsi rend, vész a jellem, sülyed a társadalom s mint a kérdesek megoldója szerepei – a golyó.

Ebbe a rothadt korszellembe kell erős kézzel benyulniok a katholikusoknak; mert ők vannak az isteni igazság birtokában; széjjel kell verniök a konfuzismust, mely oly mélyen belevette magát összes viszonyainkba; hadd tudunk, a mit tudunk lehet s higyjünk, a mit hinnünk kell – ez ad erőt, irányt az életnek. A katholicizmus soha sem hízeleg az alacsony szenvédélyeknek, de ha vannak, a *kik lelkesen képviselik*, először imponál, azután becsülést szerez, végre hódít. Van-e erre mód Magyarországon is? Volna, s ha ma még nincsen, az csak onnan van, mert minden szónál szébbben szól a tett!

FÜGGELEK.

1887. Decz. 18-án jelent meg a veszprémi-egyházmegye b. szombathelyi esperesi kerület papságának «Egy kis tiltakozása» a Magyar Államban, a mely tiltakozásban az ország kath. papságát arra hívják fel, hogy a jövő tavaszi koronáikon abbeli indítványukhoz csatlakozzanak, amely szerint ök «az 1868. LIII. és az 187g. XL. t. czikk 53. §. vagyis az úgynevezett «interkonfesszionális» törvénynek a katholikusokra való erőszakolása ellen határozottan tiltakoznak», és pedig azon az alapon, mert ama törvények bennünket katholikusokat nem kötelezhetnek, miután mi nem vagyunk felekezet.

Erre az «Egy kis tiltakozásra», amelytől – mint London másnap írta lapjában – «a P. Lloyd jobban megijedt, mint a «Ruszkij Invalid» graeca fides-szel írt háborús czikkétől», – rögtönzött Trefort egy levelet,¹ melyet Decz. 28-án a püspöki kar tagjainak azon meghagyással küldött meg, hogy észrevételeit alattas papságának tudomására hozza hogy az a fent idézett cikknek értelmében való további nyilatkozatok illetve izgatásuktól saját érdekében tartózkodjék. Trefort szerint ugyanis az «Egy kis tiltakozásban» «egy szakavatatlan helyről származó merőben téves törvénymagyarázat forog fenn,» miután minden törvénytudó tudja, hogy a «recepta religiók» közt a róm. kath. vallás is értetik.

Trefort egész életében újságra törekedett, szeretett újat mondani és tenni, – ebben a levelében pedig ugyancsak újat mondott, mert előtte semmiféle hatalmi faktor oly határozott szavakkal ki nem jelentette, hogy a kath. vallás

¹ Közölte a M. Állam 1888. Febr. 18-án.

a «recepta religiók» közé tartozik Magyarországon, mint Trefort e levelében.

Abbeli törekvését azonban, hogy mindig újat szeretett mondani, jellemének egy gyenge vonása kísérte egész életében, melyet Falk Miksa, a P. Lloyd szerkesztője és Trefortnak kebelbarátja, így körvonalozott: «Ő (t. i. Trefort) soha sem tünt ki a gondolatok és érzelmek különös mélysége által. Az ö élénk szelleme inkább *a dolgok felülete felett* suhant el.» Midőn Falk Miksa e sorokat a Magyar Salonba írta, bizonyára Trefortnak e levele is lebegett szemei előtt; de ha e levél Falk szemeiben kivételt képezett volna is, mert lapja az «Egy kis tiltakozásra» szörnyű haragra fakadt, amnyi tény, hogy Trefortot szokott felületesége nem hagyta cserbe, midőn e nevezetes levelét kiállította. Eltekintve attól, hogy Trefort korszakában[^] mit mondhatott és tehetett egy vallásügyi miniszter Magyarországon a katholizmussal szemben a szunnyadó katholikus lelkület miatt: Trefortnak, mint törvénytudónak, e levelében egyszerűen – nem volt igaza. És mégis mily feltűnő animozitás nyilatkozik az egész levélben a kath. vallással szemben?

Ez az animozitás arra vezetett, hogy Trefortot közelebbről tanulmányozzam; mert valamint e levele, amelyben mint törvénytudó az általa idézett törvényczikkekbe oly feltűnő furesaságokat beleolvasott: úgy a vallásról, a keresztenységről tett egyéb nyilatkozatai is azt bizonyították, hogy Trefortban a miniszter nyilatkozataira és tetteire valami sajátszerű «keresztény» lelkület gyakorol befolyást, olyan mely alapvető hittanunk tanaival homlokegyenest ellenkezik.

Elővettem könyvét, amelyben beszédei és tanulmányai össze vannak gyűjtve; e könyve egyenesen ráutalt br. Eötvös a «XIX. század uralkodó eszméire,» Eötvös müve vezetett Guizot «Az európai polgárosodás történetére» s e protestáns racionalista mesterben megtaláltam újabb korszakunk két miniszterének keresztyénségét, azt az öncsinálta keresztyéniséget, mely a rideg racionalismust – a mai érdek-politika divatja szerint – bujtatta a történelmi keresztenység helyébe.

Miután az említett «kis» incidens indított tanulmányom

megírására mind a két okmányt idecsatoltam: a bakony-szombathelyi kerület papaágáét emlékül, Trefort levelét pedig a tanulmány folyamán eléadottak mellé – még egy kis tanulságul.

A b. szombathelyi esperesi kerület papságának «Egy kis tiltakozása»:

Ntdő Paptársak!

Folyó évi okt. 5-én Koppányban tartott őszi gyűlésünkben elhatároztuk, hogy az 1868. LIII. és az 1879. XL. t. ez. 53. §., vagyis az úgynevezett «interkonfesszionális» törvénynek a katholikusokra való erőszakolása ellen határozottan tiltakozunk. E tiltakozásunk bővebb megokolásába itt nem bocsátkozunk, megtette ezt dr. Laurán Agoston nagyváradi g. kath. kanonok úr a «Korszerű egyházpolitikai kérdések» című könyvecskéjében a tudomány oly készletével, az érvelés oly élével, a lelkesültség oly melegével és a nyelvezet oly alakja és erejével, hogy érvei előtt lehetetlen meg nem hajolni. Itt csak annyit a mély észjárású kanonok ur nyomán: miszerint maga a szándék és gyakorlat még nem alapít törvényt, kivált akkor, ha ez sz. örökségünket támadja és változtatja meg, hanem a szöveg és annak észszerű értelmezése. Melyek szerint «ama törvények» bennünket katholikusokat csakugyan nem kötelezhetnek; mert mi nem vagyunk felekezet. Teljesen egyetértünk dr. Laurannak abbeli indokolt felfogásával, hogy miután az 1791. XXVI., 1844. III. 1848. XX. törvényezikkek a kath. vallás és a bevett felekezetek közötti viszonyt szabályozva, előírták azon formaságokat is, amelyek mellett valaki katholikusból nemkatholikus lehet, valamint a kath. és nemkatholikus közötti vegyes házasságból születő gyermeket mely vallásbani neveltetéséről is gondoskodtak: az 1868. LIII. törvényezik annak, a törvény minden egyes §-ára kiható félremagyarázhatlan *czíme* szerint, kizárálag csak a bevett felekezeteknek előbbi törvényekkel még nem szabályozott egymásköztő viszonyát kívánván szabályozni, nemcsak hogy előírja azon formaságokat, amelyek mellett valaki egy

nemkath. felekezetről más, ugyancsak *nemkath. felekezetre* átérhet, hanem egyszersmind az olyan vegyesházasságokból származott gyermekek mely felekezetbeni neveltetésével is foglalkozik, amelyek különböző nemkath. felekezetű egyének között kötötték meg, *anélkül azonban, hogy a kath. vallás és a bevett felekezetek között fennállott, mert már előbb szabályozott viszonyt csak egy szóval is érintené.*

Mi csak arra kérünk titeket, az igazi hazafiság szent nevében is, hogy tiltakozásunkhoz csatlakozni méltóztassatok: mert e tiltakozásban való tömörülést szükségesnek kell tartani akkor, midőn a láthatár nemhogy tiszta, hanem sötét felhők gomolygása erős küzdelemre enged következtetni, amely küzdelemben csakúgy remélhetünk sikert, ha egy szívvel lélekkel azon álláspontra helyezkedünk, hogy az említett törvények csakis a felekezetekre, nem pedig az «avita, haereditaria et constitutionalis» egyházra is vonatkoznak. Csak így remélhetjük, hogy a világi katholikusok is, különösen parlamentünk tagjai önrézettel kelnek fel és állak sorainkba. Érvényesüljön ne csak tiszteletadáskor, hanem a küzdelemre híváskor is: «Ecclesia praecedit.»

Ha német testvéreink az egyenesen reájok hozott törvények ellen is sikeresen küzdöttek, vajon mi egyesült erővel nem volnánk képesek odahatni, hogy «a katholikusok nyakába oly törvények ne oktrojáltassanak, a melyek velük nem is foglalkoznak?» Végtelen roszul állana a magyar katholikusok ügye, ha a kath. alapon konstituált Magyarországban még valamely törvény helytelen, mert annak betűjével ellenkező értelmezése ellenében sem lehetne sikeresen megküzdeni. A siker azonban a tömörülésben áll. Fel kedves testvérek! járuljatok tavaszi koronáitokban e tiltakozásunkhoz és ebbeli határozatotokat akár nyílt lapok, akár magán értesítés útján velünk közölni szíveskedjetek. Kik egyébként testvéri jó indulatotok és imáitokba ajánlva maradunk

Koppányban, 1887. okt. 5.

veszprémi-egyházmegyei b. szombathelyi

esperesi kerület

tagjai.

Ez a hazai jogtörténelem adatain alapuló s a férfias ker. érzülettől áthatott okmány némi kis fénnyt dérit a magyar kath. egyház 19-ik századbeli famózus két évtizedére (18-67-1887), amelyről a jövő történésze el fogja dönteni: mik vagy kik voltak okai a katholikusok szégyenteljes mámorának ezen időszakban?

A lelkes felhívásra következett egy pár czikk a napi-sajtóban; két-három esperesi kerület jelentette csatlakozását a Magyar Államban: mert időközben nyilvánosságra került Trefort levele, melyet a püspökökhöz intézett s beállott – a csend, azaz hogy az «avitam, ha ereditariam et constitutio-nalem religionem» tovább is traktálják a «recepta religio» – összes hárányai szerint.

Trefort «szakavatott» levele, mely a b. szombathelyiek szakavatatlanságáról származó «merőben téves» törvénymagyarázatára következett, ez:

A vallás- és közoktatási magy. kir. minisztertől,

2435. ein. sz. A «Magyar Állam» folyó évi 331. számában «egy kis tiltakozás» címmel alatt oly czikk jelent meg, mely amily téves felfogásában és érvelésében, ép oly veszedelmes következményeket vonhatna maga után nem csak az ország belbékéjére, mint azt ily módon felzavarni szán-dékozókra nézve is.

Nem kétlem ugyan, hogy bárki, aki az idézett czikket csak némi figyelemre méltatta, tisztaiban lehetett magával aziránt, hogy itt egy szakavatatlanságáról származó merőben téves törvénymagyarázat forog fenn. Mindazonáltal nehogy ezen tévedés nagyobb körökben terjedvén, a fent érintett kellemetlen következményeket vonja maga után, az alábbi észrevételeket van szerencsém azon tiszte-letteljes kérelemmel nagybecsű figyelmébe ajánlani, hogy azokat a legjobban tetsző módon alattas papságának azon sürgős figyelmeztetéssel tudomására hozni méltóztassék, hogy a fent idézett czikknek értelmében való további nyilatkozatok illetve izgatásoktól¹ saját érdekében tartózkodjék.

¹ Izgatás?! Nagy szó a magyar kath. papsággal szemben! A mily visszatasító e szó magában s a miniszter levelében, ép úgy egy lélekemelő

Mindenekelőtt tisztába kell jönni a «bevett» szó közjogi értelmével; a «bevett vallás, vagyis recepta religio»

dologra van e helyütt fonákul használva: a magyar kath. papság egyik méltó-ságteljes fellépésekkel jellemzésére, amilyet az Eötvös-Trefort-féle két évtizedes korszak négyet se látott. Miről van szó? A hírhedt «csapda»-törvényről, a famozus 53. §-ről, mely ellenkezik az isteni joggal, a melyet a bíróságok nem alkalmaznak, a melynek alapján a protestánsok nem jogot, csak zsörtölődést keresnek s a mely – ez volt a fő – a katholikusokra nem is vonatkozható. Ezen paragrafus ellen élt a b. szombathelyi papság az alkotmányos polgárokat megillető tiltakozási jogával – a megyék is élnek vele – s az ország összes egyházkörületeit megkereste, hogy vele e tiltakozásban egyesülve sikra szálljanak, ha netán kedves «atyánkfiai» a «csapda» reánk való erőszakolásával és inzultáló türelmetlenségekkel felhagyni nem akarnának.

Azon hírhedt 53. §-ről volt szó, a melynek «felvész» igéjét az igazságügyminiszter (Pauler) sem értette, hanem valódi érteményének megalapítását a bíróságokra bizta, úgy azonban, hogy a bíróságok többszöri felmentő ítéletei mellett mi sem tudjuk igazán, mit jelentsen a «felvész» ige, mert Magyarországon a jogászvilág – pedig jó nagy része katholikusokból áll – a keresztség szentségének helyes ismeretét elveszítette!

A céltévesztett vagy épen káros törvények megváltoztatását vagy egy-szerű eltörlesztést kérelmezni, esetleg ilyenek ellen tiltakozni a törvényesség határai között: nem izgatás, hanem polgári jog ; az isteni törvénytel ellenkező emberi törvény ellen tiltakozni: kötelesség. Ezt tette a b. szombathelyi kerület papsága, a mihez neki különben a törvény szövege is kellő alapot nyújtott – s ebben nem is czáfolta meg a miniszter, – e papság tehát nem izgatott, hanem kötelességét teljesítette.

Lássunk a káros törvények körüli eljárásra egy-két analóg példát.

Kovács Gyula: «A házasságkötés Magyarországon» című művében (27 1-2 t.) ezeket írja: . . . házassági jogállapotaink legnagyobb baja . . hogy egy ugyanazon házassági viszonyra két egymással ellenkező jogi rend az irányadó. A baj, melyet *orvosolni kellene*, nem is oly régi. Az 1868. évi 48. törvénycikkk az okozója, mihez még az 1868. évi 52. t. cz. azon rendelése járul, mely az áttértnak az áttérés pillanata óta, minden cselekvényét, tehát az áttérés előtt való házasságkötését is az új egyház elvei szerint rendel¹ megítélezőnek.» S e törvénytel szemben megteszi a maga indítványát.

P. Inkey Sándor (M. Állam 1888. márcz. 29.) az 1848. évi V. t. cz. nek «kiérdemelt nyugalomba helyezését» kívánja, s e kívánatát ekkép okadatolja: «Kevesen tudják, de köztük Trefort miniszter úr, aki azidőben városi követ volt a pozsonyi országgyűlésen, mint szemtanú, tudhatja és kollégáit informálhatja, milyen körülmények nyomása alatt keletkeztek, kompilláltattak rögtönözve és szentesítettek ezen törvények (1848.) melyek közt az V. t. cz. ma. iglan is kiválólag szerepel.» Midőn tehát Inkey az 1848-iki törvények genesisére figyelmeztet s revisiót követel – vajon izgat-e, vagy polgári kötelessé-

a vallásnak a törvény oltalma alá helyezését, annak jogai törvényes védelmét, biztosítását jelenti nemcsak, hanem a vallás bevételével az illető hitsorosok mindenkor bizonyos vallási vagy politikai jogok élvezetében is részesítettek. Midőn tehát törvényeinkben valamely vallás bevételéről van szó, ezen intézkedés a kérdéses vallás jogainak nem kisebbítését, hanem azok törvényes elismerését is jelenti.¹

A «keresztény vallásfelekezetek» egyenjogúságát már a bécsi békekötés megállapította, midőn mindenkinék a szabad vallásgyakorlatot biztosította: ezt megerősítette az 1608. 1. t. ez. és a linczi béke; megújította az 1681. 25. tützetedesben körülírta az i79⁰/1 26. és végre az 1848. 20. t. ez. mely e hazában törvényesen bevett minden (keresztény) vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőséget és viszonosságot állapított meg².

gét teljesít-e? Azt hiszem ez utóbbi áll. Tehát egy kis igazságot – a kath. papságnak is!

¹ E ponttal kezdi Trefort annak bebizonyítását, hogy a kath. vallás Magyarországon olyan «bevett vallás,» mint a többi. Kezdi a «bevett vallás» fogalmának kifejtésén. Trefort élénk szelleme is mindenjárt a dolgok felülete felett suhan el – és szofizmába esik. A «bevett vallás» a vallásnak a törvény oltalma alá helyezését jelenti, tehát a kath. vallás, mely a törvény oltalma alatt áll – bevett vallás. Ez szofizma s kegyetlen arcuzulcsapása annak a keresztény és a keresztyén előtt egyformán nyitott könyvnek, melyet történelemnek nevezünk. A kath. vallás alkotmányos állami életünknek ezredéves léatalapját képezi, egykorú a magyar állammal, tehát a jogczím, a melyen őt az állam törvény oltalma megilleti, egészen más, mint a «bevett vallásoké,» ő róla beszél sz. István törvénykönyve, Imre fiához intézett intelmei ; beszéltek mint államfentartó oszlopáról hazánk évkönyvei régen, mielőtt a «bevett vallás» fogalmának s azoknak a vallásoknak, a melyek miatt e szó készült, csak nyoma is létezett volna Magyarországon. Alapos-e tehát a katholizcizmus és a «bevett vallások» jogi megkülönböztetése Magyarországon? Igen, ez a legmegdönthetlenebb valami, különösen ha azt tesszük még hozzá, hogy Trefort definíciójából kihagyott valamit, azt t. i., hogy a «bevett vallás» fogalma először: *bizonyos vallásnak az országba való későbbi behozatalát* és azután a törvény oltalma alá helyezését jelenti. Nem is nevezte ám soha senki se törvény, sem miniszter nálunk a kath. vallást «recepta religionak», mert Verbőczy Tripartitumával szemben szégyenkezett volna ilyen baklóvést elkövetni.

² Törvényeket idéz, a melyekből annak kellene következnie, hogy a

Ezen egyenjogúságot és viszonosságot a most említett t. ez. tüzetesben nem szabályozván, – ez által vált szükségesse

kath. vallás olyan «*recepta religio*», mint a többi tényleg «bevett vallás» «Azonban későbbi soraiban maga Trefort megingatja e törvényczikkes «*argumentumot*;» mert azt mondja: «...ha a szoros értelemben vett Magyarországon a kath. vallás kivétele voltáról lehetett is addig szó, míg az itt «ural-kodó vallásnak» neveztetett, de az 1848. 20. t. ez. meghozatala óta ezen vallás is ... a «bevett kereszteny felekezetek» között értendő . . .» Tehát a kath. vallás csak 1848 óta volna bevett vallás; ennél fogva az előbbi törvények mellett Trefort szerint a katholizizmus uralkodó vallás volt s így az 1848 előtti és utáni idők között Trefort szakavatott értelmezése szerint különbséget kell tenni. És valóban. Trefort egész mondatát javítva, a dolog úgy áll, hogy: az 1608. 1. t. ez. és a linczi béké «*megerősítette*;» az 1681. 25. t. ez. «*megújította*;» az 179⁰/1. 26. t. ez. «*tüzetesben körülírta*» a bécsi békekötés által a bevett felekezeteknek biztosított «szabad vallásgyakorlatot.» Ezen egész időn át az «*avita, haereditaria et constitutionalis religio*,» azaz a kath. vallás «közjogi minősége» egy cseppet sem változott, sőt ellenkezőleg mindenki lett emelve: hangsúlyozva mondatik: «*absque tarnen prae-judicio Catholicae Romanae Religionis.*» Az 179⁰/1. 26. t. ez. pedig a kath. vallás imént hangsúlyozott közjogi minőségének épen hatalmas védhástyájául tekinthető. Tehát a kath. vallás 1848 előtt uralkodó vallás volt Magyarországon. De ha ez áll: melyik törvény törülte is el hát ezt az 1848-ig az «ural-kodó vallás» és a «bevett felekezetek» között létezett és a miniszter által is elismert különbséget? Talán az 1848. évi 20. t. ez.? Trefort erre hivatkozik.

Ez a törvényezik kimondja ugyan, hogy «tökéletes egyenlőség és viszonosság legyen a hazában,» – de ismét csak a «*törvényesen bevett*» vallásfelekezetekre nézve. Míg tehát valamennyi törvényesen bevett vallásfelekezet egyenjogosítatott: a közjogi minőségének sz. István óta örvendő kath. vallásról egy szóval sem mondatik az, hogy eddigi helyzetéből «*bevett val-lássá*» degradáltatott.

A 48-iki rögtönzések sok gyarłóságban leledzenek, de azt az egyet, – bárki is olvashatja e törvényezikkeket, – nem lehet rájuk fogni, hogy a kath. vallást törvényes formában «*bevett vallássá*» degradálták volna. Pedig tudnak ők arról, hogyan kell a közjogi minőségen belülről változásnak kifejezést adni; így mindenki az 1. §-sa az említett t. cz.-nek azt mondja: «*Az unitaria vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik.*» Ilyen módon a másik irányban is kellett volna hangsúlyozni a kath. egyház helyzetének változását: mert a kath. vallásnak «*bevett vallássá*» való degradációja annak *közjogi minőségében rengeteg változását jelentette volna, a mit Magyarországon suttymiban végezni nem lehet.* Miután ennek a törvényben nyoma nincs: a k. h. vallás nálunk az 1848. 20. t. ez. értelmében «*bevett vallásnak nem mondható.*

Más az, hogy mit szándékoltak akkoron az irányadó férfiak a kath.

az 1868. 53. t. ez. meghozatala. Hogy ezen törvény mm^N den bevett kereszteny felekezetre kiterjed s hogy ennél fogva ezen bevett kereszteny vallásfelekezetek köz a minden két szertartású katholikus, a gör. keleti, a két evangelika felekezet s végre az unitárius vallás értetik, az kitetszik a most idézett törvény 1. §-ából, melynél fogva a törvény minden kereszteny hitfelekezetekre s illetőleg vallásra kiterjed, tehát a «vallás» s «hitfelekezet» szavak különbözteséből azon következtetésre jönni, hogy a katholikus vallás ezen törvény által nem érintetik, egyáltalában nem lehet.¹ De hogy ezen törvény a katholikus vallásra nézve is intézkedik² s hogy ennél fogva «a bevett kereszteny vallásfele vallással szemben. Mi a törvényre támaszkodunk. S ha 1848 óta, de különösen az Eötvös-Trefort aera alatt e gyakorlatban a kath. vallást a «bevett vallás» módjára traktálják, a dekatholizáló rendszert lépten-nyomon ravaszul érvényesítik: nem támaszkodnak törvényes alapra, hanem kizsákmányolják a katholikusok megfoghatatlan érzékelenségét, mely a nagy elődök dicső hagyatékát nem fentartani és ápolni, de vészni engedi,

¹ Az 1868. 53. t. ez. a «törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetei viszonosságával» foglalkozik, tehát a «bevett vallások» viszonyát szabályozza, ezek közé pedig a kath. vallást 1868-ig senmiféle törvény nem degradálta² ennél fogva e törvény sem vonatkozik a kath. vallásra; annál kevésbé mert mi keresztyének soha sem voltunk s nem vagyunk. A ravasz szándék persze a gyakorlatban folyton ilyen értelemben kisér; de mi a törvény nyilatkozataira támaszkodunk, s a kísérletező gyakorlat ellen tiltakozunk. A Trefort alatt létesült 1883. 30. t. ez. a középiskolákról a kath. jellegű és a felekezetek által fentartott iskolák között különbséget tesz s ilyen értelemben intézkedik; mert az a törvényes alap, amelyen még Trefort sem tehette túl magát.

² Erről már előbbi törvények intézkedtek. A b. szombathelyi «egy kis tiltakozásban» ez áll: «Miután az 1791. XVI. 1844. III. 1848. XX. törvény- czikkek a kath. vallás és a bevett felekezetek közötti viszonyt szabályozva, előírták azon formaságokat is, amelyek mellett valaki katholikusból nem katholikus lehet, valamint a kath. és nemkatholikus közötti vegyes házasságból születő gyermekek mely vallásbani neveltetéséről is gondoskodtak: az 1868. LIII. t. ez. annak, a törvény minden egyes §-ára kiható félremagyaráthatlan címe szerint, kizárolag csak a bevett felekezeteknek előbbi törvényekkel még nem szabályozott egymásközti viszonyát kívánván szabályozni, nemcsak hogy előírja azon formaságokat, a melyek mellett valaki egy nem kath. felekezetről (ez az a keresztyén!) más, ugyancsak nem katholikus felekezetre átérhet, hanem egyszersmind az olyan vegyes házasságokból származott gyermekek mely felekezetben! neveltetésével is foglalkozik, a melyek különböző nem kath.

kezetek» közt a kath. vallás is értetik, az kitetszik a törvény további §§-ainak intézkedéseiből is, jelesül: a 3. §. «bármely egyház» tagjáról szól, tehát ezen §. az általános szövegezésnél fogva a kath. vallásra nézve kivételt nem tesz hanem ezt is a bevett kereszteny vallásból, mely a törvény meghozatala előtt kötött vegyes házasságokból született vagy születendő gyermekek vallásos neveléséről intézkedvén, e tekintetben a korábbi törvényre hivatkozik, ezen törvény pedig az 1848. 3. t. ez., melynek 3. §-a a róm. kath. s az evangeliika vallás bármelyikéhez tartozó felek közti házasságról is intézkedik: tehát midőn az 1868. 53. t. ez. a bevett kereszteny vallásfelekezetek egyenjogúsága és viszonossága iránt intézkedik, akkor ezek közt a róm. kath. vallást is érti; kitetszik a törvény 21. §-ából, midőn a hadseregnél az állami közintézetekben «minden vallásfelekezet tagjait» saját lelkészeik által rendeli a vallásos tanításban részesíteni; kitetszik a kérdéses törvény indokolásából; a 20 év óta történt értelmezésből¹ kitetszik a 22. §. által megengedett közös temetkezésből és kitetszik végre az idézett törvény egész szelleméből és szövegezéséből, mert ha a kath. vallást a bevett kereszteny felekezetek közt nem érte, azt kivételt világosan megemlíti vala.

Még szembeötlöbben megvilágítja ez értelmezés helyes voltát az 1868. 43. t. ez. 14. §., mely Erdélynek minden törvényeit, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részeken a «bevett vallásfelekezetek» jogegyenlőségét, egymásközti viszonyait stb. biztosítják, fentartani rendeli, hogy pedig a «recepta religiók» közt a róm. kath. is értetett, azt minden törvénytudó tudja.²

felekezetű egyének között kötötték meg, *anélkül azonban, hogy a kath. vallás és a bevett felekezetek között fennállott, mert már előbb szabályozott viszonyt csak egy szóval is érintené,*

¹ Eötvös-Trefort-féle korszak, a melyből a katholikusok megtanulhatták hogy: *vigilantibus jura*.

² Ez aztán érv a kath. vallás, mint «recepta religio» mellett! Mert Erdélyben a protestáns fejedelmek korában kiüldözött kath. vallás később vérig kínozva s kifosztva visszatért s a «recepta religiók» közé soroltatott: tehát Magyarországon is csak «bevett vallás»?

Mindezekből pedig az tetszik ki, hogy ha a szoros értelemben vett Magyarországban a kath. vallás kivételes voltáról lehetett is addig szó, mig az itt «uralkodó vallásának nevezett, de az 1848. 20. t. ez. meghozatala óta ezen vallás is a többi keresztény vallásfelekezetekkel, jogi egyenlősítés s *illetőleg egyenjogúsítás folytán*¹ a szoros értelemben vett Magyarországban is a «bevett keresztény felekezetek» között értendő s minden ellenkező következetés ellenkezik újabb törvényeinkkel; nincs is egyetlen újabbkori közjogi kommentátorunk,, ki a fentebbiekről eltérő nézetben volna. Fogadja stb.

Budapesten 1887. évi deczember hó 28-án.

Trefort.

E levél szerint Magyarország elvesztette kath. jellegét, ennél fogva ki van törülve a kath. államok sorából s azért midőn az osztrák-magyar monarchiáról mint kath. nagyhatalmasságról van szó, azt csak a monarchia íajtántúli felére lehet érteni. Ne neked államalkotó sz. István, ne neked dicső örökség, mi többé nem ismerünk!

Magyarország a IX. Pius által a Syllabusban kárhoztatott tételek szerint éli napjait. «Aetate hac nostra non amplius expedit, religionem catholicam haberit tamquam unicam status religionem, ceteris quibusunque cultibus exclusis. Enimvero falsum est, civilem cujusque cultus libertatem itemque plenam potestatem omnibus attributam quaslibet opiniones cogitationesque palam publiceque manifestandi conducere ad populorum mores animosque facilius corrumpendos ac indifferentismi pestem propagandam» (77. 78. 79.)

*

*

Szolgáljon e mű mindenkorok okulására, a kik az igazság s a nagy történelmi tradicziók iránti fogékonyiságukat el nem vesztítették és a kik a katholizmus örökké szép tanain elmélkedni szeretnek.

¹ A jogtudós, a ki praecise tanult beszélni, itten a «jogfosztás» szót használná.